

Naučni skup

Vakufi

u Bosni i Hercegovini

Zbornik radova

IZDAVAČ

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini
Vakufska direkcija Sarajevo

ZA IZDAVAČA

Mr. hfz. Senaid Zajimović

UREDNIK

Dr. Mustafa Hasani

LEKTOR

Fatima Zimić

DESIGN NASLOVNE STRANICE

Tarik Jesenković

DESIGN I DTP PRIPREMA

Fadil Pleho

ŠTAMPA

Dobra knjiga, Sarajevo

TIRAŽ

1.000 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

061.27:[28-747:347.2(497.6)(063)(082)

NAUČNI skup Vakufi u Bosni i Hercegovini (2011 ;
Sarajevo)

Zbornik radova / Naučni skup Vakufi u Bosni i
Hercegovini, Sarajevo, 22. juni 2011. godine. -
Sarajevo : Vakufska direkcija, 2011. - 165 str. :
ilustr. ; 24 cm

Bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-1977-0-3

COBISS.BH-ID 19290630

Naučni skup Sarajevo, 22. juni 2011.

Vakufi

u Bosni i Hercegovini

Zbornik radova

ISLAMSKA ZAJEDNICA U BOSNI I HERCEGOVINI
VAKUFСКА DIREKCIЈA SARAJEVO
SARAJEVO, 2011/1433.

Zbornik radova štampan je uz finansijsku podršku Generalnog sekretarijata za vakufe države Kuvajt.

SADRŽAJ

Dr. Ismet Bušatlić, <i>Uvodna riječ</i>	7
Mehmedalija Hadžić, <i>Vakufi i vakufname – definicija i implementacija</i>	11
Dr. Behija Zlatar, <i>Značaj izvora za izučavanje historije institucije vakufa</i>	19
Muhamed Salkić, <i>Islamska zajednica i vakufi</i>	27
Dr. Enes Karić, <i>Ulema i vakufi</i>	43
Mr. Muharem Omerdić, <i>Izučavanje vakufskog prava u nastavno-obrazovnom sistemu BiH</i>	53
Dr. Nusret Isanović, <i>Vakuf i islamski etos</i>	63
Dr. Enes Ljevaković, <i>Institucija vakufa u savremenim fetvama</i>	77
Dr. Fahira Fejzić-Čengić, <i>Vakufi i mediji</i>	89
Dr. Enes Durmišević, <i>Vakufi u različitim političkim sistemima</i>	111
Dr. Fikret Karčić, <i>Mogućnosti uspostavljanja vakufa u Evropskoj uniji</i>	131
Mr. hfz. Senaid Zajimović, <i>Petnaest godina rada Vakufske direkcije</i>	137
<i>Zaključci i preporuke</i>	163

UVODNA RIJEČ

Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u saradnji s Fakultetom islamskih nauka u Sarajevu, Institutom za proučavanje tradicije Bošnjaka, Gazi Husrev-begovim vakufom i medžlisima Islamske zajednice u Sarajevu, Mostaru i Livnu uspješno je organizirala, u medijima adekvatno praćenu, manifestaciju "Dani vakufa u Bosni i Hercegovini" od 17. do 28. juna 2011. godine. Realizirana u Sarajevu, Mostaru i Livnu, na više lokacija, u različitim objektima i na otvorenom prostoru, angažmanom brojnih, ali biranih učesnika, ponudila je bogat program i raznovrsne sadržaje: hutbu o vakufu u svim džamijama u Bosni i Hercegovini; prigodan vaz, hatmu i mevlud vakifima u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu; promocije knjiga (Majo Dizdar, Sarajevski vakifi i njihovi vakufi, i mr. Senada Ćemana, Vakufi i Fondacije); prezentacije projekata Vakufske direkcije i "Fonda Bošnjaci", izložbe fotografija sarajevskih vakufa, tribine, okrugli sto i naučni skup.

Tekstovi objavljeni u ovoj publikaciji rezultat su rada jednodnevnog naučnog skupa "Vakufi u Bosni i Hercegovini", održanog u Sarajevu u četvrtak 23. juna 2011. godine, na kojem su učestvovali ugledni univerzitetski profesori, rukovodioci instituta i čelnici ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: dr. Enes Karić i dr. Enes Ljevaković s Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, dr. Fikret Karčić i dr. Enes Durmišević s Pravnog fakulteta u Sarajevu, dr. Fahira Fejzić-Čengić s Fakulteta političkih nauka u Sarajevu,

dr. Nusret Isanović s Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici; dr. Behija Zlatar, direktorica Orijentalnog instituta u Sarajevu, Mehmedalija Hadžić, direktor Instituta za tradiciju Bošnjaka; Muhamed Salkić, generalni sekretar Rijaseta, mr. Muharem Omerdić, rukovodilac Vjersko-prosvjetne službe Rijaseta i mr. hfz. Senaid Zajimović, direktor Vakufske direkcije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Referati izloženi sažeto, u tezama i kao skice, na spomenutom naučnom skupu u ovom *Zborniku* objavljuju se integralno, redoslijedom izlaganja.

Definiciju vakufa, njegovo vjersko utemeljenje, osnovne principe, karakter, terminologiju i potrebu da se vakuf tumači i razumijeva u skladu sa zahtjevima vremena i prostora na kojem živimo obrazložio je Mehmedalija Hadžić u referatu pod naslovom "Vakufi i vakufname – definicija i implementacija".

Izvorima za izučavanje institucije vakufa u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću (vakufname, popisni defteri, muhimme-defteri, sidžili i razni pojedinačni dokumenti) i ulogom Orijentalnog instituta u Sarajevu u njihovu istraživanju, obradi, prevođenju i publikovanju bavila se dr. Behija Zlatar u izlaganju o temi "Značaj izvora za izučavanje historije institucije vakufa".

Povezanošću Islamske zajednice i vakufa, posebno u neislamskim društvenim sistemima pod kakvim se našla Bosna i Hercegovina austrougarskom okupacijom 1878. godine, pozabavio se Muhamed Salkić, govoreći o temi "Islamska zajednica i vakufi", proprativši njihov suodnos kroz državne zakone, normativna akta i praksu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini od osnivanja institucije reisul-uleme do danas.

Od prvih pripadnika uleme regrutiranih iz reda ashaba Allahova Poslanika, preko svih onih koji su se kroz minula stoljeća tim časnim imenom mogli nazvati, do podnosilaca referata na ovom naučnom skupu postoji neka trajna sprega između uleme, koja je svoju ekonomsku, akademsku i intelektualnu neovisnost ponajviše dugovala vakufu, i vakufa, koji je svoj opstanak, razvoj i napredak dugovao autoritetu i ugledu uleme. Retrospektivan pregled takve međuzavisnosti sažeto je prikazao i dostatnim

brojem primjera posvjedočio dr. Enes Karić u svome izlaganju "Ulema i vakufi".

Ulema, vladarske dinastije, muslimanski narodi i zajednice, svako na svoj način i u određenoj mjeri, doprinijeli su da se pitanje vakufa uredi propisima različitog nivoa i dometa i da se ti propisi duže od jednog milenija izučavaju u obrazovnim sistemima islamskih država kao važeći propisi (živo pravo), u drugima kao komparativno pravo, a u nekima kao dio pravne historije. Mr. Muharem Omerdić pokušao je istražiti situaciju u našoj zemlji radom naslovljenim "Izučavanje vakufskog prava u nastavno-obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine".

Dr. Nusret Isanović razumijeva vakuf "kao duhovni, moralni, socijalni i kulturni supstrat osebujne društvene i povijesno-civilizacijske ostvarenosti islama" koji je značajno "doprinio razvoju obrazovanja, znanosti, umjetnosti, arhitekture i urbanizma", bitno "odredio humani i moralni karakter islamskoga društva" i argumentira stav "da znanstvena, religijska i filozofska misao nije dovoljno posvećivala pažnju etičkoj i humanoj dimenziji vakufa, a on je smatra fundamentalno konstitutivnim". Njegov rad prezentiran je na skupu i objavljuje se pod naslovom "Vakuf i islamski etos".

Novo vrijeme, izmijenjene okolnosti i data društvena stvarnost traže nove odgovore na neka stara pitanja o vakufu i postavljaju sasvim nova pitanja. Ponuđeni odgovori zasigurno će, bar djelomično, utjecati na formiranje javnog mnijenja o vakufu, zauzimanje zvaničnog stava i određivanje karaktera društvenog odnosa prema vakufu. Ovu problematiku raspravio je dr. Enes Ljevaković u referatu "Institucija vakufa u savremenim fetvama".

Kako su mediji, kao svojevrsan javni diskurs, posljednjih deset godina tretirali vakuf istraživala je dr. Fahira Fejzić-Čengiđ ograničivši se samo na one printane. U tom relativno kratkom periodu o vakufima se, u printanim medijima Bosne i Hercegovine, pisalo sad ovako sad onako, prema političkoj klimi i želji utjecajnih centara. Dobijeni rezultati prikazani su u radu "Vakufi i mediji", a oni govore da su vakufi tretirani "u rasponu od korektnog i profesionalnog do poraznog", kao što je to bilo npr. u 2001. i 2002. godini.

Prihvatanjem islama i podizanjem prvih vjerskoprosvjernih ustanova, džamija i tekija, počinje i povijest vakufa u Bosni i Hercegovini. Razvio se pod osmanskom/islamskom vlašću, prilagođavao austrougarskoj/katoličkoj, branio od jugoslavenske/pravoslavne, dokrajčen socijalističkom/ateističkom i iznova se počeo podizati pod sadašnjom, koja bi trebala biti civilna i demokratska. Svaki politički sistem nudio je (čitaj: nametao) svoj pravni okvir za postojanje vakufa. Dr. Enes Durmišević u referatu "Vakufi u različitim političkim sistemima – odnos vlasti prema vakufima, posebno nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu" zorno je to prikazao.

Tromo, zbog vlastitih slabosti, posrćući zbog skrivenih prepreka i očitih podmetanja, Bosna i Hercegovina ipak se pomalo približava euroatlantskim integracijama u okviru kojih mnogo šta neće moći biti ni funkcionirati kao dosada. Kakva je perspektiva vakufa u sistemu kakav je Evropska unija propitao je dr. Fikret Karčić u referatu pod naslovom "Mogućnosti uspostavljanja vakufa u Evropskoj uniji".

Deceniju i po rada oživljene Vakufske direkcije, ostvarene rezultate, viziju njenoga budućeg razvoja i pravce djelovanja, hronološki je prikazao i faktografski potkrijepio mr. hfz. Senaid Zajimović govoreći na naučnom skupu o "Petnaest godina rada Vakufske direkcije" i nudeći čitaocima istu temu.

Na kraju rada naučnog skupa "Vakufi u Bosni i Hercegovini" usvojene se preporuke, svojevrsan poziv građanima, vlastima i posebno Islamskoj zajednici i ulemi da podstiču na nova uvakufljenja, da se preciznije definiše i odgovarajućim propisima odredi i uredi pozicija vakufa u Islamskoj zajednici i društvu, čime bi mu se osigurala buduća uloga u ostvarivanju općega dobra i blagostanja. Tekst sa usvojenim preporukama posljednji je prilog u ovome *Zborniku*.

Dr. Ismet Bušatlić,
predsjednik Organizacionog odbora

Mehmedalija Hadžić

VAKUFI I VAKUFNAME – DEFINICIJA I IMPLEMENTACIJA

“Zaustavite ih (waqifuhum...), zaista će oni biti pitani!” (Kur’an, 37:24)

S a ž e t a k

Činjenje dobra u vidiku islamskog učenja vrhunac je ispravnog vjerovanja čovjeka. Na tom vječnom principu zasniva se institucija vakufa. Prvi čin zvaničnog uvakufljenja među muslimanima u Medini obavljen je u osmoj hidžretskoj godini (628. po Isau, mir s njim). Od tada do danas ovaj vid osiguravanja dobra drugima u ime Boga zadržao je svoju golemu privlačnost. Vakuf kao darovana imovina u vjerske i dobrotvorne svrhe zaštićen je od prodaje, otuđenja i svih vidova zloupotrebe. Nepromjenjiv je princip da se tom imovinom u svakom vremenu upravlja na najbolji mogući način i da se izvršava volja darodavca (vakifa). Potvrda ili knjiga uvakufljenja (vakufnama), koja je i danas aktualna, sadrži bitne odredbe o predmetu, svrsi i načinu upravljanja darovanom imovinom (vakufom). Bosanski su muslimani historijski neraskidivo povezani s institucijom vakufa koji smatraju bitnim dijelom svoje društvene zbilje. Mjesto i značaj ove institucije danas je potrebno razumijevati u skladu s potrebama vremena i prostora našeg življenja.

Uvod

Težište ovog rada jeste razmatranje osnovnih pojmova institucije vakufa. Brojna su mišljenja i definicije o vakufu i njegovoj podjeli prema koristi, svrsi i pravnoj naravi, o pravnoj utemeljenosti, uvjetima koje postavlja vakif ili njegov utemeljitelj, dokumentu uvakufljenja ili vakufnami, načinu upravljanja vakufom, njegovoj zamjeni, prodaji ili davanju pod zakup, sve do mišljenja sadašnjih pravnika o načinima i vidovima unapređenja ove značajne institucije kako bi ona ponovo dobila mjesto koje joj pripada u svekolikom životu današnjih muslimana i njihovih društava. Brojnost i različitost tih mišljenja, tačnije propisa o vakufu (*ahkamul-evkaf*), ustvari je logičan rezultat slobodnog promišljanja (*idžtihada*) muslimanskih pravnika. U svojim razmatranjima oni su se uglavnom vodili načelom općeg interesa (*maslaha 'amma*). Njihovo šire kritičko razmatranje zahtijeva mnogo više vremena, prostora i stručnosti, što nije cilj ovog rada. Zato u ovoj raspravi, čiji je osnovni cilj unapređenje institucije vakufa u životu bosanskih muslimana, želim najprije podsjetiti na značenja osnovnih pojmova vakufa i njihovu praktičnu primjenu. Na kraju ću ukazati na potrebu razumijevanja tih pojmova u skladu s potrebama vremena i prostora u kojima živimo.

Osnovni pojmovi i definicije

Vakuf kao imovinska zadužbina ima vjersku, pravnu i društvenu narav.¹ To je vidljivo kroz povijest čovječanstva, od najranijih vremena do danas. Kod svih naroda i u svim civilizacijama postojala je potreba pomaganja siromašnih i svih drugih kojima je potrebna pomoć pa su imućni zavještali svoju imovinu ili njezin dio u svrhu njihova zbrinjavanja.²

¹ Vakufske ustanove i objekti se, s obzirom na svrhu i namjenu, dijele na vjerske, odgojno-obrazovne, dobrotvorne, socijalne, zdravstvene i ekonomske. Vidi: Hamd b. Ibrahim el-Hajdari, *Medžalatu-wakfi we masarifhu fil-kadimi wel-hadisi*, Nedwatu-wakfi fiš-Šeriatil-islamijja, str. 816-872.

² Instituciju zavještavanja imovine u vjerske i dobrotvorne svrhe poznavali su i Babilonci, stari Egipćani, Rimljani, Germani, Gali i dr. Babilonski kralj je svojim odanim službenicima poklanjao posjede na korištenje bez prava raspolaganja kao privatnim posjedom. U starom Egiptu su veliki posjedi zavještavani za službu bogovima, hramovima i grobljima. Imali su i porodične zaklade

Vjerska narav vakufa proistječe iz činjenice da se on zasniva na izričitim riječima i praksi Allahova Poslanika (Sunnetu)³, a po smislu i znaku, i na općim propisima Kur'ana časnog.⁴ A sve što se utemeljuje na Božijoj Objavi i praksi Njegova Poslanika vjerske je naravi. Od vremena Allahova poslanika Muhammeda, mir s njim, institucija vakufa postaje pokretač ukupnog razvoja zajednice muslimana. Podsticani brojnim i snažnim etičkim zasadama kur'anskog učenja muslimani su se natjecali u činjenju dobrih djela (hajrata). Allahov Poslanik, mir s njim, uvakufio je sedam voćnjaka (palmika) u Medini.⁵ Neki u njegov vakuf ubrajaju i džamiju (mesdžid) u mjestu Kuba' u blizini Medine koju je sagradio dok je tu boravio u vrijeme seobe (Hidžre), kao i džamiju u Medini u čijoj je gradnji i sam učestvovao.⁶ Svi Poslanikovi drugovi (ashabi) slijedili su njegov primjer. U jednoj predaji Ibn Abdullaha

kojima su uvijek upravljali najstariji sinovi iz svakog društvenog sloja. Rimljani su osnivali dobrotvorne ustanove za brigu o siromašnim i iznemoglim. Predmeti koji su zavještavani smatrani su svetim i nisu mogli biti prodani, poklonjeni ili naslijeđeni. Smatralo se da su oni postali Božije vlasništvo. Vidi: Muhammed Ubejd Abdullah el-Kubejsi, *Ahkamul-evokafi fiš-Šeriatil-islamijeti*, t. 1, Bagdad, 1397. h.g./1977, str. 23-27.

- ³ Vjerodostojni hadisi o tome nalaze se u zbirkama *Sahihul-Buhari* i *Sahihul-Muslim*. Najčešće citirani hadis jeste onaj koji prenosi Ibn Omer o svom ocu Omeru ibn el-Hattabu, koji je na prijedlog Allahova Poslanika, s.a.v.s., uvakufio zemlju u Hajberu zvanu "Semg", koju je najviše volio. Vidi: *Sahihul-Buhari*, Buharijeva zbirka hadisa, Muhammed b. Ismail el-Buhari, t. 2, prijevod Hasan Škapur i grupa prevodilaca, Visoki saudijski komitet, Sarajevo, 2008, br. hadisa 2.737. i 2.764. Drugi hadis odnosi se na čin uvakufljenja Ebu Talhe koji je, nakon objave ajeta: "Nećete postići dobročinstvo sve dok ne podijelite ono što volite..." (*Kur'an*, 3:92), potaknut njegovom jasnom porukom, došao i izjavio pred Allahovim Poslanikom, s.a.v.s., da uvakufkuje svoje najdraže imanje, palmik Bejrühau, u koji je i Poslanik često ulazio, sjedio u njegovu hladu i pio njegovu dobru vodu. Vidi: *Sahihul-Buhari...*, br. hadisa 2.758. i 2.769. Treći hadis odnosi se na Osmanovo uvakufljenje bunara Rume za osiguranje vode stanovnicima Medine. Vidi: *Sahihul-Buhari...*, br. hadisa 2.778.
- ⁴ *Kur'an*, 3:92; 9:41; 18:46 i 22:77. Brojni su ajeti u kojima se podstiče na činjenje dobra, naprimjer: 2:3, 215, 219, 254, 261-262, 265, 267, 274; 3:117, 134; 4:39; 8:3; 22:35; 25:67; 28:54; 32:16; 57:10-11...
- ⁵ Abdullatif Ibrahim el-Ubejdi, *Istibdalul-wakfi, ru'jetun šer'ijjetun iktisadijjetun kanunijjetun*, prvo izdanje, Dubai, 1430. h.g./2009, str. 33.
- ⁶ *Sahihul-Buhari...*, br. hadisa 2.771, 2.774 i 2.779. Spominje se predanje da su po Allahovu naređenju Njegovi poslanici sagradili četiri mesdžida: Bejtul-Haram, Kabu u Mekki, Ibrahim, mir s njim, Bejtul-Makdis u Jerusalimu Sulejman, mir s njim, mesdžid u Kubau i mesdžid u Medini Muhammed, s.a.v.s. Vidi: Mehmed Ali Čerimović, *O vakufu* (šerijatsko-vakufsko pravo), Državna štamparija – Sarajevo, 1935, str. 9, fusn. 3.

zabilježena je izjava Džabira da nije bilo nijednog od njegovih drugova a da nije uvakufio od svoje imovine onoliko koliko je bio u mogućnosti.⁷

Pravna narav vakufa proistječe iz činjenice da je u svim fikhskim djelima vakuf uvijek tretiran kao dio islamskog prava.⁸ On je tretiran i kao ugovorni akt i kao testament te je bila obavezna njegova sudska registracija. Nažalost, zanemarivanje vakufskog prava, koje je trajalo stoljećima, imalo je za posljedicu brojne zloupotrebe vakufske imovine, najčešće od mutevelija, ali i drugih koji su bili zaduženi za njezino čuvanje i unapređenje. U novije vrijeme taj se nedostatak u pravnom sistemu nastoji otkloniti kako bi se zaštitili preostali vakufi i osiguralo njihovo bolje korištenje. Današnji pravници predlažu reformu tog dijela islamskog prava u skladu sa savremenim potrebama razvoja muslimanskih društava.⁹

Društvena narav vakufa proistječe iz činjenice da kur'ansko učenje u činima vjerovanja i činjenja dobra drugom ne gleda samo stjecanje zasluge za život na drugom svijetu (*ahiretu*), nego i praktično rješenje velikog broja problema u ljudskoj zajednici.¹⁰ Kroz povijest muslimana jasno se vidi kako se ljudska solidarnost, pojedinačna i kolektivna, ispoljavala u njihovoj zajednici. Kad god je ta zajednica bila organizaciono slabija, dobra djela pojedinaca dolazila su do većeg izražaja. Kad je činjenje dobra poprimilo karakter organiziranog djelovanja članova zajednice, tada je njihova solidarnost imala svoj najpotpuniji izraz. Upravo se tako dogodilo s institucijom vakufa. Činom uvakufjenja imovina ili njezin dio neopozivo se ustupao u korist općeg dobra (*maslaha 'amma*) i ujedno se raspodjela njezine koristi (*manfa'a*) povjeravala u unaprijed utvrđene svrhe dozvoljene islamskim učenjem. Tako je vakuf tokom povijesti i protokom vremena narastao u instituciju najšireg značenja i značaja u nastojanju da se ideja solidarnosti i međusobnog pomaganja organizirano i sistemski primijeni u ljudskoj zajednici.¹¹

⁷ Ibn el-Kuddama el-Makdesi, *El-Mugni, Kitabul-wakfi wel-'ataja*, 8/186.

⁸ Sulejman Mašović, *Značaj i uloga vakufa u razvoju islamske doktrine i danas*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 123.

⁹ Isto, str. 124.

¹⁰ *Kur'an*, 28:77.

¹¹ Halid Čaušević, *Pravni i sociološki aspekti institucije vakufa – zaklade*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 137.

Da bi se bolje razumjela narav institucije vakufa potrebno je ukazati i na najznačajnije fikhske i zakonske termine kojima se određuju njezini bitni pojmovi. Ti stručni termini su:

Vakuf (ar. *waqf* – zaustavljanje¹², sprečavanje, uzapćenje) je imovina koja je voljom njezina vlasnika izdvojena iz prometa (njegova vlasništva) i čija se korist ili prihod daje u tačno utvrđene dobrotvorne svrhe koje su u skladu s islamskim učenjem.

Vakif (dobrotvor, utemeljitelj, zakladatelj, zadužbinar, legator) je osoba koja zavješta ili uvakufluje svoju imovinu ili jedan njezin dio.

Mevkuf alejhi/lehu jeste osoba ili strana kojoj je namijenjena korist ili prihod uvakufljene imovine.

Vakufnama (knjiga, povelja, zakladnica) je dokument o uvakufljenju kojim se određuje predmet, svrha i način upravljanja vakufskom imovinom.¹³

Tesdžil je registracija vakufa nakon legalizacije vakufname od nadležnog sudskog organa. Činom uvakufljenja imovina postaje neopoziva – *vakuf lazim*.

Mutevelija (upravitelj) je lice koje upravlja vakufskom imovinom.

Nazir (nadzornik) je lice koje nadzire rad mutevelije.

Istibdal je zamjena jedne vakufske nekretnine za drugu nekretninu

Idžara je mjesečna ili godišnja zakupnina za zakup vakufskog dobra. Taj zakupni odnos definira se kao plaćanje za korištenje vakufskog dobra tokom dogovorenog perioda.

Idžretejn je zakupni odnos u kojem zakupac za zakup vakufske imovine plaća dvije zakupnine: prva je veća i daje se unaprijed i to samo jednom, a druga je znatno manja i daje se na kraju svake godine.

Makata'a vakuf je zakupni odnos u kojem mutevelija daje vakufske nekretnine pod zakup da zakupac na njima sagradi vlastite objekte ili podigne voćnjak.

¹² *Kur'an*, 6:27 i 30, 37:24, 34:31. U navedenim ajetima spominju se oblici izvedeni iz glagola *wakafa* čija su osnovna značenja: zaustaviti se nakon hoda, ostati stojeći i ustati nakon sjedenja. U razmatranju pojma vakufa važno je imati u vidu opći kontekst u kojem se spominju ovi oblici.

¹³ Halid Čaušević kaže da su bitne odredbe vakufname gotovo istovjetne s "bitnim odredbama statuta, pravila ili odluke o osnivanju jedne pravne osobe." Nav. djelo, str. 132.

Osim ovih ima još stručnih termina, posebno onih koji govore o vakufu kao ekonomskoj instituciji danas. Neki od njih bit će spomenuti u završnom razmatranju. I dalje postoji potreba da se o svim tim terminima kritički raspravlja, jer je samo na taj način moguće doći do rješenja koja obavezuju sve. Ono što omogućava takvo otvoreno raspravljanje jest činjenica da je glavnina vakufskih propisa rezultat *idžtihada*, kako je ranije istaknuto.

Završno razmatranje

Allah Višnji je konačni i jedini vlasnik svega. U suštini, samo On zna, zapovijeda i posjeduje. "On reče: 'Znanje je samo u Boga...'"¹⁴; "...Bog zna, a vi ne znate."¹⁵; "Vlast pripada samo Bogu..."¹⁶; "Vjerujte u Boga i Poslanika Njegova, i dijelite od onoga što vam je On povjerio, jer oni od vas koji uzvojeruju i dijele obilno, sigurno će imati nagradu veliku."¹⁷; "...Sve što je u vas nestaje, a ono što je u Boga – vječno traje."¹⁸; "Nećete postići dobročinstvo dok god ne budete dijelili od onoga što sami volite..."¹⁹

Njegova posljednja objava čovječanstvu, Kur'an časni, redovno podsjeća vjernike da će njihovo vjerovanje biti potpuno samo ako ih čini svjesnim materijalnih potreba drugih, pogotovo njihovih bližnjih i siromašnih. Brojni kur'anski ajeti podstiču na materijalna davanja u razne svrhe: vjerske, dobrotvorne i one opće.²⁰ Na taj se način ljudima neprestano predočava model razumijevanja socijalne pravde i općeg dobra na Zemlji u vidiku Božanskog učenja. I stalno se naglašava potreba da se ljudska zajednica i odnosi unutar nje uspostavljaju, mijenjaju i unapređuju više etičkim nego pravnim normama. Motivi i razlozi vakufa nalaze se u etičkim zasadama kur'anskog učenja kojim se uspostavlja potreban sklad između ovog i onog

¹⁴ Kur'an, 46:23.

¹⁵ Isto, 2:216.

¹⁶ Isto, 12:40.

¹⁷ Isto, 57:7.

¹⁸ Isto, 16:96.

¹⁹ Isto, 3:92.

²⁰ Isto, 2:271-274, 4:36, 9:60, 57:10-11, 67:16-17.

svijeta (*dunjaluka* i *ahireta*). Čovjek se stalno podstiče na traganje za užicima u ljepotama ovog svijeta u razumnim granicama, a istovremeno na činjenje svega što je u njegovoj mogućnosti da i drugi okuse slast dunjalučkih ljepota i radost života.²¹ Onog ko škrtari u dijeljenju svoga imetka Kur'an upozorava da će na drugom svijetu polagati težak ispit pred Onim Koji mu je povjerio taj imetak na korištenje.²²

U javnom životu bosanskih muslimana vakuf je, kao najorganiziranija društvena i ekonomska cjelina, zadržao svoj značaj i nakon prestanka turske vlasti u ovim krajevima. Noseći glavni teret vjerskog, obrazovnog i socijalnog zbrinjavanja muslimana u vremenu koje je dolazilo vakuf je postao nerazdvojni dio njihove svakidašnjice. U toj svojevrsnoj narodnoj instituciji bosanski čovjek je vidio mogućnost ostvarenja svojih želja i zadovoljenja kako ovosvjetskih tako i onosvjetskih potreba. Uz to, putem uvakufljenja postizao se i društveni ugled i prestiž. Činu uvakufljenja pred kadijom u pravilu su prisustvovali najviši autoriteti vjerskog života i najistaknutiji predstavnici lokalne vlasti. Taj je čin "predstavljao najznačajniji događaj u životu pojedinaca, o kojem su snivali i za čiji su se ceremonijal posebno pripremali, jer je to čin koji će donijeti slavu i ovjekovječiti ime dotičnom vakifu u ovozemaljskom životu i donijeti mu veliku nagradu u onozemnom životu."²³

Potrebno je podsjetiti da klasična šerijatsko-pravna klasifikacija vakufa, izvršena prema pravnoj naravi vakufske imovine, svrsi i načinu njezina korištenja, nije strogo održiva u savremenim uvjetima i potrebama koje zahtijevaju jednostavnija i praktičnija rješenja. Zato je razložno očekivati da se u novim okolnostima pojedini vakufi (porodični) organiziraju i kao fondacije.²⁴ Slijepim i strogim pridržavanjem nekih ranijih pravila, koja su važila u vremenu i na prostoru gdje su živjeli njihovi autori, razvoj institucije vakufa u skladu s novonastalim potrebama zajednice muslimana i dalje se

²¹ Isto, 2:261-274, 16:97, 18:46.

²² Isto, 3:280, 4:37, 9:34-35, 92:4-11.

²³ Muhamed A. Mujić, *Neke vakuf-name iz Bosne i Hercegovine (15–17. stoljeće) – forma, jezik i stil*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 17-18.

²⁴ Halid Čaušević, nav. djelo, str. 133.

sputava.²⁵

Vakuf je po svojoj naravi čista imovina. Uvakufkuje se ili daje ljudima, u ime Boga, na trajno korištenje samo ono što je stečeno na dozvoljen način. Zato raspolaganje i upravljanje tom imovinom ne smije biti u suprotnosti s njezinom čistom naravi. Vakufska imovina redovno strada kada u ljudima preovlada zlo. Ona može izdržati nasilje koje se njoj čini, ali kada se nasilje pomiješa s njom, ona neizbježno strada. Bitni uvjeti za upravljanje vakufskim dobrima jesu čestitost, povjerljivost i stručnost. Nažalost, kako je to bilo u prošlosti, tako i danas ima puno neodgovornosti prema vakufskoj imovini. Zabrinjavajuće je posebno to što neodgovornost ponekad pokazuju i oni čija je dužnost savjesno raditi na očuvanju i unapređenju svega vakufskog. Nebriga i nehaj razaraju vakuf. Mutevelija vakufa dužan je iznalaziti najbolje, šerijatski dozvoljene, načine čuvanja i uvećanja imovine koja mu je predata u amanet. To su njegovo pravo i dužnost koje mu niko ne može oduzeti sve dok ih pravilno izvršava. Institucija vakufa kao pravna osoba je, po svojoj definiciji, neovisna. Bez obzira na različitosti, koje i danas postoje, u razumijevanju odnosa vakifa i imovine koju je uvakufio i uvakufljene imovine i uživaoca njezinih koristi i prihoda, pravna osoba vakufa je potpuno samostalna i neovisna. Ograničenje te neovisnosti bilo čime što nema uporište u slovu i duhu kur'anskog učenja ništavno je i neprihvatljivo.

Potrebno je uvijek imati na umu da je vakuf, koji neki s pravom nazivaju "Božiji imetak", opće dobro ljudi i da je briga o tom dobru njihova zajednička briga. Nagrada za tu brigu jeste Božije zadovoljstvo, a posljedica nebrige jest kazna Njegova.

²⁵ Ibrahim Džananović, *Vakuf u svjetlu islamskih propisa*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 16.

Dr. Behija Zlatar

ZNAČAJ IZVORA ZA IZUČAVANJE HISTORIJE INSTITUCIJE VAKUFA

S a ž e t a k

Kako od relevantnih historijskih izvora zavise i rezultati i dometi historiografskih istraživanja, u ovom ću radu ukratko govoriti o izvorima izučavanja institucije vakufa u Bosni i Hercegovini u doba osmanske uprave, posebno u XV i XVI stoljeću, kada su i nastali najveći vakufi.

Primarni historijski izvori za izučavanje vakufa jesu vakufname, ali u odnosu na broj osnovanih vakufa u Bosni i Hercegovini broj sačuvanih vakufnama veoma je mali. Zbog toga su katastarski popisi – defteri izuzetno značajni jer sadrže podatke o vakufima u urbanim naseljima koji su, ustvari, rezimirani sadržaji nekih zakladnih povelja. Pojedini defteri sadrže čak i kontinuirane popise vakufa, kao Bosanski iz 1530, 1540, 1570. i 1604, te Kliški defter iz 1604. godine. Podaci iz deftera često predstavljaју jedine izvore o pojedinim vakufima. O vakufima ima podataka i u sidžilima, u kojima su sačuvane brojne vakufname u prijepisima, zatim u muhimme-defterima te u drugim pojedinačnim dokumentima.

Treba istaći i to da je dio tih izvora objavljen, za što posebna zasluga pripada Orijentalnom institutu u čijim je izdanjima do sada objavljen značajan broj vakufnama, deftera i drugih izvora.

Uvod

Poznato je da su vakufi kroz historiju odigrali izuzetno značajnu ulogu u nastanku i razvoju urbanih naselja u Bosni. Njihova uloga u osmanskom periodu, posebno u ranijem, toliko je značajna da se razvitak gradova ne može ni izučavati odvojeno od uloge vakufa.

Najznačajniji i najbogatiji vakufi u Bosni i Hercegovini nastali su u XV i XVI stoljeću. Brojni vakifi, državnici, veziri, trgovci, zanatlije i drugi podizali su zadužbine razne namjene, vjerske, kulturne, humanitarne, prosvjetne, i uvakufljavali svoj imetak za njihovo održavanje i unapređenje tih objekata. Vakufi su tokom trajanja osmanske uprave predstavljali i jedine kreditne ustanove. Zahvaljujući vakufima kao stalnim izvorima materijalnih sredstava, vjerske, kulturne, prosvjetne i humanitarne ustanove bile su u mogućnosti da djeluju i obavljaju svoju funkciju.

Stoga je veoma važno izučavanje institucije vakufa. Od relevantnih historijskih izvora zavise i rezultati i dometi historiografskih istraživanja. Vakufname su primarni historijski izvori za izučavanje vakufa, ali u odnosu na broj osnovanih vakufa kroz historiju u Bosni i Hercegovini, broj sačuvanih vakufnama veoma je mali. Zbog toga su i katastarski popisi – *defteri* značajni, jer sadrže podatke o vakufima u urbanim naseljima, koji su, ustvari, često rezimirani sadržaji zakladnih povelja – *vakufnama*. O vakufima ima podataka i u sidžilima, gdje su sačuvani brojni prijepisi vakufnama, zatim u muhimme-defterima te u drugim pojedinačnim dokumentima.

Dokumenti o vakufima kao historijski izvori

Vakufname, dokumenti kojima se ustanovljavaju vakufi, prvorazredni su historijski izvori. Osim svoje vrijednosti kao historijski izvori, one predstavljaju i svojevrsne literarne tekstove. Vakufname sadrže podatke o izgradnji raznih vakufskih objekata, o strukturi stanovništva, značajnim ličnostima, obrazovanju, zanatstvu, raznim službama u vakufu, njihovom vrednovanju itd. Nažalost, veliki broj vakufnama zauvijek je nestao, kao i brojni vakufski objekti. U odnosu na broj osnovanih vakufskih objekata tokom osmanlijske uprave, broj sačuvanih vakufnama veoma je mali. Najznačajnija

zbirka vakufnama nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, gdje se čuvaju vakufname iz cijele Bosne i Hercegovine.¹ Među 1.105 vakufnama, koje se nalaze u ovoj biblioteci, manji broj je originala, a ostalo su prijepisi. Gazi Husrev-begova biblioteka u svome arhivu posjeduje i zbirku sidžila, u kojima se nalaze prijepisi vakufnama, kao i drugi dokumenti koji su u vezi s vakufima: fermani, berati, hudžeti, ilami, murasele itd. Osim toga, zbirke sidžila nalaze se i u Arhivu grada Sarajeva, Orijentalnom institutu i Arhivu Hercegovine u Mostaru.

Značajan broj vakufnama, kao i drugih dokumenata o vakufima nalaze se i u Republici Turskoj u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapi muzeju (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), zatim u Ankari, u Katastarskom arhivu (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü) i u Vakufskom arhivu (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Najznačajnije vakufname, posebno one iz ranijeg perioda, prevedene su i objavljene.² Ustanova koja je najviše učinila na objavljivanju ovih izvora jeste Orijentalni institut u Sarajevu, jer jedan od primarnih zadataka ove institucije jest i prikupljanje historijskih izvora, njihova obrada i publiciranje. Na obradi vakufnama i dokumenata o vakufima veliki posao uradio je rahmetli Hivzija Hasandedić koji je izučavao vakufe u Hercegovini. Zahvaljujući njegovim radovima, poznati su nam podaci o mnogim spomenicima širom

¹ Z. Fajić, *Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu*, Anali GHB, knj. V-VI, Sarajevo, 1978, str. 245-302.

² F. Spaho, *Gazi Husrev-begova vakufnama za džamiju, imare i hanikah*, u: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912, str. 114-129; F. Spaho, *Vakfija Kuršumlje medrese*, u: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912, str. 130, 139; H. Šabanović, *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju (POF), II, Sarajevo, 1952, str. 5-38; H. Šabanović, *Najstarije vakufname u Bosni*, POF, III-IV/1952-53, Sarajevo, 1953, str. 403-413; *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI stoljeće)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo, 1985; *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVII stoljeće)*, POF 44-45, Sarajevo, 1996, str. 279-382; B. Zlatar, *Vakufnama Hadži Ismaila, sina Husejna halife iz Sarajeva*, POF 47-48/1997-98, Sarajevo, 1999, str. 146-153; E. Duraković, *Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu*, POF 56/2006, Sarajevo, 2007, str. 159-175; I. Rizvanbegović, *Vakufname i vasijetname Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića*, POF 52-53/2002-2003, Sarajevo 2004, str. 295-328; A. Omanović-Veladžić, *Sarajevske vakufname u Kadićevoj Hronici (1844-1877)*, POF 58/2008, Sarajevo, 2009, str. 179-203; *Vakufname (zavještajnice) iz Bosne i Hercegovine (XVII i XVIII vijek)*, rukopis u Orijentalnom institutu u Sarajevu, Sarajevo, 1978.

Hercegovine kojih odavno nema.³

Izuzetno značajan izvor za izučavanje historije Bosne i Hercegovine u doba osmanske vladavine predstavlja i *Hronika Muhameda Enverije Kadića* u 28 svezaka na 11.000 strana u kojoj se nalaze brojni dokumenti, među kojima ima i vakufnama.⁴

Kadijski protokoli – *sidžili* također su značajni historijski izvori, koji osim drugih dokumenata sadrže i vakufname. Najveći broj ih se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (85)⁵, dok u Orijentalnom institutu danas ima svega devet ovih dokumenata i to većinom fragmenata, od 66 koliko ih je nekada bilo u ovoj instituciji. Kao i drugi dokumenti osmanske provenijencije i ovi su izuzetno teški za obradu, tako da ih je veoma mali broj preveden i objavljen.⁶

Osmanski katastarski popisi, *tapu tahrir defteri*, predstavljaju bogatu i raznovrsnu građu za izučavanje društvene i ekonomske historije Bosne i Hercegovine, a posebno za historiju nastanka i razvitka gradova, za izučavanje strukture stanovništva, ekonomske historiju, a na osnovu ovih izvora možemo pratiti i proces širenja islama na ovim prostorima. To su fundamentalni izvori za vrijeme u kojem su nastajali.

Značaj popisa vakufa u defterima

Posebno želim istaći značaj popisa vakufa koji se nalaze u nekim defterima. Kako mnoge vakufname nisu sačuvane, podaci iz deftera, koji su,

³ H. Hasandedić, *Kratak prevod (ekscerpt) druge vakufname Deroiš-paše Bajezidagića iz Mostara, Hercegovina*, časopis za kulturu i historijsko nasljeđe, 1998, br. 10, str. 17-21; H. Hasandedić, *Kratki prevodi (ekscerpti) triju mostarskih vakufnama*, Glasnik VIS-a, Sarajevo, 1988, br. 1, str. 84-87; H. Hasandedić, *Vasijetnama i vakfija hadži Hasan-bega Lakišića*, Glasnik VIS-a, Sarajevo, 1988, str. 84-87; H. Hasandedić, *Kratki prevodi (ekscerpti) 28 mostarskih vakufnama*, Preporod, Sarajevo, 1976, br. 17/144 do 24/151, str. 12 i 13, 1977, br. 1-2/158 do 11/162, str. 18.

⁴ Gazi Husrev-begova biblioteka, R-7301-7328; OIS R 29/2-10 i 16-28.

⁵ H. Čar-Drnda, *Zbirka sidžila Gazi Husrev-begove biblioteke*, Anali GHB, knj. XIII-XIV, Sarajevo, 1978, str. 53-67.

⁶ M. Mujić, *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*, Mostar, 1987; *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740–1752)*, Prijevod i obrada H. Čar-Drnda, Sarajevo, 2005; *Maglajski sidžili 1816–1840*, Prevele i priredile Dušanka Bojanić-Lukač i Tatjana Katić, Sarajevo, 2005.

ustvari, rezimirani sadržaji zakladnih povelja vakufnama, često predstavljaju i jedine izvore o pojedinim vakufima. Ti popisi vakufa nalaze se u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu i u Katastarskom arhivu u Ankari⁷, a kopije u Orientalnom institutu u Sarajevu. Dio ovih popisa preveden je i objavljen.⁸

Na važnost ovih popisa vakufa kao historijskih izvora ukazuje više činjenica. Koliko je iz dosadašnjih istraživanja poznato, za područje Sarajeva iz XV i XVI stoljeća sačuvano je svega desetak vakufnama, a u popisima vakufa evidentirano je više od 100 vakufa. Za cijelu Bosnu i Hercegovinu sačuvano je svega 18 vakufnama iz XV i XVI stoljeća, a popisi vakufa evidentiraju 184 vakufa. Za razliku od vakufnama koje sadrže početno stanje vakufa, u defterima su podaci o nastalim promjenama, tj. registrira se stanje iz godine pisanja deftera. Ukoliko bi vremenom prihodi nekog vakufa bili ugroženi, javljali bi se novi donatori koji su davali sredstva. To je evidentirano u defterima tako da u tim popisima ima obilje podataka koji govore o manjim vakufima, mahom novčanim, koji su služili kao dodaci većim vakufima.

Ne mogu ne spomenuti i Gazi Husrev-begov vakuf, najznačajniji u Sarajevu, a i u cijeloj Bosni i Hercegovini, u čijoj se zadužbini evo nalazimo, u jedinom sačuvanom hamamu, od sedam koliko ih je nekada bilo u Sarajevu. Ovaj hamam nije upisan ni u jednoj od Gazi Husrev-begovih vakufnama, jer u vrijeme pisanja vakufnama nije bio ni sagrađen, ali u popisima vakufa iz sredine XVI stoljeća nalaze se podaci o ovom objektu kada mu je godišnja zakupnina iznosila 6.000, odnosno 7.117 akči.⁹ U vakufnami nisu navedena ni Gazi Husrev-begova dobra u Požegi. Nakon što je zajedno s Mehmed-begom Jahjapašićem osvojio Požegu 1536. godine, Gazi Husrev-beg je stekao mulkovne posjede koje je uvakufio i koji su iznosili 10.636 akči.¹⁰ Ovi podaci

⁷ Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Defter (TD) No 164, str. 378-393; TD No 211, str. 390-402; TD No 462, str. 20-35, Maliyeden Müdevver (MAD) No 625; Ankara, Tapu ve Kadastro (TK), No 475, 477-479.

⁸ B. Zlatar, *Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću*, POF XX-XXI, Sarajevo, 1973, str. 109-158; B. Zlatar, *Osvrt na srednje i manje vakufe u Sarajevu u XVI stoljeću*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 103-112; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Obradio A. Handžić, sv. I/2, Sarajevo, 2000, str. 481-513.

⁹ Istanbul, BOA TD No 462, str. 27; MAD No 625, str. 701.

¹⁰ Istanbul, BOA TD No 462, str. 28-29.

nalaze se u popisu vakufa iz 1567/68. godine, ali se ne navodi o kojim se objektima radi. Međutim, iz katastarskih popisa Požege iz 1565. i 1579. godine vidi se da je on podigao hamam i karavan-saraj u Požegi. U defterima se mogu naći podaci i o drugim vakufskim objektima na području sjeverno od rijeke Save, gdje su se nalazila tri sandžaka: Srem, Požega i Pakrac, koji su nekada pripadali Bosanskom ejaletu. Mnogi dokazi o materijalnoj kulturi u ovim područjima nestali su nakon osmanske vladavine na tim prostorima, ali se podaci o njima mogu naći u defterima čiji su originali sačuvani u arhivima Istanbula i Ankare.¹¹

Skrenula bih pažnju i na defter Kliškog sandžaka iz 1604. godine, gdje su podaci o vakufima sadržani u njemu gotovo jedini izvor o uvakufljenjima, jer najveći broj vakufnama iz XVI i XVII stoljeća za to područje nije sačuvan. Tu su sadržani podaci za 29 vakufa.¹² Uz ostale, tu su podaci o vakufu Mehmed-bega Stočanina, osnivača kasabe Česta (Gornji Vakuf), Ibrahim-bega, sina Malkoč-begova, osnivača kasabe Novosel – Nev-Abad (Donji Vakuf), Murad-bega Tardića, čije vakufname nisu sačuvane, zatim podaci o vakufu Ferhad-paše Sokolovića i mnogih drugih.¹³

Navest ću i primjer vakufa čuvenog bosanskog sandžakbega Skender-paše, bosanskog namjesnika, koji je podigao brojne zadužbine u Sarajevu, od kojih, nažalost, nijedna nije sačuvana. Ostali su samo nazivi nekoliko ulica i sportskog centra Skenderija, da čuvaju uspomenu na ovog velikog vakifa. Nije sačuvana ni njegova vakufnama, ali podaci iz nekoliko popisa Bosanskog sandžaka iz XVI stoljeća pokazuju veličinu i značaj ovog vakufa u urbanom razvoju Sarajeva.¹⁴

¹¹ *Popis sandžaka Požega 1579, Defter-i mufassal-i liva-i Pojega 987*, Prevela Fazileta Hafizović, Osijek, 2001, str. 68; Fazileta Hafizović, *Vakufi u požeškom i pakračkom sandžaku u periodu osmanske vlasti*, POF 49/1999, Sarajevo, 2000, str. 231-252.

¹² Ankara, TK No 475.

¹³ F. Dž. Spaho, *Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka*, Anali GHB, knj. V-VI, Sarajevo, 1978, str. 217-230.

¹⁴ B. Zlatar, *Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću*, str. 115; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/2, str. 482.

Završna riječ

Ovo je samo mali dio podataka koji se odnose na vakufe i koji se mogu naći u defterima, kako bi se ukazalo na važnost tih izvora.

Kako se vidi, postoji obilje građe za izučavanje institucije vakufa i njegove uloge u nastanku i razvitku gradova u Bosni i Hercegovini. Također postoji i određena literatura o ovom važnom pitanju naše historije, ali kada se ta literatura upoređi s podacima iz neobjavljenih historijskih izvora, tek se može vidjeti koliko se ta problematika može sveobuhvatnije obraditi. U našoj historiografiji još ne postoji studija u kojoj bi bili objašnjeni svi aspekti historijske uloge ustanove vakufa, a ta je uloga itekako i velika i višestruka.

Ovaj je skup svakako doprinos rasvjetljavanju uloge vakufa u Bosni i Hercegovini.

Muhamed Salkić

ISLAMSKA ZAJEDNICA I VAKUFI

S a ž e t a k

U svim vrstama literature u kojoj se globalno govori o islamu vakuf se tretira kao dio islamske doktrine i zato ga je teško odvojiti od Islamske zajednice. Do dolaska Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu vakufi su bili i formalnopravno državna imovina osmanske Turske i uživali su punu državnu zaštitu. Nakon što je uspostavljena samostalna Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini, imenovanjem reisul-uleme i Ulema-medžlisa, kao vjerskih organa, uspostavljena je i Zemaljska vakufska komisija kao organ za zaštitu vakufske imovine. Da bismo sveobuhvatnije sagledali pitanje odnosa Islamske zajednice i vakufske imovine, pažnju moramo obratiti na tri perioda. Prvi period predstavlja Islamsku vjersku zajednicu u Austro-Ugarskoj carevini i Kraljevini Jugoslaviji, drugi period predstavlja Islamsku zajednicu u socijalističkoj Jugoslaviji i treći period čini aktualno vrijeme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Svaki od ovih perioda imao je svoje specifičnosti, kako u organiziranju vjerskog života i ostvarivanju vjerskih prava muslimana tako i u pitanjima odnosa prema vakufskoj imovini.

Uvod

Prema odredbama međunarodnog prava okupacija Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske monarhije podrazumijevala je zadržavanje zatečenog stanja i zadržavanje pravnog poretka u Bosni i Hercegovini. Pođemo li od ove činjenice i u slučaju vakufa, onda je Austro-Ugarska bila obavezna da i u oblasti uprave vakufskom imovinom u Bosni i Hercegovini prihvati utvrđeno stanje stvari.¹ U taj kontekst može se staviti i Carigradska konvencija od 21. 4. 1879. godine, posebno njezin član 2, u kojem se ističe da će austrougarske vojne i upravne vlasti štiti čast, običaje, slobodu vjeroispovijedanja i sigurnost osoba i imovine muslimana, mada se u njoj ne spominju posebno pitanja vakufa. Vjerovatno poštujući spomenutu konvenciju, Austro-Ugarska je i u segmentu upravljanja vakufskom imovinom preduzela neke mjere u organizaciji i zaštiti vakufske imovine. O tome govori i naredba Zemaljske vlade u Bosni i Hercegovini, broj: 64438/I iz 1894. godine. Kako je, međutim, vakuf za muslimane Bosne i Hercegovine i odnos prema vakufskoj imovini uopće bio dio njihova islamskog identiteta, to je miješanje kršćanske države u islamsku ustanovu vakufa, kao i miješanje u samu organizaciju Islamske zajednice, uzrokovalo nezadovoljstvo kod muslimanskog svijeta, što će se kasnije reflektirati i u poznatom Pokretu za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u Bosni i Hercegovini.² Nekako iste godine kada je Osmanska carevina potpisivanjem Protokola u Bosni i Hercegovini i bivšem Novopazarskom sandžaku priznala austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine, kojim se Austro-Ugarska obavezala na garantiranje građanskih prava i vjerskih sloboda muslimanima, te na poštivanje prava vakufa kao i u ranijem periodu, (26. 2. 1909) približavale su se pozicije autonomnog pokreta i razmišljanja austrougarskih vlasti iz čega je 15. 4. 1909. godine proizašlo proglašenje Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini. Time je proklamirano načelo autonomnosti i izbornosti organa Islamske zajednice, kako u oblasti vjerskih

¹ Fikret Karčić, *Međunarodnopravno reguliranje vakufskih pitanja u jugoslavenskim zemljama*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 141-143.

² Nusret Šehić, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 88.

tako i u oblasti vakufskih poslova te potvrđena nadležnost šerijatskih sudova u vakufskim stvarima. U novim državno-pravnim okolnostima mijenja se i stav o vakufima koji je u osmanskoj državi polazio od toga da vakuf čini dio osmanske državne svojine i pomjera se ka stanovištu da se svojina vakufa veže za mjesno muslimansko stanovništvo.

Organi vakufske uprave

Od uspostave samostalne Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, uporedo s imenovanjem reisul-uleme i ustanovljavanjem Ulema-medžlisa kao vjerskih organa, ustanovljen je i organ za upravu nad vakufom pod nazivom Zemaljska vakufska komisija. Ovo je dodatno potvrdio sadržaj Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini kojim su, kao carskim zakonskim aktom, precizno definirani poslovi vjerskih i vakufsko-mearifskih organa, koji prividno izgledaju kao dvije paralelne organizacione cjeline dok se u suštini vrlo intenzivno prepliću u međusobnom djelovanju. Štatut je samo sankcionirao neraskidivo jedinstvo vakufa kao islamske ustanove i vjerske uprave kao dijela organizacije koja generira aktivnosti za koje su zapravo i ustanovljeni prihodi vakufskih zadužbina kao samostalnih pravnih jedinica. "Sva pokretna i nepokretna dobra islamskih naroda u Bosni i Hercegovini vlasništvo su dotičnih vakufa a služe za vjerske i prosvjetne svrhe muslimana." /Član 1. Štatuta/³ Ovim se jasno ističe da je vlasnik vakufske imovine, kako vidimo, sam vakuf, a ne Islamska zajednica. Ovo pitanje posebno će se zaoštriti kada se ukinu vakufsko-mearifski organi, a time i vakufi kao pravni subjekti i kada ostane samo Islamska zajednica sa svojim organima koja brine o svim vjerskim potrebama muslimana pa i o onima koje su izravno poticali vakufi svojim prihodima. Ne smije se ispustiti iz vida to da je ovaj Štatut bio državni akt koji je preuzeo na sebe i državnu zaštitu vakufa putem šerijatskih sudova koji su primjenjivali Šerijat u domenu formiranja vakufa i njihove zaštite. Da su vakufi kao islamska ustanova i Islamska zajednica, kao organiziran oblik

³ *Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1909.

djelovanja na ostvarivanju kolektivnih pa i individualnih vjerskih prava i potreba muslimana, bili od uspostave samostalne Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini neraskidivo srasli u jednu cjelinu govore i odredbe Štatuta kojima se propisuju nadležnosti vjerskih organa. Tako u primjeru Ulema-medžlisa kao vrhovnog rukovodstva za upravljanje islamskim vjerskim poslovima u Štatutu nalazimo odredbu kojom Ulema-medžlis istražuje potrebe ustrojstva džamija i drugih vjerskih objekata, kao što su mektebi, medrese i druga konfesionalna odgajališta i humanitarni zavodi, te u tom smislu daje prijedlog vakufsko-mearifskoj upravi, koja odlučuje o njihovu podizanju.

U svim vrstama literature u kojoj se globalno govori o islamu vakuf se tretira kao dio islamske doktrine i stoga ga je teško odvojiti od Islamske zajednice. S druge pak strane, pogledamo li definiciju cilja vakufsko-mearifске uprave utvrđenu Štatutom, vidjet ćemo i tu potpunu sraslost Islamske zajednice i vakufa. Tako u članu 5. Štatuta kaže se:

“Cilj vakufsko-mearifске uprave jeste:

- da osniva i uzdržava džamije i druge islamske vjerske, prosvjetne i humanitarne zavode,
- da odgaja i uzdržava potreban broj vjerskih zvaničnika i muallima,
- da odgaja muslimansku mladež u vjeri i u islamskom duhu,
- da što je moguće više proširi i učvrsti poznavanje vjere u islamskom narodu.”⁴

Ovu koncepciju još je dosljednije proveo Ustav Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije donesen na osnovu državnog Zakona o Islamskoj zajednici u kojem se već u samom naslovu vidi da se vakufi integiraju u Islamsku zajednicu kao jedinstvenu organiziranu strukturu muslimana koja brine o svim njihovim vjerskim stvarima i pitanjima pa i o vakufima. Nema više jasne podjele na organe vjerske uprave koji su izraz vjerske autonomije i organe vakufsko-mearifске uprave koji predstavljaju vakufsko-mearifsku upravu, nego se i vakufski organi u ovom ustavu definiraju kao organi Islamske vjerske zajednice. Ovu logiku slijedi i drugi

⁴ Muhamed Salkić, *Ustavi Islamske zajednice*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str. 28.

ustav Islamske vjerske zajednice u Kraljevini Jugoslaviji kada propisuje: "Islamska verska zajednica javno ispoveda i uči svoju islamsku veru, javno vrši svoje islamske verske dužnosti i samostalno upravlja i uređuje svoje verske, versko-prosvetne i vakufsko-imovinske poslove." Ovaj je ustav otišao korak dalje i u definiranju vlasništva nad imovinom Islamske zajednice pa u paragrafu 10 propisuje: "Islamska verska zajednica samostalno upravlja i slobodno raspolaže svojom imovinom, vakufima i fondovima u granicama Zakona o Islamskoj verskoj zajednici i ovog Ustava, a pod vrhovnim nadzorom države koji vrši Ministarstvo pravde."⁵ Nadalje se konstatira da "vakufska imovina i sva druga dobra i ustanove Islamske verske zajednice ostaju njeno vlasništvo i onda kada bi stanovništvo kome služi ta imovina i ta dobra i ustanove prešlo na neku drugu veru ili kada bi se iselilo". /Paragraf 9 stav 3/ Treba istaknuti da ovakvo definiranje vakufske imovine unutar organa Islamske zajednice karakterizira takav pravni položaj islamske vjere u državi koji joj daje status državne vjere ravnopravne svim drugim crkvama i vjerskim zajednicama u državi. Pritom treba, također, naglasiti da se u sferi porodičnog nasljednog i vakufskog prava u odnosu na muslimane u ovom periodu primjenjuje šerijatsko pravo koje provode šerijatski sudovi. To znači da postoje svi šerijatsko-pravni uvjeti kako za formalno pravnu uspostavu vakufa kao trajnog islamskog imovinskog dobra tako i za njihovu pravnu zaštitu. Vakuf, kako vidimo, ulazi u imovinu Islamske zajednice koja se titulira i kao njezin vlasnik po logičkom principu ako je Islamska zajednica zajednica muslimana koja štiti vjerska i imovinska prava muslimana, onda je i vakuf kategorija imovinskog prava muslimana vezana za njihov islamski život i djelovanje. Međutim, unatoč ovako proklamiranim pravima Islamske zajednice u odnosu na vakufsku imovinu, moramo iskazati oprez kod vlasničkog tituliranja Islamske zajednice nad imovinom vakufa. Naime, u skladu sa Zakonom o svojinskim odnosima, nosilac prava svojine u odnosu na svojinu ima pravo raspolagati njom bez ikakvih ograničenja, izuzev ukoliko ta imovina nije opterećena određenim zakonom utvrđenim opterećenjima. Stoga ne možemo kazati da je Islamska zajednica titular – nosilac prava svojine nad vakufskom imovinom s neograničenim vlasničkim pravima u

⁵ Isto.

punom kapacitetu /pravo držanja, korištenja i raspolaganja u smislu prodaje poklona ili uništenja/, jer, zapravo, vakufska imovina po samoj svojoj prirodi ima na sebi teret koji se ogleda u volji vakifa iskazanoj u vakufnami, a kojom se ograničava bezuvjetno prometovanje tom imovinom.

Pravni položaj Islamske zajednice i vakufi

Da bismo sveobuhvatnije sagledali pitanje odnosa Islamske zajednice i vakufske imovine, pažnju moramo obratiti na tri perioda tokom historijskog razvoja Islamske zajednice, od njezina osnivanja do danas. Prvi period predstavlja Islamsku vjersku zajednicu u Austro-Ugarskoj carevini i Kraljevini Jugoslaviji, drugi period predstavlja Islamsku zajednicu u socijalističkoj Jugoslaviji i treći period čini aktualno vrijeme Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

U prvom periodu, o čemu smo nešto već rekli, islam je bio priznata vjera u državi ravnopravna drugim priznatim vjerama. Djelovanje Islamske zajednice bilo je decidno propisano zakonskim aktima i aktima same Islamske zajednice, kako u sferi vjerske tako i u sferi vakufsko-mearifske uprave. U okviru građanskih prava i vjerskih sloboda muslimani su u ovom periodu imali osiguranu primjenu šerijatskog prava u sferi porodičnog i bračnog te nasljednog i vakufskog prava. Kako nas ovdje zanima vakuf kao islamski institut, kazat ćemo da su u ovom periodu postojale sve zakonske pretpostavke kako za upravljanjem i čuvanjem postojeće vakufske imovine tako i za ustanovljenje novih vakufa u skladu s islamskim propisima, kroz djelovanje šerijatskog suda. Islamska zajednica se, u ovom periodu, u odnosu na vakufsku imovinu organizirala tako da je svojim najvišim ustavnim aktom vakufsku imovinu, sa svim njezinim specifičnostima, stavila u kontekst svojih sveukupnih prihoda kojima u svome radu podmiruje tekuće potrebe. Osnovni principi na kojima počiva vakuf kao trajno dobro uglavnom su poštovani. U normativno-pravnom smislu izričito je traženo da se odredbe vakufnama prema propisima Šerijata moraju poštovati i mogu se izmijeniti ili ukinuti samo zbog izmijenjenih okolnosti koje bi pojedine odredbe vakufname učinile suvišnim ili neprovođivim ali isključivo odlukom

Vakufsko-mearifskog sabora i uz odobrenje Ulema-medžlisa. Kod vakufa bez vakufname postupat će se prema postojećem običaju (*teamuli kadim*) ukoliko Vakufski sabor ili Ulema-medžlis ne odrede drugačije. Kada u ovakvom kontekstu razmatramo pitanje odnosa Islamske zajednice prema vakufskoj imovini, treba prvo primijetiti da je i po svojoj definiciji Islamska zajednica jedan široki duhovni okvir za organe i institucije koje služe sveukupnom duhovnom razvoju muslimana, pri čemu se neke od njih imenuju kao vjerski, neke kao vakufski, a neke kao mearifski organi i ustanove. Sama činjenica da su u organizaciji Islamske zajednice postojali vakufsko-mearifski organi u koje su ulazili činovnici koji nisu uvijek bili dorasli poslovima pravnika, ekonomista pa i teologa, ukazuje na to da je Islamska zajednica bila složena organizacija s puno bočnih utjecaja. Za njezino uspješno funkcioniranje, osim propisanih normativa, bilo je potrebno znanje ali i potpuna opredijeljenost da će se to znanje staviti u funkciju muslimana, bez ikakvih špekulacija, baš onako kako je, u ime Boga, vakif svoj imetak stavio u korist muslimanima. Da stvari nisu baš uvijek išle u tom smjeru potvrđuje nam slučaj s Muro bankom. Naime, bez temeljite i svestrane pravne i ekonomske analize stanja u Muro banci, a na temelju vrlo sumnjivih elaboracija, Saborski odbor, kojim je predsjedavao reisul-ulema Džemaludin Čaušević kao predsjednik Vakufsko-mearifskog sabora, donio je 1927. godine Odluku o kupovini dionica Muro banke po nominalnoj vrijednosti, iako su njezine akcije na novčanom tržištu u to vrijeme imale faktičnu vrijednost svega 18%. Ovo je Centralnu vakufsku zakladu uvelo u avanturu u kojoj je izgubila 7.893.000 ondašnjih dinara, što je vakufsku upravu, a time i samu Islamsku zajednicu, bacilo u finansijski kolaps nekoliko narednih godina. Usprkos tome što je reisul-ulema Čaušević bio izričito protiv ovakve transakcije i to obrazložio u posebnom pismu, ostala je činjenica da je ovakva veoma štetna odluka po vakufsku imovinu i muslimanski interes donesena u okvirima organa ondašnje Islamske zajednice. U ovu sliku uklapaju se i rezultati istraživanja o stanju vakufa na području Vakufsko-mearifskog vijeća u Sarajevu i Vakufske direkcije koje je tridesetih godina proveo Abduselam Balagija i iznio u svojoj knjizi *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*. Tako Balagija zaključuje: "Možemo slobodno tvrditi da bi se stanje popravilo kada

bi se u Vakufskoj direkciji postavili kvalifikovani i sposobni službenici", pa dodaje: "U vakufskoj direkciji u Sarajevu ne bi trebali da zauzimaju činovnička mesta penzionisani državni službenici, koje bi vakuf morao iz humanih razloga zameniti mlađim kvalifikovanijim silama, tim pre što oni nisu nikakvi stručnjaci za kojim bi trebalo žaliti. Vakufska direkcija u Sarajevu nema uopšte pregled i popis svih nepokretnih dobara koja pripadaju samostalnim vakufima niti približnu procenu celokupne imovine."⁶

Poslije Drugog svjetskog rata i uspostave nove socijalističke Jugoslavije ulazimo u drugi potpuno novi period u kojem u odnosu na vakufsku imovinu i uopće djelovanje Islamske zajednice bilježimo iskustvo koje Islamska zajednica do tada nije imala. U kontekstu razmatranja naše teme cijenimo da je ovdje potrebno nešto reći o karakteru jugoslavenske države ali i o odnosu države i vjerskih zajednica. Nova državna zajednica opredjeljuje se za razvojni koncept koji preferira društvenu svojinu i podstiče društveni razvoj, te pritom potpuno devastira privatni sektor. U tom pravcu poduzima mjere putem kojih oduzima imovinu svim fizičkim i pravnim licima i preuzima kontrolu nad cjelokupnim društvom te društvene probleme i potrebe, kao i cijelokupni društveni i privredni razvoj, rješava doziranim državnim poticajima. Država negira svaku društvenu ulogu pa i društvenu korisnost, uopće, vjerskim zajednicama, i prihvata njihovo postojanje samo kao nužno zlo koga se u perspektivi treba osloboditi. Sve vakufe, vakufske nekretnine kao i nekretnine drugih vjerskih zajednica država je oduzela. S obzirom na proklamirani karakter odnosa vjere i države koji je odlikovao agresivni sekularizam s naglašenim konceptom ateističkog društva, vjerske zajednice, pa dakle i Islamska zajednica, bile su lišene bilo kakvog poticaja od države u finansiranju njihovih potreba. U takvom društvenom ambijentu Islamska zajednica se ekskomunicira iz društva i tako marginalizirana potiskuje u sferu potpune privatnosti. Svi instrumenti njezina djelovanja koje je razvijala tokom prethodnih duže od šest decenija, posebno u sferi materijalnog poslovanja, su pogašeni. Suočena s ovakvim stanjem, koje je u segmentu vlasničkih odnosa u imovini Islamske zajednice postepeno

⁶ Abduselam I. Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd, 1933, str. 42.

uspostavljano prvo donošenjem Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1945. godine, zatim Zakona o nacionalizaciji iz 1948. godine, te Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 1958. godine, Islamska zajednica našla se u veoma delikatnoj situaciji.

U općoj atmosferi euforije oko izgradnje socijalističkog društva i radničkog samoupravljanja, mnogi su nalazili opravdanje za ovakve postupke države prema vakufu u uvjerenju da će nova narodna vlast riješiti sve probleme u društvu. Desecima godina kasnije, kada se Islamska zajednica počela oporavljati, pravnici Islamske zajednice uvidjeli su kako su u postupku provođenja Zakona o nacionalizaciji u samom Sarajevu, u euforiji nastaloj oko nacionalizacije, Islamskoj zajednici oduzeti deseci džamijskih stanova koje je Islamska zajednica po zakonu imala pravo zadržati kao namjenske stanove za svoje imamsko osoblje. Navest ćemo samo primjer džamije u Hrasnom gdje je, takoreći pod džamijskim krovom, nacionalizirana džamijska kuća u kojoj je kasnije godinama bila policijska stanica.

Ovakvim odnosom države prema vakufskoj imovini i Islamskoj zajednici ne samo da su ugašeni postojeći vakufi nego je zbog novog imovinskog cenzusa u vlasništvu na nepokretnostima i stvorene klime oko vakufa za duže vrijeme bilo reducirano ustanovljenje vakufa kao zadužbine s punim šerijatsko-pravnim legitimitetom i kapacitetom.

Prema Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji one su mogle kao građansko-pravna lica s posebnom funkcijom imati pravo vlasništva na nekretninama koje su stjecale gradnjom, kupnjom, poklonom ili na drugi legalan način, ali samo ako im te nekretnine služe za vršenje vjerskih obreda, vjerskih poslova ili za radni i stambeni smještaj svoga osoblja.

Novonastali društveno-pravni ambijent proizveo je logičnu potrebu za donošenjem novog ustava Islamske vjerske zajednici. Novi ustav donesen je 1959. godine. Njime je sankcionirano novo organizaciono ustrojstvo Islamske vjerske zajednice. Ukinuti su svi vakufsko-mearifski organi jer je oduzimanjem vakufske imovine prestala potreba za njihovim postojanjem. Međutim, iz poštovanja prema vakufu i njegovoj ulozi u islamu, unatoč svemu, ostavljene su ustavne odredbe o vakufu, kao da se s prethodnim

vakufima ništa nije dogodilo. Tako je Ustavom propisano: "Svako fizičko i pravno lice može u duhu Šerijata osnivati vakuf. Odluka o osnivanju vakufa valjana je ako je odobri Starješinstvo." Ustavom je također propisano da se "odredbe vakufname moraju izvršavati po propisima Šerijata". Zadržana je i centralna imovinska uprava Islamske vjerske zajednice, unatoč tome što je Islamska vjerska zajednica ostala i bez novca i bez imovine. Ove ustavne odredbe imale su smisla utoliko što se njima isticao značaj vakufa kao islamske institucije i tako podsticali muslimani da i dalje uvakufljuju imovinu i da u svijesti čuvaju svetost institucije vakufa i štite preostale okrajke vakufskih dobara koja su u okviru imovinskog cenzusa ostavljena na korištenje za pojedine džamije ili neke druge ustanove. Osim toga, ostavljena mogućnost da Islamska zajednica može stjecati imovinu potrebnu za svoje svakodnevne aktivnosti u skladu sa zakonom, otvorilo je put da muslimani mogu darovati za života ili testirati za slučaj smrti svoju imovinu Islamskoj zajednici u skladu s važećim zakonima.⁷ Istina, ovakav vid formiranja vakufa nije bio jednostavan ni besteretan za Islamsku zajednicu, jer je Islamska zajednica morala, ukoliko prihvati tu imovinu, platiti porez na poklon, odnosno porez na naslijeđe, koji je u to vrijeme bio veoma visok i kretao se do jedne petine vrijednosti darovane ili naslijeđene imovine, čiju bi vrijednost utvrđivali organi poreske uprave. Svaki pojedinačni slučaj uvakufljenja na ovaj način razmatralo bi Starješinstvo i cijenilo opravdanost prihvatanja poklona ili naslijeđa, prije svega, sa stanovišta tereta koji su se oglasili u poreskim ili drugim obavezama kojima je bila dotična imovina opterećena.⁸ Ovako uvakufljena imovina u zemljišnim knjigama upisivana je na Islamsku zajednicu, odnosno njezine odgovarajuće organe kao vlasnike imovine, koji su se dalje o njoj starali u skladu s voljom vakifa. Iako je Islamskoj zajednici bilo oduzeto više od 95% vakufske imovine, Islamska zajednica se i poslije toga suočavala s daljim pritiskom na preostali dio nenacionalizirane vakufske imovine. Za izgradnju bilo kakvih društvenih

⁷ Halid Čaušević, *Pravni i sociološki aspekti institucije vakufa*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 133-135.

⁸ Edah Bećirbegović, *Mogućnost i način uspostavljanja vakufa u našem pravnom sistemu sa osortom na praksu organa Islamske zajednice*, Anali GHB, knj. IX-X, Sarajevo, 1983, str. 164-165.

objekata ili puteva u mjesnim zajednicama prva je na udaru bila vakufska imovina. Zbog slabo organizirane Islamske zajednice i konformističkog odnosa mutevelija pa i nekih predsjednika odbora prema državnoj vlasti i društvenim organima, vrlo su lahko sklapani aranžmani o ustupanju te vakufske imovine za društvenu infrastrukturu. Istina, za svaku vlasničku promjenu nad tom imovinom bila je potrebna saglasnost Starješinstva, ali se Starješinstvo nije temeljito unosilo u transakcije, nego je uglavnom imalo povjerenja prema organima na terenu, što je posebno prolazilo ako je i neki od članova Starješinstva referirao o dotičnoj transakciji s uvjerenjem da treba ustupiti dotični vakuf za određenu naknadu ili za drugu nekretninu. Bilo bi veoma interesantno izvršiti istraživanje kako je i koliko ovakvog vakufskog zemljišta bilo otuđeno u bescijenje. Sve je ovo imalo za posljedicu da se mali broj muslimana opredjeljivao za uvakufljenje svoje imovine. Međutim, unatoč svemu, ipak je i u ovom periodu bilo i novih uvakufljenja. Vrijedna posebnog spomena jesu dva uvakufljenja i to: uvakufljenje Ahmeda Tabakovića iz Sarajeva za Gazi Husrev-begovu medresu i Fakultet islamskih nauka, u okviru kojeg je testator za potrebe ovih ustanova uvakufio kuću s imanjem s više od tri hektara u Jarčedolima u Sarajevu i uvakufljenje Mustafe Gadafija, koji je za Gazi Husrev-begovu medresu uvakufio dva gotovo nova stana u Sarajevu.

U kontekstu svih nedaća koje su zadesile Islamsku zajednicu poslije oduzimanja vakufske imovine postavljalo se pitanje kako uopće organizirati daljnji rad ustanova i organa Islamske zajednice. Posebno je bilo delikatno održavati rad Gazi Husrev-begove medrese kao jedine preostale islamske škole, jer su sve druge medrese zajedno s mektebima nacionalizirane i ugašene. Također je bilo teško održati kontinuirane aktivnosti u Gazi Husrev-begovoj džamiji i pritom čuvati tradiciju obreda i dužnosti propisanih vakufnamom velikog Gazije. Trebalo je isto tako sačuvati pravni kontinuitet Gazi Husrev-begova vakufa kao samostalnog pravnog subjekta do dolaska nekih boljih vremena. Dobrovoljni prilozi muslimana ostali su jedina opcija. Šezdesetih godina ondašnje Vrhovno starješinstvo i Starješinstvo Islamske zajednice u SR BiH pokrenulo je akciju novčanih priloga pod nazivom uvakufljenje za održavanje ustanova Islamske zajednice. Podstičući na ovu akciju, rahmetli

Husein ef. Đozo u svojim govorima često je isticao da “nema više Gazi Husrev-bega, sada smo mi svi Gazi Husrev-beg”. Uvakufljena svota dijelila se omjerom 50% za potrebe viših organa i ustanova Islamske zajednice, a 50% za potrebe na području odbora Islamske zajednice s čijeg je područja vakif. Za novčani prilog davalac je dobijao vakufnamu od Starješinstva. Posebno se u to vrijeme razvijalo novčano uvakufljenje pred duše umrlih roditelja ili djece, što je oglašavano u Glasniku Islamske zajednice. Kao imam u Višegradu veoma sam često u kućama višegradskih muslimana, naročito na selu, nailazio na ove vakufname. Nama su kao učenicima medrese katkad ukazivali na to da smo sretni što pohađamo medresu, jer postoji predaja u narodu da nad Gazijinim ustanovama lebdi posebna hair-dova. U tome, vjerovatno, kao i u svakoj narodnoj izreci, ima stanovite poruke. Naime, kada su Gazi Husrev-begove institucije bile u najtežem finansijskom položaju, Jugoslavija se počinje otvarati prema svijetu, a potom se i potpuno ukida vizni režim. Naglo se povećao interes stranaca za turističkim destinacijama među kojima je Sarajevo, zbog svog orijentalnog izgleda, privlačilo posebnu pažnju. Begova džamija kao spomenik kulture i veoma atraktivna građevina osmanske arhitekture odmah je ušla u sve turističke prospekte. Uz prihode od turizma i dobrovoljne priloge vjernika osnovne djelatnosti u Begovoj džamiji, kao što su imamsko-hatibska i mujezinska služba, svakodnevna hatma i tevhid Gaziji te druge vakufnamom propisane obredne aktivnosti, mogle su se kontinuirano održavati. Slično se dešavalo i sa džamijama iz osmanskog perioda u drugim turističkim destinacijama na području Bosne i Hercegovine.

Nadalje, postepena ekonomska konsolidacija jugoslavenskog društva odrazila se i na rješavanje socijalnih problema, tako da je država sve više preuzimala brigu o društvenim kategorijama stanovništva potrebnim socijalnoj pomoći. Ovo je početkom sedamdesetih godina vrlo dobro uočio Husein ef. Đozo koji je bio jedan od pionira u pokretanju akcije ukupljanja sredstava sadekatul-fitra i zekata u Fond za izdržavanje Gazi Husrev-begove medrese i otvaranje Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu. Pokazalo se kasnije da je ovo bila spasonosna formula u supstituiranju bivših vakufskih prihoda za finansiranje vjersko-prosvjetnih zavoda Islamske zajednice, kao njezinih najznačajnijih ustanova.

Oživljavanje institucije vakufa

Raspad jugoslavenske države, praćen veoma krvavom agresijom na Bosnu i Hercegovinu, imao je za posljedicu i raspad Islamske zajednice u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, jer je prestao postojati državno-pravni okvir koji je čuvao njezino jedinstvo. Bosna i Hercegovina je tako priznata kao suverena i nezavisna država, a Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini obnovila je svoju autonomiju koju je dobila još 1909. godine.

Ovim ulazimo u treći period djelovanja Islamske zajednice, koji u odnosu na vakufsku imovinu predstavlja posebno iskustvo. Kao država koja se opredijelila za politički pluralizam, poštivanje demokratskih vrijednosti u kategoriji ljudskih i imovinskih prava te kapitalistički način privređivanja, Bosna i Hercegovina je ušla u novu fazu odnosa sa crkvama i vjerskim zajednicama.

Deklarativno opredijeljene za poštivanje ljudskih prava, sve značajnije političke partije u političkom bh. pluralizmu u svoje programske ciljeve stavljale su restituciju i time nagovještavale povrat ranijim vlasnicima neopravdano oduzete imovine u provedbi imovinskih zakona bivše jugoslavenske države. Ovo je Islamskoj zajednici davalo nadu da će joj se vratiti oduzeta vakufska imovina. Posebno je ovu nadu podgrijavała SDA kao stranka bošnjačkog naroda bliska interesima Islamske zajednice. Pojedini načelnici općina i općinska vijeća, svjesni značaja vakufa i uloge Islamske zajednice u odbrani zemlje od agresije, a neki i u strahu od grijeha prema ovoj islamskoj svetinji, sami su svojom inicijativom, u okvirima postojećih propisa, vratili određene vakufske nekretnine na korištenje Islamskoj zajednici i prije zakona o restituciji. Tu posebno treba istaći Predsjedništvo Općine Mostar na čelu s načelnikom Safetom Oručevićem, koje je još 31. 1. 1995. godine svojom odlukom vratilo na korištenje Islamskoj zajednici, istina devastiranu, cjelokupnu vakufsku imovinu, na području Mostara. Sličnih primjera, mada sporadičnih, bilo je i u drugim općinama. U želji da se pripremi za restituciju, Islamska zajednica je 1996. godine osnovala Vakufsku direkciju kao ustanovu koja je trebala brinuti i upravljati cjelokupnom vakufskom imovinom. Njezin primarni zadatak bio je da radi na evidenciji

i dokumentaciji oduzete vakufske imovine te da prati zakonodavne procese koji trebaju dovesti do restitucije.

Ulogu Islamske zajednice u odnosu na vakufsku imovinu i u ovom periodu teško bi bilo razumjeti bez makar kraćeg osvrta na pravni položaj vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Kao potpisnica međunarodnih konvencija i deklaracija o ljudskim pravima, Bosna i Hercegovina je već od samog njezina priznanja respektirala slobodu vjere i slobodu vjerskog organiziranja, a time i poziciju i djelovanje crkava i vjerskih zajednica u izgradnji države i društva. Vjerske zajednice tako su na velika vrata ušle u javni život u Bosni i Hercegovini. Sloboda djelovanja i pravni položaj vjerskih zajednica uređen je posebnim državnim zakonom donesenim početkom 2004. godine. Međutim, treba istaći da djelovanju crkava i vjerskih zajednica i prije donošenja ovog zakona ništa nije stajalo na putu jer je prisustvo međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini bilo garantom primjene vjerskih sloboda i u Bosni i Hercegovini u skladu s evropskom praksom.

Kako nas u ovom tekstu primarno interesira društvena uloga i imovina Islamske zajednice, poći ćemo od zakonskih odredaba koje nas uvode u ovo područje. Tako Zakon o slobodi religije i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica propisuje: "Crkve i vjerske zajednice posjeduju vlastitu imovinu i imovinska prava kojima slobodno raspolažu i upravljaju. Crkve i vjerske zajednice imaju pravo na restituciju oduzete imovine na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine bez diskriminacije u skladu sa zakonom."

Ove odredbe predstavljaju pravni osnov vjerskim zajednicama za posjedovanje, upravljanje i raspolaganje imovinom ali i pravnu i ekonomsku pretpostavku za njihovu društvenu afirmaciju. Tako je spomenuti Zakon otvorio vrata vjerskim zajednicama da se i u društvu etabliraju raznim vidovima društveno-korisnog djelovanja, kao što je osnivanje preduzeća, ustanova i udruženja, osnivanje kulturnih, karitativnih, zdravstvenih, odgojno-obrazovnih ustanova različitog smjera, vrste i stepena u pravima potpuno izjednačenim s ustanovama čiji je osnivač država ili drugi ovlašteni osnivači.

Za obnavljanje vakufa u okvirima Islamske zajednice posebno je značajna odredba o pravu na restituciju te još dvije zakonske odredbe.

Jedna koja daje mogućnost da vjerske zajednice i crkve mogu uspostavljati i održavati međunarodne odnose i kontakte s vjerskim zajednicama i svim drugim subjektima u skladu sa svojim poslanjem i druga koja propisuje da vjerske zajednice imaju pravo tražiti i primati dobrovoljne priloge u novcu i druge priloge.

Demokratskim promjenama i donošenju ovakvih propisa o pravnom položaju vjerskih zajednica prethodile su skoro pune četiri godine agresije na Bosnu i Hercegovinu te teške patnje i stradanja, posebno Bošnjaka i njihove imovine. Naime, onako kako je Islamska zajednica bila suočena s oduzimanjem vakufske imovine u Socijalističkoj federativnoj republici Jugoslaviji, tako je isto ali u još drastičnijem obliku Islamska zajednica bila suočena s nemilosrdnim razaranjem vakufske imovine, gotovo do njezina potpunog uništenja. Islamska zajednica tako se suočila s dva naoko različita ali gotovo identična problema; jedan je borba za restituciju oduzete vakufske imovine, a drugi je obnova islamskih vakufskih objekata porušenih tokom agresije. Desilo se nešto gotovo nepojmljivo. Islamska zajednica je, istina i uz svesrdnu pomoć državnih organa posebno u Federaciji, prije sakupila sredstva da obnovi porušene i izgradi nove medrese i džamije, nego što je te iste organe i bošnjačke političare uspjela urazumiti da u tuđem, posebno vakufskom haku, nema dobra i da vakufe treba vratiti njihovoj izvornoj namjeni. Tako je u Bosni i Hercegovini došlo do reuspostave na stotine novih vakufskih objekata. Vakifi su negdje bili pojedinci, imućniji ljudi, kao kraljevi, prinčevi, fabrikanti i privrednici, a negdje opet cijeli gradovi pa i cijeli narodi. U Sarajevu je indonežanski narod svojim prilozima sagradio prelijepu džamiju u naselju Otoka. U Goraždu je narod grada Kajserija iz Turske sagradio velebnu džamiju, Kralj Fahd je sagradio džamiju u naselju Alipašino Polje, na Kobiljoj Glavi svojim vakufom džamiju je sagradio Adil-beg Zulfikarpašić, u Bugojnu je džamiju i islamski centar sagradila princeza Dževhera, u Tuzli princ Abdullah i tako su širom Bosne i Hercegovine ponikli novi vakufski objekti. Nisu sagrađene i obnovljene samo džamije. U Sarajevu je katarski emir Hamed bin Halifa sagradio zgradu Gazi Husrev-begove biblioteke, u Bihaću je sagrađena veoma reprezentativna zgrada Islamskog pedagoškog fakulteta, u Cazinu je mješovitim vakufom sagrađena

zgrada Medrese "Džemaludin ef. Čaušević", u Tuzli kompleks zgrada Behram-begove medrese, u Gračanici kod Visokog kompleks medrese "Osman ef. Redžović" i tako redom. Nikle su stotine novih vakufa. Ovi novi vakufi u mnogome su bili izraz pomoći Bosni i Hercegovini u njezinoj postratnoj obnovi, ali su i u velikoj mjeri bili izraz priznanja bošnjačkom narodu za herojsku borbu u odbrani vjere i domovine. Islamska zajednica je s velikim poštovanjem prihvatana kao sagovornik koji je tumačio potrebe bosanskih muslimana za islamskim objektima. Međutim, valja istaći da su na animiranju vakifa za izgradnju i obnovu islamskih objekata poslije agresije na Bosnu i Hercegovinu, što je u to vrijeme bio opći trend, radili zajedno imami, muftije, profesori, direktori i dekani islamskih škola i fakulteta, Rijaset s reisul-ulemom i zamjenikom reisul-uleme ali i pojedini političari i državni funkcioneri u Bosni i Hercegovini. Vraćeno povjerenje u Islamsku zajednicu i njezino djelovanje pokrenulo je nova uvakufljenja nekretnina za potrebe Islamske zajednice od samih bosanskih muslimana, čemu je, u proceduralnom smislu, pogodovalo i donošenje Zakona o fondacijama u nekim kantonima Federacije Bosne i Hercegovine. Ovim je uspostavljena kvalitetna infrastruktura za djelovanje Islamske zajednice u skladu s njezinim pozvanjem i pravnim položajem u državi i društvu. Posebno olakšanje čini joj to što su islamske obrazovne ustanove u Bosni i Hercegovini, kao i škole drugih vjerskih zajednica, ušle u sistem srednjeg i visokog školskog obrazovanja i dobile, u skladu sa zakonom, finansijsku podršku kantonalnih ministarstava za obrazovanje. Moglo bi se reći da je to bar donekle kompenzacija države Islamskoj zajednici i drugim vjerskim zajednicama i crkvama za oduzetu ogromnu vakufsku i crkvenu imovinu, koju država i dalje neopravdano koristi.

Dr. Enes Karić

ULEMA I VAKUFI

S a ž e t a k

Ulema, znalci naukovnih tokova islama, nastala je iz kruga ashaba, Poslanikovih, a.s., drugova, koji su se brinuli o zapisivanju Kur'ana, kodificiranju Kur'ana, recitiranju Kur'ana, te širenju obrazovne i kulturne tradicije "očuvanja Kur'ana".

Već u vrijeme prve četverice Pravovjernih halifa dolazi do osnivanja institucije vakufa, ili utemeljenja javnoga dobra, uz sam Poslanikov vakuf ili njegovu džamiju u Medini. S velikim halifatima, Emevijskim i Abbasijskim, ulema kao stalež razvijala je vakuf kao "instituciju ummeta".

Vakufi su se razvijali na temelju napretka i razvoja privrednih grana svoga vremena, poslovali su kao dinamične institucije kojima je rukvodila ulema, bili su neprofitne organizacije, odnosno profit se opet ulagao u vakuf. Ulema je svoju neovisnost dugovala vakufu, a vakuf je svoj uspjeh dugovao ugledu uleme.

Ovaj rad obradit će ove i druge aspekte teme "Ulema i vakufi".

Ulema i vakufi – transumetske institucije

Među mnogim konstantama povijesnog islama dvije se javljaju naporedo, ulema i vakufi (*al-‘ulamā’ wa l-awqāfu*).

Te institucije (prvu sačinjavaju učeni ljudi, a drugu nepokretne i pokretne *pobožne i bogougodne* dobrotvorne zaklade) svojim trajanjem nadilaze geografske, kultur(al)ne, jezičke, rasne i mezhebske zone povijesnog islama. I ulema i vakufi svojevrsne su transislamske institucije, ukratko, *organske institucije* muslimanskog ummeta.

Korijene ulemanskog “staleža” treba tražiti prije svega u onom nukleusu sekretara Objave ili pisara *Kur’ana* (*kuttābul-wahy* ili *katabatul-wahy*). Ranom ulemanskom “staležu” – osim sekretara/pisara Objave – pripadaju i učači ili “recitatori” Objave (*qurrā’ul-qur’ān*), koji su pratili prve prepisane primjerke *Kur’ana* po tadašnjim islamskim pokrajinama (*al-āfāq*) koje su bile u administrativnom nastajanju. Također, ranom ulemanskom “staležu” pripadaju i sami hafizi *Kur’ana* (*huffāzul-qur’ān* ili *hamalatul-qur’ān*).¹

Ovaj se “stalež” formirao kao prepoznatljiv i vidljiv u periodu od 632. do 680. godine po ‘Īsāu, a.s. Njegovi su se pripadnici prevalentno bavili širenjem *Kur’ana* putem prepisivanja, podučavanjem drugih učenju i recitiranju *Kur’ana*, te potom, tokom kasnijih desetljeća islama, i tumačenjem *Kur’ana*.

Prema enciklopedijskim obradama odrednice ‘*ulamā’* vidljivo je da se taj termin odnosi na znalce islamske vjere i poznavatelje *Kur’ana* (te kasnije i hadiskih disciplina). Naspram termina ‘*ulamā’* počeo se vrlo rano koristiti i diferentni termin ‘*udabā’* koji je označavao gramatičare, stilističare, semantičare – ukratko, široki književnički “stalež” koji je proučavao i druge tekstove osim *Kur’ana* i Hadisa (*hadīt*).²

¹ Zejd ibn Sabit (Zayd ibn Tābit, umro 672. ili 673. po ‘Īsāu, a.s.) svakako je jedan od prvih ‘*ālīma*; bio je pisar ili sekretar Objave tokom dugog perioda objave *Kur’ana*; od Božijeg poslanika Muhammeda, a.s., učio je islamsku (te također i ulemansku) *kurtoaziju* odnosa prema *Kur’anu*. K tome, članovima uleme pripadaju i prva četverica halifa (*al-hulafā’u r-rāšidūn*), koji su, također, bili pisari Objave.

² Vidi odrednicu ‘*ulamā’* u: *The Encyclopaedia of Islam*, volume X, Brill, Leiden, 2000, p. 801.

Zanimljivo je spomenuti da su prvi primjerci *Kur'ana* (ili *al-masāhif*) imali status pokretne vakufske imovine, čuvani su s velikim poštovanjem u glavnim džamijama, središtima islamskih pokrajina. Istanbulska IRCICA (Research Centre for Islamic History, Art and Culture) nedavno je objavila dva *al-Mushafa al-Sharīfa* koji se pripisuju 'Utmānu bin 'Affānu – prvi koji se čuva u Topkapi dvorcu objavljen je 2007,³ dok je drugi primjerak objavljen u Istanbulu 1430/2009. godine, a radi se o primjerku *al-Mushafa* koji se čuva u Kairu, u *al-Mašhadu l-Husayniju*.

Ulema i profiliranje teorijskih propisa o naravi vakufa

Kad je posrijedi teorijsko utemeljenje propisa o vrstama, uvjetima i, općenito, naravi vakufa potrebno je prisjetiti se da rana predanja spominju vakuf 'Umara bin al-Hattāba (zemljište koje je on kao *sahābija* stekao u lokalitetu Hajber/Haybar), te je taj njegov vakuf *prvi zemljišni vakuf* uopće (u Medinskoj zajednici muslimana). Ibn Haġar al-'Asqalānī ovaj vakuf spominje u svome djelu *Bulūġul-marām*.⁴ Kako se tu navode riječi Božijeg poslanika Muhammeda, a.s.: "In ši'ta habbasta..." ("Ako želiš, učini zemlju neotuđivom/vakufom..."), stoga se vakuf još naziva i *habs*.

Ulema je tokom nekoliko prvih stoljeća i sama dala veliki doprinos konstituiranju discipline "vakufskoga prava". Rano se došlo do teorije o *stalnosti* i *trajnosti* imovine koja se uvakufjava, zatim o mogućnosti uvakufjenja pokretnina, potom teorije o *neotuđivosti* vakufske imovine, itd. Precizno je opisana dinamika između darovatelja (*wāqif*), zatim samoga vakufa, čuvara (*mutawallī*) vakufa, kao i sudije (*hākimu š-šar'i*) pri samom procesu/postupku uvakufjenja.

Također, detaljno se opisuje sam postupak uvakufjenja koji čine četiri važne spone:

³ Usp. prof. dr. Ekmeleddin Ihsanoġlu, *Mulāhazāt tārihiyyah...*, predgovor za izdanje *al-Mushafa aš-Šarīfa* koji se pripisuje trećem halifi 'Utmānu, i koji se čuva u Topkapi Palace Museum, izdanje Istanbul, 1428/2007.

⁴ Usp. Ibn Haġar al-'Asqalānī, *Bulūġul-marām*, Kairo, bez godine izdanja, str. 784. Usp. također odrednicu *waqf* u *Encyclopaedia of Islam*, vol. XI (New Edition), Brill, Leiden, 2002, p. 59-99.

- izjavna formula o uvakufljenju (*as-sīgah*),
- osnivač vakufa (*al-wāqif*),
- imetak/posjed/vlasništvo koje se uvakufkuje (*al-mawqūfah*),
- korisnik (korisnici) vakufa (*al-mawqūfu ‘alayh*).

U eminentnoj *Encyclopaedia of Islamic Law*⁵ detaljno se opisuje upotreba formula “*waqqaftu*” (uvakufljujem), “*habbastu*” (izuzimam iz svoga imetka i dajem), “*sabbaltu*” (darujem u dobrotvorne svrhe) i “*abbadtu*” (dajem trajno/zauvijek).⁶

Također, opisana je detaljno namjera uvakufjenja ili tzv. *niyyatul-qurbah* (“stjecanje Božije blizine”).

Radom na teorijskoj elaboraciji institucije vakufa i na samom procesu uvakufjenja pripadnici uleme imaju i dodatni cilj – promovirati i širiti krug *halāla*, jer osim što se može uvakufiti samo svoja (a ne tuđa) imovina, ona mora biti šerijatski dozvoljena za korištenje, obrt i upotrebu.

Ulema, vakufi i osnivanje gradova

Veliki broj izvora donose dokumente ili predanja o ulozi uleme u utemeljivanju cijelih gradova kao vakufa. Štaviše, postoje tvrdnje i predanja da je uz Mekku i Medinu u Hidžazu, također i cijela Palestina – vakuf, te da je uloga uleme u održavanju i profiliranju tog vakufa bila nezamjenjiva.⁷

U knjizi *FEZ City of Islam* od Titusa Burckhardta⁸, nenadmašnom djelu o jednom islamskom gradu, donesena je i dokumentirana priča o ulozi *alima* i *sufijskih autoriteta* u osnivanju gradova čiji su nukleusi bili vakufi.

Prema arapskim hroničarima, sūfija Idris II je početkom rabi’ul-

⁵ Usp. *Encyclopaedia of Islamic Law* (A Compendium of the Major Schools), adapted by Laleh Bakhtiar, izd. ABC International Group, INC., Kazi Publications, Chicago, 1996.

⁶ *Encyclopaedia of Islamic Law*, p. 253.

⁷ Yitzhak Reiter, kao zagovaratelj države Izrael, žestoko se okreće protiv mišljenja da je cijela Palestina – vakuf. Vidi Yitzhak Reiter, “*All of Palestine is Holy Muslim Waqf Land*”, a *Myth and Its Roots*, objavljeno u: Ron Shaham (priređivač), *Law, Custom and Statute in the Muslim World*, Brill, Leiden, 2007.

⁸ Usp. Titus Burckhardt, *FEZ City of Islam*, izd. The Islamic Texts Society, Cambridge, 1992.

awwala 192. godine po Hidžri (*al-hiğrah*), ili 808. godine po gregorijanskom kalendaru, nacrtao plan budućeg grada Feza. Kad je započela izgradnja, sūfija i 'ālim Idris II podigao je ruke i učinio dovu:

*“O Bože, učini ovaj grad kućom znanja i pravnih nauka,
kako bi se tako Tvoja Knjiga mogla učiti
i Tvoji zakoni mogli poštovati...”⁹*

Ova Burckhardtova knjiga donosi nazive brojnih medresa grada Feza, a u vezi s njima i imena vakufskih fondacija (*habūs*).¹⁰

Titus Burckhardt tvrdi da i danas “dobar dio grada [Feza] i okolnih vrtova pripada općenito u korist univerziteta Qarawiyyīn, džamija, bolnice, *māristāna*, kur'anskih škola i javnih kupatila...”¹¹ U tradicionalnim institucijama takvih gradova, posebno onim obrednim i obrazovnim, uloga uleme bila je od najviše važnosti i neprekidno traje stoljećima.

Institucija vakufa je tokom dugih razdoblja pomagala zasnivanje i razvoj gradova. Također, vakuf je pomagao tzv. *ribāt* ili pogranična naselja. Povezivanjem vakufa i gradova pripadnici uleme htjeli su naseljima i gradovima, uz ekonomski procvat, podariti i duhovni sadržaj, značenje i smisao.¹²

Ulema, vakufi i osnivanje džamija

Općenito, sve znamenite džamije osnovali su alimi u saradnji kako s vlastima tako i s vakufima.

Jedan među hiljadama primjera jeste osnivanje džamije u Kordobi 170. godine po Hidžri. Vrlo rano je ulema u Andalusu ustanovila snažnu i razgranatu instituciju uvakufljenja i vakufa (*tahbīs* i *al-ahbās*) koji su se,

⁹ Titus Burckhardt, isto, str. 64. U ovim riječima razumijemo i vidimo posve jasnu repliku dove Ibrāhima, a. s., koji je obnovio Sveti hram (*Ka'bah*); islamski izvori tvrde da je i to od početka bio vakuf.

¹⁰ Titus Burckhardt ih naziva na engleskom *mainmort foundations* (vakufske zaklade). Usp. str. 74.

¹¹ Titus Burckhardt, isto, str. 74.

¹² Prisjetimo se, zakratko, grada Mašhada (Mešhed) u sjeveroistočnom dijelu Irana. Praktički, cijeli taj grad utemeljen je na mreži vakufa.

između ostalih dobara, sastojali i od velikih količina zlatnoga novca.

Sve od vremena 'Abdurrahmana I, trezor *ahbāsa* bio je stup razvoja Andalusa. Tako, kad se pravila prva velika džamija u Kordobi 170. godine po Hidžri (786. po 'Īsau, a.s.), iz ovoga vakufa izdvojeno je 200.000 zlatnika! Kordopski muslimani toga vremena imali su običaj svoj trezor držati u tzv. maqsūri [pročelju ili *mihrābu*] Kordopske džamije, a taj je trezor imao funkciju *baytu malil-muslimīn*.¹³

Naprimjer, jedna vakufska povelja ili darovnica iz Kordobe precizno navodi krajnje primaoce *hubusa* (ili vakufa): a) mahala oboljelih od lepre s druge strane rijeke u Kordobi, b) održavanje jednoga mosta, c) davanje plaće imamu i drugim službenicima džamije, d) popravak džamije, e) kupovina ulja za lampe u džamiji, itd.¹⁴

Kao što Kordoba ima povijest svojih vakufa, tako je imaju i drugi gradovi obilježeni dugotrajnom islamskom tradicijom: Buhara, Samerkand, Širaz, Isfahan i dr.

Ulema, vakufi i osnivanje medresa i visokih učilišta

U IV i V stoljeću islama dolazi do snažnog širenja islamskog sistema obrazovanja. Medrese se podižu sve više, i premda su funkcionalno nalik džamijama, njihova se uloga određuje sve više u smjeru visokog obrazovanja muslimana. Primjer za ovo jeste medresa ili sveučilište an-Nizāmiyya u Bagdadu, te u brojnim drugim gradovima: Basri, Nejsaburu, itd.

An-Nizāmiyya je osnovana kao vakuf vladara Nizāmul-Mulka (ubijen 1092). Abū Hamid al-Gazālī je mlađi savremenik vezira Nizāmul-Mulka, ohrabrivao ga je na podizanje i razvoj an-Nizāmiyya sveučilišta. Sam al-Gazālī proveo je četiri godine kao profesor na an-Nizāmiyyi, tom tipičnom primjeru saradnje uleme, vlasti i vakufskih fondacija toga vremena.

Pa i kad je al-Gazālī napustio Bagdad i za četrdeset dana stigao u Damask, i tamo se izdržavao od vakufa tako što je lokalnom rukopisnom

¹³ Usp. *Waqf*, objav. u *The Encyclopaedia of Islam*, isto, str. 77.

¹⁴ Usp. *Waqf*, isto, str. 77.

cehu ili vakufu u Damasku prodavao svoje rukopise. Doslovno se kaže da je al-Gazālī “živio i opskrbljivao se od rukopisa” (*yartaziqū mina n-nusahi*).

I Ğalāluddīn as-Suyūtī je, kao veliki učenjak, administrirao vakufskim prihodima, jer je neko vrijeme bio postavljen za upravitelja al-Baybarsiyyah hāniqāha. Historičar Ibn Iyās spominje da su as-Suyūtija njegovi muridi bacili u šadrvan, kad im je as-Suyūtī smanjio stipendije, zato što su se bili smanjili vakufski prihodi.¹⁵

Ovdje se mogu navesti desetine u stručnoj literaturi poznatih primjera angažmana visokih alima unutar manjih ili većih vakufskih sistema.

Posebno poglavlje u povijesti vakufa pripada ulozi žena u pomaganju vakufa i uleme. Diljem Osmanske imperije žene su bile kako utemeljiteljice vakufa tako i njegove finansijerke.

Ovdje navodimo jedan iznimno važan detalj.

Prema dokumentima šerijatskog suda (*mahkama šar'iyya*) u Halepu od 1700. do 1800. godine, žene su osnovale 208 vakufa od ukupno 568 vakufa (ili 37%). Također, žene su u Halepu, od 1800. do 1850. godine osnovale 212 od ukupno 483 vakufa (ili 44%). Kako ovaj izvor kaže, Halebijke su osnovale kako opće vakufe (*waqf hayrī*) tako i one porodične (*waqf durrīyy* ili *waqf ahlī*).

U ovom su periodu žene u Halepu iznimno mnogo pomagale džamije, medrese, tekije i zavije, zatim su trošile vakufska sredstva na plaće za vjerske službenike, ali i za hranu sirotinje, kao i za časne hramove Mekke i Medine. Procentualno gledano, na tu vrstu vakufa otpada 64% od svih “ženskih” vakufa u Halepu u ovom periodu.¹⁶

¹⁵ Ibn Iyās bilježi da je sukob između as-Suyūtija i njegovih sūfija i murīda u hāniqāhu al-Baybarsiyyah kulminirao na sljedeći način: “Među događajima ovog mjeseca (ša'bāna) je i taj da su se sūfije koji su bili u al-Baybarsiyyah hāniqāhu pobunili protiv svoga šayha Ğalāluddīna al-Asyūtija i zamalo ga ubili, potom su ga obučenog bacili u šadrvan. Zbog ovoga su se desile stvari čije bi se objašnjavanje oduljilo. Tūmānbāy, *dawādār*, iskoristio je ovu priliku da ga omalovaži, a kad je Tūmānbāy kasnije postao sultān, šayh Ğalāluddīn se skrivao za vrijeme njegove vladavine, dok mu se nije desilo ono što ćemo spomenuti na podesnom mjestu za to.” (Ibn 'Iyās, *Badā'i'uz-Zuhūr*, III, str. 378)

¹⁶ Margaret L. Meriwether, *Women and Waqf Revisited*, objavljeno u: Madeline C. Zilfi (prir.), *Women in the Ottoman Empire – Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, izd. Brill, Leiden, 1997.

Praktički, ova nam činjenica pokazuje da su ove žene bile *alime* ili *alimke* visokoga ranga. K tome, ova činjenica iz Halepa nije nipošto usamljena.

Vakufi i relativna nezavisnost uleme

I najnovija djela o islamu, objavljena tokom druge polovine XX stoljeća ili tokom prvog desetljeća XXI stoljeća, snažno ističu vezu između mreže uleme i institucije vakufa.

Filip Hitti navodi da je još halifa Omer (*halīfa* ‘Umar) u svome ustavu ustanovio da određena zemljišna parcela može biti vakuf, to jest javno dobro svih, cijele muslimanske zajednice.¹⁷

Hitti navodi da su kadije i fekihi (specijalizirana ulema u sudstvu i pravu), između ostalih poslova “upravljali dobrotvornim fondacijama (*waqf*) i imanjima siročadi i slaboumnika”.¹⁸ Također, Hitti navodi da je historičar “al-Khatib al-Baghdādī (1002–1071) oporukom ostavio svoje knjige “kao *waqf* (neotuđivo dobro) muslimanima...”¹⁹ Filip Hitti, također, spominje da su u doba muslimanske dekadence za vrijeme dinastije Mameluka u Egiptu tzv. “halife – lutke” između ‘Abbāsija upravljale vakufima...²⁰

Tokom formiranja tradicionalnog islamskog društva ulema je samoformiranjem ustanovila ili formirala i sistem vakufa. Seyyed Hossein Nasr tvrdi: “Institucija vakufa (*awqāf*) je široka i obuhvata gotovo sve strane tradicionalnog islamskog društva, ali je napose snažna veza institucije vakufa sa školama, bibliotekama i drugim specifično obrazovnim institucijama.”²¹

Tradicionalna ulema u Iranu je za vrijeme dinastije Kadžara (Qajār), koja je vladala od 1779. do 1925. godine, posebno afirmirala pravo na ubiranje zekata i “petine” (*hums*), također im je dato pravo da nadziru džamije i

¹⁷ Usp. Filip Hitti, *Istorija Arapa* (s engleskog preveo Petar Pejčinović), Veselin Masleša, Sarajevo, 1983, str. 166.

¹⁸ Isto, str. 215.

¹⁹ Isto, str. 374.

²⁰ Isto, str. 610.

²¹ Seyyed Hossein Nasr, *The Islamic Educational System*, objav. u: S. H. Nasr, *Islamic Science, an illustrated study*, World of Islam Festival Publishing Company Ltd., London, 1976.

svetilišta, te vakufe (*waqfs*), što je značilo da su imali/posjedovali prihode od davanja zemlje za obrađivanje kao i prihode od izdavanja/rentanja stambenih prostora.²²

Annemarie Schimmel tvrdi da su neki sufijski redovi bili veoma imućni jer su u materijalnom i dohodovnom aspektu bili organizirani na način vakufskih fondacija.

Ona se poziva na sufijskog autora Džamija (Ġāmī), koji tvrdi da je sufijski šayḥ Mağduddīn Bagdādī imao godišnji prihod od 20.000 zlatnika, koji je trošio na izdržavanje/stipendiranje svojih učenika i sljedbenika.²³

Annemarie Schimmel tvrdi da su neki šayhovi pretvarali svoju naslijeđenu imovinu u vakufe, zaklade izuzete od poreza i date za životne troškove njihovih učenika.

U djelu *Reform in The Ottoman Empire 1856–1876*, autora Roderica H. Davisona, vakufi se spominju u nekoliko navrata, napose pokušaji Osmanske imperije da ih reformira.²⁴

Marshall G. S. Hodgson u svome trotomnom djelu *The Venture of Islam* spominje ulemu i vakufe nekoliko puta. Posebno je značajno kad uočava da su vakufi osiguravali ulemi određenu neovisnost od države; naime, položaji u društvu koji su se finansirali iz vakufa bili su kontrolirani privatno, voljom osnivača vakufa²⁵, te je država tu imala veoma mali upliv.

U nedavno objavljenom djelu *Islam in Inter-War Europe* nekoliko puta se spominje Mehmed Džemaludin Čaušević, posebno u kontekstu njegovih nastojanja da se u Bosni i Hercegovini i Kraljevini Jugoslaviji reformiraju vakufi i da se dinamizira njihova uloga.²⁶

²² Usp. Malise Ruthven (u saradnji s Azimom Nanjijem), *Historical Atlas of Islam*, Harvard University Press, Cambridge/Massachusetts, 2004.

²³ Usp. Annemarie Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, The University of Carolina Press, Chapel Hill, 1975. p. 238.

²⁴ Usp. Roderic H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire 1856–1876*, Gordian Press, New York, 1973.

²⁵ Usp. Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam*, volume III, The University of Chicago Press, Chicago, 1974.

²⁶ Usp. Nathalie Clayer i Eric Germain (priređivači), *Islam in Inter-War Europe*, Columbia University Press, New York, 2008.

Zaključak

U tradicionalnom svijetu islama ulemanski stalež počeo je propadati u doba slabljenja vakufa, a posebno s periodom nacionaliziranja vakufa u doba nastanka tzv. država/nacija i nakon provođenja mnogih revolucija.

Nacionaliziranje vakufa značilo je gubitak intelektualne slobode koju je ulema uživala duže od dvanaest stoljeća. U ovom kratkom eseju nismo se bavili posebnim pitanjem koliko je i sama ulema doprinijela stagnaciji vakufa kad je pristala na koncepte *taqlīda*, i kad su zatvorena vrata *iğtihāda*?

Efikasni vakufski sistemi iz prvih stoljeća islama proizvod su dugotrajnog i svježeg *iğtihāda* uleme. Nestankom jednog ugasilo se i drugo.

Ulema je već nekoliko stoljeća izgubila svoju neovisnost, postala je materijalni i duhovni ovisnik, a s njom i džamije, medrese, tekije, zavije...

Mr. Muharem Omerdić

IZUČAVANJE VAKUFSKOG PRAVA U NASTAVNO-OBRAZOVNOM SISTEMU BiH

S a ž e t a k

U ovom radu dat je presjek izučavanja predmeta Vakufsko pravo u odgojno-obrazovnim zavodima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u okviru nastavnih planova i programa medresa i islamskih fakulteta dodiplomskog i postdiplomskog studija. Rad seže u šezdesete godine prošlog stoljeća kada je predmet Vakufsko pravo uveden u NPP, kao sastavni dio osmogodišnjeg nastavnog plana predmeta Fikha. Od tada pa do danas, sam predmet i sadržaj izučavanja Vakufskog prava doživjeli su određene transformacije. Pregledom NNP-a utvrđeno je da se Vakufsko pravo izučava u sastavu drugih fikhskih disciplina, a ne kao samostalan predmet u svim bosanskim medresama i na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, odnosno da se na islamskim pedagoškim fakultetima u Zenici i Bihaću uopće ne izučava. To govori o tendenciji suprotnoj bošnjačkoj tradiciji znanja o vakufu i praksi uvakufjavanja, kao i prijeko potrebi današnjice s obzirom na zadatke očuvanja i revitalizacije vakufa kao iskustva i institucije. Ovakav odnos prema vakufskom pravu može se denekle opravdati uzme li se u obzir to da je komunistička Jugoslavija različitim modelima bila glavni uzurpator vakufske imovine te da je zbog toga tokom dužeg perioda u NPP obrazovnih zavoda Islamske zajednice bio smanjen interes za ovaj nastavni predmet. Međutim, danas je stanje drugačije i to treba biti prepoznato i u NPP obrazovnih zavoda Islamske zajednice.

Uvod

U odgojno-obrazovnim zavodima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini predmet Vakufsko pravo ne usučava se kao samostalan obrazovni predmet u okviru Nastavnog plana i programa medresa, Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i islamskih pedagoških fakulteta u Zenici i Bihaću, kako u dodiplomskom tako ni u postdiplomskom studiju.

Međutim, u sastavu drugih fikhskih disciplina ovo područje šerijatskog prava izučava se u svih šest medresa u Bosni i Hercegovini i na Fakultetu islamskih nauka.

Također, kod nas ne postoje eksperti specijalizirani za ovu disciplinu šerijatskog prava tokom svoga školovanja kod nas ili u svijetu, ali većina naših šerijatskih pravnikā i teologa izučavali su ovo područje šerijatske nauke, šire ili uže, tokom svoga studija.

Za studij Vakufskog prava u Bosni i Hercegovini model njegova izučavanja više je ovisio o znalcima koji su ga predavali i imali utjecaj na nastavne planove škola ili fakulteta od stvarne potrebe za tom granom prava. Na takvo stanje stvari primarno je utjecala smanjena potreba ili gubitak interesa za primjenom propisa vakufskog prava jer se smanjivao broj uvakufljenja, čime je i vakifa bilo sve manje, a vakufska dobra stara i po nekoliko stoljeća nestajala su. Udari na vakufska dobra bili su svakodnevni. Država je različitim modelima bila glavni uzurpator vakufske imovine u Bosni i Hercegovini, pa su na udaru njezinih zakona i izvršilaca bili svi pojedinci i institucije koje su se zauzimale za njezinu zaštitu. Takvim su se stanjem vodile i obrazovne ustanove, držeći opravdanim izučavanje onih područja šerijatskog prava koja su bila u primjeni ili je za njima bilo veće potrebe.

Zbog toga duži period u NPP obrazovnih zavoda IZ o predmetu Vakufsko pravo nije bilo ni riječi.

Izučavanje predmeta Vakufsko pravo u medresama u BiH

Dolaskom kadije hfz. Sinanudina ef. Sokolovića za profesora Fikha u Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevo, šezdesetih godina prošlog stoljeća,

u NPP uvodi se predmet Vakufsko pravo kao sastavni dio osmogodišnjeg nastavnog plana predmeta Fikha. Vakufsko pravo izučava se cijelo polugodište.

Godine 1966. hfz. Sokolović piše opsežnu skriptu pod naslovom *Vakuf kao pravna ustanova* koja sadržava 18 poglavlja. Objavio ju je u privatnom izdanju i bila je dostupna svim učenicima. Drugo izdanje ove skripte Gazi Husrev-begova medresa štampa 1972. godine.

Sokolovićeva skripta *Vakuf kao pravna ustanova* obrađuje sljedeća pitanja:

- Definicija i termini,
- Uzroci uvakufljanja,
- Uvjeti uvakufljanja,
- Način osnivanja punovažnog vakufa,
- Razilaženja mudžtehida o pitanjima vakufa,
- Odredbe vakifa,
- Postavljanje mutevelije,
- Dioba vakufa prema njihovoj koristi,
- Dioba vakufa prema njihovoj svrsi,
- Dioba vakufa prema njihovoj naravi,
- Vakufski rashodi,
- Odgovornost mutevelije,
- Postavljanje vakufskih službenika,
- Supstitucija (zastupanje) i odsustvo,
- Vakufska uprava,
- Može li se prihod jednog vakufa trošiti za potrebe drugog,
- Dobrotvorne ustanove koje su ostale bez svrhe,
- Može li se vakuf zadužiti.

Nakon Sokolovićeve smrti za profesora Fikha u ovaj odgojno-obrazovni zavod dolazi Ibrahim ef. Džananović koji piše svoju skriptu pod naslovom *Vakufsko pravo*, a objavljuje je 1983. godine Gazi Husrev-begova medresa.

Džananovićeva skripta *Vakufsko pravo* obrađuje sljedeća pitanja:

- Vakufi su islamske zadužbine,
- Prodaja vakufa,

- Vakufska terminologija,
- Uvjeti punovažnosti vakufa,
- Predmet vakufa,
- Vrste privatnog posjeda u turskom periodu,
- Način osnivanja punovažnog vakufa,
- Registriranje vakufa,
- Testament,
- Vakufnama,
- Svrha vakufa,
- Vjerskoprosvjete vakufske ustanove (džamije, musalle, mesdžidi, medrese i biblioteke),
- Osnivanje vakufa u humanitarne svrhe,
- Osnivanje vakufa u općedruštvene svrhe,
- Upotreba vakufske imovine,
- Porodični/evladijet vakuf; propisi o porodičnom vakufu,
- Načini korištenja vakufske imovine,
- Idžaretejn vakuf,
- Mutevelija – upravnik vakufa,
- Upravljanje vakufima u našim uvjetima.

Od 2006. godine, kada je izvršena temeljita reforma NPP u medresama, predmet Vakufsko pravo (vakuf/zadužbina) izučava se u svim bosanskim medresama tokom trećeg razreda sa svega tri nastavna sata.

Izučavanje Vakufskog prava na islamskim fakultetima u BiH

Na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu predmet Vakufsko pravo izučava se od samog osnivanja ove visoke odgojno-obrazovne ustanove. Do agresije na Bosnu i Hercegovinu na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu ovaj predmet predavao je dr. Fikret Karčić. U ratnom i poratnom periodu nastavu iz ovog predmeta držao je dr. Ibrahim Džananović.

Prema Nastavnom planu i programu Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu (1995) u šestom semestru se uz predmet Nasljedno pravo izučavao se i predmet Vakufsko pravo kome je dat prostor od šest predavanja:

1. Predmet, metod i značaj izučavanja vakufskog prava;
2. Nastanak ustanove vakufa i uobličenje njezina pravnog sadržaja:
 - Idejni i društveni razlozi za nastanak ustanove vakufa,
 - Izvori normi vakufskog prava,
 - Praksa rane muslimanske zajednice;
3. Klasična razrada pravnog instituta vakufa:
 - Definicija vakufa u klasičnim pravnim djelima,
 - Cilj uvakufljenja i njegova društvena funkcija,
 - Uvjeti punovažnosti vakufa,
 - Načini uspostavljanja vakufa,
 - Pravne posljedice uvakufljenja;
4. Vakufski dokumenti (diplomatička analiza):
 - Vrste vakufskih dokumenata,
 - Diplomatička analiza;
5. Vakufska administracija:
 - Upravnik (mutevelija), njegova ovlaštenja i dužnosti,
 - Nadzornik (nazir), njegova ovlaštenja i dužnosti,
 - Upotreba vakufske imovine:
 - Vakufi namijenjeni općekorisnim ciljevima i porodice vakifa,
 - Pravni oblici korištenja vakufske imovine;
6. Historija vakufa u bivšim jugoslavenskim zemljama:
 - Opće stanje i pravno reguliranje vakufa u osmanskom periodu,
 - Pravni tretman vakufa u periodu nakon prestanka osmanske vlasti do 1918. (međunarodno i unutrašnje zakonodavstvo),
 - Pravni tretman vakufa u bivšoj Jugoslaviji od 1918. do 1941,
 - Vakufi u bivšoj jugoslavenskoj socijalističkoj državi,
 - Pravne mogućnosti i način uspostavljanja te njihova uprava s obzirom na normativne akte IZ.

Za predmet Vakufskog prava korišteni su sljedeći udžbenici i drugi izvori:

1. Begović, Mehmed: *Vakufi u Jugoslaviji*, Beograd, 1936.

2. Ćerimović, Mehmed Ali: *O vakufu (šerijatsko vakufsko pravo)*, Sarajevo, 1935.
3. Farkas, Ljudevit: *O vakufima i o uređenju uprave vakufskih dobara*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, XVII/1928, str. 352-369.
4. Handžić, Mehmed: *O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću – Uloga države i vakufa*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXV/1975, str. 133-170.
5. Sućeska, Avdo: *Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, 1565. i 1566)*, Godišnjak pravnog fakulteta u Sarajevu, 11/1954, str. 343-379.
6. *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu* (tematski broj posvećen vakufu), knj. XI, X/1983, str. 9-324.

Od akademske 1998/99. godine predavanja iz predmeta Vakufsko pravo držao je dr. Enes Ljevaković.

Nakon reforme Nastavnog plana i programa na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, s važenjem od akademske 2003/04. godine izučavanje Vakufskog prava pomjera se u peti semestar treće godine Teološkog smjera i Smjera za imame, hatibe i mualime. Za to je Nastavnim planom rezerviran prostor od šest predavanja i tri časa vježbi. Zajednički naziv predmeta u ovom semestru za oba smjera jest Šerijatsko nasljedno, testamentalno i vakufsko pravo.

U okviru predmeta Vakufsko pravo od akademske 2003/04. godine izučavaju se sljedeće nastavne cjeline:

- Vakuf – pojam i smisao,
- Uvjeti valjanosti uvakufjavanja,
- Vrste vakufa,
- Vakufska administracija (s posebnim osvrtom na našu praksu),
- Vakufi u Bosni i Hercegovini,
- Restitucija i njezine implikacije na vakufsku imovinu.

Predavanja i vježbe drži dr. Mustafa Hasani.

Na dva islamska pedagoška fakulteta u Bosni i Hercegovini, IPF u Zenici i IPF u Bihaću, NPP nije predviđeno izučavanje predmeta Vakufsko pravo.

Diplomski i magistarski radovi iz predmeta Vakufsko pravo na FIN-u u Sarajevu

Iako je predmetu Vakufsko pravo na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu posvećeno približno pola semestra, ipak mu se kroz diplomske radove dala velika pažnja i pokazao se interes studenata i postdiplomaca.

Podatak da je urađeno i odbranjeno 20 diplomskih i dva magistarska rada s tematikom o vakufskom pravu i vakufima¹ zorno govori da na Fakultetu islamskih nauka vlada veliki interes za ovu nauku i predmet kojim se ona bavi, kako kod profesora tako i kod njihovih studenata.

	Prezime i ime	Naslov rada	Datum odbrane
Diplomski radovi			
1.	Ahmetspahić Halil	Evladijjet vakufi u BiH u prvoj polovici 20. stoljeća	26. 11. 1986.
2.	Jusufi Imer	Vakufi u Skoplju u vrijeme turske vladavine	13. 5. 1988.
3.	Salkica Jakub	Vakufi u Travniku	6. 7. 1989.
4.	Bašić Kemal	Vakufi u Banjoj Luci	26. 2. 1991.
5.	Gračić Džafer	Vakufi u Zenici	22. 10. 1991.
6.	Dudić Mevlud	Vakufi u Novom Pazaru	25. 2. 1992.
7.	Tabaković Sabiha	Ali Fehmi ef. Džabić – doprinos vjerskoj i vakufskoj autonomiji u BiH za vrijeme Austro-Ugarske monarhije	24. 1. 1993.

¹ <http://www.fin.ba/posebni-programi/alumni/stari-npp>

8.	Omerbašić Fuad	Vakufi tešanjskog kraja	20. 11. 1996.
9.	Tucaković Emin	Vakuf Čejvan Čehaje Kethade	24. 4. 1997.
10.	Begović Ibrahim	Nacionalizacija Gazi Husrev-begovog vakufa	25. 2. 1998.
11.	Redžić Ibrahim	Džamije i džemati od Kulen-Vakufa do Arapuše i njihovi vakufi	30. 9. 1998.
12.	Hasanović Azra	Pravni položaj vakufa u Bosni i Hercegovini od Austro-Ugarske do danas	26. 4. 2001.
13.	Halilović Bekira	Mehmed-paša Kukavica i njegovi hajrati u Travniku	10. 7. 2002.
14.	Duranović Elvir	Rad vakufsko-mearifskog povjerenstva u Bugojnu od 1918. do 1945. godine	10. 3. 2003.
15.	Džafić Rasim	Vakufi u Goraždu	3. 12. 2003.
16.	Mehić Ibrahim	Musa-pašin vakuf u Novoj Kasabi – jedan primjer nastanka urbanih naselja u Bosni i Hercegovini	27. 12. 2004.
17.	Sijamhodžić Fahrudin	Vakufska uprava od 1878. do 1918. godine	20. 5. 2005.
18.	Šečić Emir	Turali-begov vakuf u Tuzli	11. 12. 2006.
19.	Žerić Mirza	Vakufi na području Medžlisa Islamske zajednice Sanski Most u periodu od 1945. do 2007. godine	18. 6. 2007.
20.	Eminagić Harun	Hasan-aga i njegova vakufnama s posebnim osvrtom na zadužbine	11. 9. 2007.

Magistarski radovi

1.	Čajlaković Muhamed	Vakufska pitanja u fetvama savremenih šerijatskih pravnik	5. 9. 2006.
2.	Ćeman Senad	Vakufi i fondacije i komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini	26. 6. 2011.

Oba magistarska rada su objavljena.

Mogu li vakufi pospješiti rad naših medresa i islamskih fakulteta

Medrese su nastajale kao vakufi velikih vakifa našeg prostora. Za rad medresa osnivani su mnogobrojni vrijedni vakufi. Promjenom političkih sistema u Bosni i Hercegovini dolazilo je do zatvaranja većeg broja medresa, a time i do nestajanja njihovih vakufa. Ponovnim reaktiviranjem pet medresa u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1993. do 1995. godine javio se problem prostora ali i redovnog izdržavanja.

Neki preostali medresanski vakufi našli su se u upravi drugih institucija IZ, a razlozi su:

- gubitak vakufnema,
- zatvaranje ili prestanak rada medresa,
- preuzimanje vakufa i zadržavanje njihovih prihoda od pojedinih medžlisa IZ; (medrese su tražile povrat pripadajućih vakufa, za što su dobile podršku i Rijasetu IZ),
- nedostatak novih uvakufljenja...

Iz svega proizlazi da je potrebna veća zastupljenost predmeta Vakufsko pravo u NPP medresa i fakulteta i to:

- cijelo jedno polugodište u medresama ili najmanje polovica polugodišta,
- predavanja cijelog jednog semestra na FIN-u,
- predavanja pola semestra na dva IPF-a,
- kompetentni predavači,
- kvalitetan nastavni plan predmeta, dobri udžbenici i temeljita priprema predavanja...

VAKUF I ISLAMSKI ETOS

S a ž e t a k

U uvodu rada obrazloženi su razlozi koji su opredijelili autora da temu vakufa razumijeva iz horizonta islamskog etosa. U prvom dijelu rada definirana je ideja vakufa u kontekstu matričnih vjerskih i etičkih poruka Kur'ana i sunneta Allahova Poslanika, a.s., a potom se razmatraju njegova institucionalna oformljenja zasnovana na jedinstvenom etosu islama. Vakuf je ovdje razumijevan kao duhovni, moralni, socijalni i kulturni supstrat osebujne društvene i povijesno-civilizacijske ostvarenosti islama. On je doprinio razvoju obrazovanja, znanosti, umjetnosti, arhitekture i urbanizma, te odredio humani i moralni karakter islamskog društva. U drugom dijelu rada autor argumentira stav po kojem znanstvena, religijska i filozofska misao nije dovoljno posvećivala pažnje etičkoj i humanoj dimenziji vakufa, a on je smatra fundamentalno konstitutivnom. U ovom dijelu rada postavljena je teza da se vakuf i njegova osnovna i poliedrična semantika ne mogu razumjeti bez uvažavanja islamskog etosa i na njemu zasnovanih humanih, antropoloških i društvenih konteksta. Teza je temeljena na stavu o bitno etičkoj naravi Kur'ana i poslaničke misije Muhammeda, a.s. U nastavku rada tematizira se primjena načela islamskog etosa i, na njemu zasnovane etičke paradigme u institucionalna oformljenja ideje vakufa; razmatraju se njihovi moralni i humani odjeci na oblikovanje muslimanskog čovjeka i njegove zajednice. Na kraju rada razviđaju se pretpostavke za reafirmiranje koncepta islamskog etosa u ponovnom oživiljavanju ideje vakufa kao vjerske, moralne, socijalne i kulturne vrijednosti muslimana, napose Bošnjaka.

Uvod

Iako se duhovna, moralna i humana dimenzija vakufa može za njega smatrati fundamentalno konstitutivnom, savremena znanstvena, religijska i filozofska misao posvetila joj je zanemarljivo malu pažnju. Dosadašnjim pristupima ovoj temi potpuno dominiraju historijski i pravni diskursi. Osim suštinskih razloga, koji proistječu iz posebnog značenja islamskog etosa za razumijevanje islama, muslimanskog čovjeka, njegove zajednice i, napose, njegovih institucija, ova je okolnost značajno doprinijela da se opredijelim za naslovnu temu moga rada. Inače, na općem planu, pitanje etosa sve češće zaokuplja pažnju savremene društvene i humanističke misli.

Etos postaje horizont bez kojeg više nije moguće razumijevati transformiranu narav modernog čovjeka i njegovo doba. Na djelu je sve prepoznatljivije oblikovanje diskursa koji iz koncepta etosa pokušava misliti fundamentalne krize našeg svijeta i njegovih institucija razumijevane kao posljedica zaborava čovjeka kao duhovnog i moralnog bića čije je porijeklo nesvodivo na ovovremenost i ovosvjetovnost i, u vezi s tim, kao posljedica narušene ravnoteže između materijalnih, moralnih i duhovnih kvaliteta života. Uprkos organiziranoj proizvodnji "filozofije beskorisnosti" i samozaborava – što je planetarno pokušavaju ostvariti samoproglashene "duhovne elite" koje služe moći i o njoj odlučuju "kako bi se čovjekova pažnja usmjerila na plitke i beznačajne stvari koje čine velik dio pomodne potrošnje"¹ – razboritim umovima današnjice postaje sve razvidnije da je ova kriza (očitovana u ekonomiji, energetici, monetarnom sistemu, politici, znanosti i tehnici, obrazovanju, religiji, čovjekovoj kulturi, društvenosti i humanosti) duboka, alarmirajuća i teško savladiva. Sve se nedvosmislenije tvrdi da suština ove krize nije pojavne niti materijalne naravi, nego noumenalne, unutarnje i moralne. Stoga su nam prijeko potrebne moći koje bi nas duhovno ozdravile i preobrazile, okrijepile i osnažile, kako bismo, eventualno, smogli snage za neki novi početak u ovom, sada već, za ljudski opstanak sasvim opasnom svijetu.

¹ Noam Chomsky, *Hegemonija ili opstanak: američke težnje za globalnom dominacijom*, s engleskoga preveo Damir Biličić, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004, str. 158.

Dio ove globalne krize jest i posvudašnja kriza savremenog muslimanskog svijeta, napose kriza njegovih društvenih i kulturnih institucija poput *umme*, države, obrazovanja, socijalnih asocijacija i vakufa. Čak i da kriza muslimanskog svijeta i njegovih institucija nije proistekla iz moralne depravacije muslimanskog čovjeka horizont etosa za njihovo razumijevanje nada se kao jedan od temeljnih epistemoloških apriorija. Ovaj "heuristički" postupak naročito bi mogao biti primjenljiv na vakuf kao jednu od ključnih generativnih institucija tradicionalnog muslimanskog društva i njegove kulture koja u sebi na najbolji način sukusira osnovne vrijednosti islamskog etosa.

Etos u horizontu savremenog humanističkog diskursa

Etos postaje nezaobilazna tema savremenog humanističkog diskursa. Potaknuti zabrinjavajućom krizom svijesti modernog čovjeka i njegovog svijeta, kao i brojnim aktualnim izazovima današnjice, ovaj termin u središte znanstvenog i filozofskog interesa uvode neki od najznačajnijih savremenih zapadnoevropskih mislilaca poput Hansa Jonasa, Karla Oto-Apela i Hansa Künga.

Etos je jedna od središnjih tema i savremenog kršćanskog diskursa, napose katoličkog, čemu su osobito doprinijeli autori poput K. Rahnera, J. Fuchsa, kardinala Bernardina, sa svojom "dosljednom etikom života", H. Künga, koji razvija *Projekt Weltethosa*², i T. Matulića³, istaknutog hrvatskog katoličkog intelektualca humanističke orijentacije s teološkim utemeljenjem. Uz sve, ponekad suštinske, razlike među ovim misliocima, oni posvemašnja oskudijevanja u moralu smatraju prijetećom slabošću našega doba i zajedno, iako ne na jednak način, tragaju za "etikom spasa", koju neki od njih vide u *makroetici* ili *svjetskom etosu*, odnosno u *autentičnoj humanoj etici* koja je danas pred neposrednom prijetnjom da bude supstituirana tzv. *etikom (menzurabilnog) kvaliteta života* te posve apsorbirana tehnikom i logikom ekonomske proizvodnje i moći.

² Hans Küng, *Projekt Weltethos*, Piper, München – Zürich, 2006.

³ Tonči Matulić, *Metamorfoze kulture: Teološko prepoznavanje znakova vremena u ozračju znanstveno-tehničke civilizacije*, Glas Koncila, Zagreb, 2009.

Od značajnijih savremenih muslimanskih mislilaca ovo pitanje, ali ne s istim fokusom, tematskim opsegom i teorijsko-znanstvenim implikacijama, razviđaju naprimjer Naguib al-Attas, u kontekstu obrazovanja⁴, Ismail R. al-Faruqi⁵, u smislu tevhidske zasnovanosti etosa, Muhammed Abid al-Džabiri⁶, usredsređujući se na etiku dijaloga i uvažavanje drugoga u sistemu njegovih referenci, i Tariq Ramadan⁷, koji oživljava i rekontekstualizira islamsku etiku znanja i odgovornog djelovanja muslimana u našoj savremenosti. Njihov teorijski interes, koliko mi je poznato, ne dotiče eksplicite pitanje vakufa iz horizonta islamskog etosa.

Na praktičnoj primjeni islamskog etosa u okolnostima savremenog svijeta, naročito u domeni obrazovanja i oživljavanja koncepta *hizmeta* u funkcioniranju muslimanske zajednice, najviše je učinio savremeni turski mislilac i duhovni učitelj izrazite humanističke orijentacije Fethullah Gülen⁸. On zapravo teži transformaciji muslimanske zajednice osnivanjem institucija koje mogu ponuditi kredibilno savremeno obrazovanje i moralni odgoj na načelima islamskog etosa; propovijeda da je put do oplemenjenog i upotpunjenog čovjeka – kojeg karakterizira hrabrost, odlučnost, ustrajnost i jaka volja, izgrađen osjećaj za altruizam i filantropiju, spremnost da prihvati izazove života i sposobnost da preuzme odgovornost za svoj svijet, sebe i drugoga – konvergencija savremenih znanja i visokih moralnih vrijednosti. Gülen očito teži oživljavanju nekad djelotvornih, a danas potisnutih – mada još živih – modela islamskog etosa, koji u horizontu njegova mišljenja jeste *condicio sine qua non* izgradnje ne samo cjelovite osobe čovjeka nego i humanih, kredibilnih i djelotvornih institucija muslimanskog društva. U naznačenom kontekstu on transformira ideju vakufa, posavremenjuje

⁴ Nor Wan Daud Wan Mohd, *Obrazovna filozofija i praksa – Syed Muhammad Naquib al-Attas: izlaganje originalnog koncepta islamizacije znanja*, s engleskoga preveli Aida Abadžić-Hodžić et al., Tugra, Sarajevo, 2010.

⁵ Isma'il Raji al Farūqi, *Tawhid: Its Relevance for Thought and Life*, International Islamic Federation of Student Organizations, Kuwait, 1983.

⁶ Muhammad 'Ābid al-Ġābiri, *Hiwar al-mašriq wa al-magrib*, Maktaba madbuli, al-Qahira, 1990.

⁷ Tariq Ramadan, *Radikalna reforma*, s engleskoga prevela Azra Mulić, CNS & El-Kalem, Sarajevo, 2011.

⁸ Fethullah Gülen, *Toward a Global Civilization of Love & Tolerance*, The Light, 2004.

je i neposredno stavlja u funkciju jačanja međuljudske solidarnosti i rehabilitiranja muslimanske zajednice, ostvarivanja svog programa obrazovanja i moralnog odgoja. Vakuf, zapravo, postaje osna tačka realizacije Gülenove prosvjetiteljske misije i jedan od osnovnih medija rekonstituiranja vjerodostojne muslimanske zajednice, njenog humanog i djelotvornog postojanja u našoj savremenosti.

Dakle, sasvim je razvidno da se pitanje islamskog etosa, kao stanovitog duhovno-vjerskog, moralnog i društvenog korpusa vrijednosti muslimana i osnove njihovih uvjerenja, nadaje kao fundamentalno značajno, kako u domeni savremenog muslimanskog mišljenja tako i u domeni njihova djelovanja i življenja, podjednako individualnih i kolektivnih, privatnih i institucionalnih. Ono postaje dio hermeneutičkog apriorija bez kojega gotovo da nije moguće mjerodavno, bitno i cjelovito razumijevanje osnovnih fenomena, kulturnih, društvenih i duhovno-povijesnih struktura savremenog muslimanskog svijeta.

Stoga, osnovu ovog rada čini hipoteza da se vakuf, kao važna sastavnica duhovno-vjerskog, društvenog i kulturno-civilizacijskog tkiva islama, ne može cjelovito i poliedrično razumjeti, niti dovoljno djelotvorno reaktualizirati u savremenom kontekstu bez uvažavanja islamskog etosa i na njemu zasnovanih humanih, antropoloških i sociokulturnih obzira.

Islamski ethos

Islam je neodvojiv od etike. Ona čini osnovu i samu moralnu jezgru njegove kulturne i društveno-povijesne konstitucije. Bez pretenzija da cjelovito definiram islamski etos, iznijet ću nekoliko više radnih i, naravno, sasvim uvjetnih određenja. Prije toga samo nekoliko kontekstualnih i, u osnovi, školskih podsjećanja. *Ēthos* je grčka riječ i znači *običaj, ćud i ponašanje, vladanje, boravište i zavičaj*. Uglavnom je ovaj pojam razumijevan kao moralna praksa, ili samo moralno djelovanje i činjenje. U arapskom jeziku značenjem su mu najbliže riječi *ahlāq* (mn. od *huluq*) i *edeb* (mn. *ādāb*). Prva znači *urođena sklonost* ili *osobina i stanje duše*, a druga *običaj, navika, ponašanje, vladanje*. Prema Ebu Hamidu al-Gazaliju, naprimjer, čovjekova sklonost prema

ahlaku potječe iz njegove *fitre* (iskonske prirode), a lijep moral (*ahlak*) osnova je svakog ispravnog djelovanja i svakog dobra.⁹ On također potcrtava da je temelj na kojem se gradi zgrada islama lijep ahlak.¹⁰

Kada je riječ o terminu *edeb*, uputno je podsjetiti da je u prvim stoljećima islama *njegova* semantika proširena i obuhvatala je široko polje značenja; u sebe će uključiti “moralne, intelektualne, etičke i literarne rasprave”.¹¹ Vremenom će poprimiti značenje ispravnog i s načelom dobra usklađenog djelovanja i ophođenja, a potom i neophodna *pravila*, odnosno *normu ponašanja* i znanja, potrebna određenim grupama ljudi i primjerenih određenim okolnostima. Konačno, *edeb* će značiti i posebnu vrsu odgoja, obrazovanja i življenja. Posmatrano iz horizonata islamske duhovnosti, *edeb* označava lijepo vladanje, učtivost, kulturu, prefinjen govor, ispravne etičke stavove i moralno ponašanje i gotovo uvijek je poistovjećivan s djelima i riječima Poslanika islama.¹² U tradicionalnom svijetu islama *edeb* obuhvata gotovo sve aspekte života. *Edeb* je način duhovne samodiscipline i sredstvo kontroliranja strasti; on je metoda oblikovanja ljudskih djela tako da ona odražavaju harmoniju, dobrotu i ljepotu.

U ovoj perspektivi, cilj *edeba* jest da kontrolira ljudski ego i strasti, da opskrbljuje ljudsku dušu vrlinama poniznosti i milosrđa, kao i da istakne veličanstveni aspekt ljudske egzistencije. On je, stoga, usko povezan s odgovornošću i duhovnom disciplinom; potiče moralno oplemenjivanje i senzibilizira za solidarnost, milosrđe i filantropiju, općenito za činjenje dobrih djela. *Edeb* opskrbljuje čovjeka moćima samosavladvanja i gospodarenja

⁹ Prema al-Gazaliju *ahlāq* se sastoji u “definiranju značajki i sastavnih moralnih elemenata duše, te od sredstava da ih se obuzda i nadzire”. Slično određenje *ahlāq*a daje i Ibn Sadradin aš-Širvani (u. 1626). *Ahlāq* je po njemu znanost o vrlinama i sredstvima da ih se stječe, o porocima i sredstvima da se od njih očuva. Ona ima za predmet urođene sklonosti (*ahlāq*), stečene vrline, te razumnu dušu u mjeri u kojoj one na nju utječe.

¹⁰ Ebu Hamid el-Gazali, *Ihja ulumid-din – Oživljavanje vjerskih znanosti*, knj. 5, preveli Zuhdija Hasanović et al., Bookline, Sarajevo, 2006, str. 173.

¹¹ Piter Singer (prir.), *Uvod u etiku*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 2004, str. 164.

¹² Seyyed Hossein Nasr, *Bašča istine*, preveli Ismar Škrijelj i Enes Kahrović, Udruženje za duhovnu, kulturnu i naučnu afirmaciju Bošnjaka “Ašik Junus”, Novi Pazar, 2010, str. 134.

strastima te ga priprema za ustrajna moralna pregnuća za dobrobit vjere, svoje zajednice i čovjeka.

Iz horizonta koji je određen pojmom edeba islamski etos se može razumijevati kao skup moralnih pravila ponašanja u odnosima čovjeka prema Bogu, sebi samome, drugom čovjeku i svijetu koji nas okružuje, zasnovanih na *Kur'anu*, Sunnetu i, na jedan neposredniji način, na Šerijatu.¹³ Kao takav, on muslimana opskrbljuje vrijednostima, idealima, normativnim osnovama i ciljevima i postaje neophodno sredstvo kojim se postiže preobražaj čovjekove prirode, njezino oplemenjivanje i dovođenje u sklad sa samom sobom; njegovim posredstvom ljudska ćud se oplemenjuje, dovodi se u red i postaje ćudo-redna. Stoga se, smatra, naprimjer, najpoznatiji savremeni malajski mislilac Naguib al-Attas, islamski etos ne može razumijevati kao dio opće ili spekulativne filozofije, nego ponajprije kao dio praktičnih moralnih i duhovno-vjerskih dimenzija islama.¹⁴

Bit islamskog etosa jeste dobro. Činjeno u ime Boga ono je i njegov konačni cilj. Dobro je i osnovno načelo postojanja; po njemu vjerovanje i život muslimana ostvaruju svoju potpunost. Život svakog vjerodostojnog muslimana ispunjen je neprestanom težnjom za činjenjem dobra. U neprekidnoj borbi između zla i dobra čovjek ne smije i ne može ostati po strani i biti neutralan. Ukoliko želi opravdati svoje ljudsko postojanje, potvrditi se kao čovjek i vjernik on se mora opredijeliti za dobro. On mora svjesno odabrati da ide putem dobra, kako bi ostvario svoju ljudsku puninu i postao biće dobra, ili dobri karakter (*husn al-huluq*).

Načela islamskog etosa i njegove temeljne norme i moralne zapovijedi objavljene su *Kur'anom* i objašnjene hadisom plemenitog Poslanika, a.s., kao takvi su transcendentno utemeljeni. Oni su postali osnova moralnog preobražaja i usavršavanja muslimanskog čovjeka i njegove zajednice.

Kur'an i korpus vjerodostojnih Poslanikovih, a.s., hadisa čine svojevrsni priručnik islamskog etosa, utoliko ukoliko su s općeg muslimanskog stanovišta dosljedno izvršavanje vjerskih dužnosti i pravilno razumijevanje

¹³ Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, prevela s engleskoga Zulejha Riđanović, El-Kalem, Sarajevo, 1994, str. 15.

¹⁴ Nor Wan Daud Wan Mohd, nav. dj., str. 246.

vjerskog nauka neodvojivi elementi moralnog života. U njima se kao uvjet slijeđenja Božijeg puta postavlja: vjera u jednog Boga, činjenje dobra i aktivno suprotstavljanje zlu.

Kur'an i hadis, također, definiraju dva važna univerzalna pravila etike. Prvo pravilo glasi: *treba razlikovati dobro od zla!*, a drugo: *čini i naređuj dobro (ma'rūf), a kloni se i sprečavaj zlo (munkar)!* Ovo je načelo sasvim jasno definirao *Kur'an* i čini samu bit islamskog etosa, te osnovu moralne prakse muslimana. Iz ovog načela, univerzalnog etičkog značenja, izvodivo je i vrhovno načelo cjelokupne moralnosti čovjeka, a ono glasi: *Uvijek čini dobro, nikada zlo! Dobro – i samo dobro put je do čovjeka i humaniziranog (uljuđenog) svijeta.*

Istrajno pozivanje *Kur'ana* da se vjeruje i čini dobro izraz je trajnog duhovnog impulsa prema moralnom usavršavanju. Iako poziv da se čini dobro ima svoj smisao jedino u nesavršenom svijetu, cilj njegova činjenja i, u konačnici ozbiljenja, jest približavanje Uzvišenom Gospodaru i "zadobijanje" savršenog života. Tako je poziv činjenju dobra u islamu bez dvojbe poziv na duhovni preobražaj i dosezanje potpunosti, što je ideal, ili uzvišeni osjećaj koji ispunjava svakog vjerodostojnog muslimana.

Šerijat, koji je neposredno zasnovan na *Kur'anu* i hadisu, također sadrži etos, koji njegovim pravnim normama priskrbljuje humanu supstancu. Prisustvo etosa u Šerijatu dragocjen je prilog stanovitoj neodvojivosti prava i morala u islamu, pravednosti i osjećaju za konkretne sudbine čovjeka od zakona i njegove primjene. Uostalom, i sam Šerijat uči muslimane osnovnim moralnim normama. Kao takav snažan je zahtjev da se živi s vrlinama i neposredna je podrška dobročinstvima ljudi.¹⁵

Institucionalna oformljenja vakufa na konceptu islamskog etosa

Osim tevhidom, odnosno vjerom u jednog Boga, islam je, kao što smo vidjeli, najpresudnije definiran dobrom, koje jeste istovremeno svrha ljudskog postojanja, cilj i temeljni aksiom etike. Stoga osnovni zahtjev islama, koji je ujedno i bit Božije Poruke čovjeku i njegovu svijetu, glasi: vjerovati,

¹⁵ Seyyed Hossein Nasr, *Srce islama: Trajne vrijednosti za čovječanstvo*, prijevod s engleskoga Enes Karić et al., El-Kalem, Sarajevo, 2002, str. 201.

činiti dobra djela i suprotstavljati se zlu. Ovim je, osim "ideje duhovno-vjerskog jedinstva (Bog jedan i jedini) objavljena i ideja moralne cjelovitosti i socijalne solidarnosti."¹⁶ Dobrom je, također, definiran i svaki vjerodostojni sljedbenik islama. Kur'an određuje moralnu izvrsnost muslimana i čini je osnovom njihove nadmoći u odnosu na druge ljude.¹⁷ Prema *Kur'anu*, musliman je osoba koja vjeruje u Boga, čini dobro i sprečava zlo. Muslimani su *dobri ljudi* koji osim drugih pohvalnih djela, iz pobožnosti i ljubavi prema Stvoritelju, čine dobročinstva¹⁸ i udjeljuju dio od onoga što im je On darivao. Također, Milostivi Bog je poslao plemenitog Poslanika sa zadaćom da moralno oplemeni čovjeka i pokaže mu put ostvarenja kao bića dobra. Musliman se, dakle, u svijetu bitno ostvaruje kao osoba vjere i morala. Stoga se može reći da je bit islama i temeljna karakteristika muslimana određena, osim vjerom u Boga, moralom. Ove dvije vrijednosti čine i kvintesenciju islamskog etosa, jezgru iz koje će biti ostvarivani odnosi u muslimanskoj zajednici i realizirano najhumanije lice islamske civilizacije. One su u osnovi zasnivanja i funkcioniranja i nekih od najznačajnijih institucija tradicionalnog svijeta islama poput njegovih učilišta, džamija, biblioteka i skriptorija, hanikaha i tekija, bolnica, cehovskih udruženja i vakufa, koje su značajno doprinosile oblikovanju općeg moralnog senzibiliteta muslimana, učestvovala u uspostavljanju i učvršćivanju etičkog sistema vrijednosti, te kreiranju ambijenta – kulturnog, urbanog, socijalnog i duhovno-vjerskog – u kojem je posvuda življena vjera i moral, poticano i snaženo dobro, a suzbijano zlo. Riječ je, dakle, o institucijama sasvim neposredno oslovljenim islamskim etosom, među kojima naročito mjesto pripada vakufu. A vakuf¹⁹ je – po kvalitetu i dimenzijama dobročinstva i humanosti, socijalnim,

¹⁶ Nerkez Smailagić, *Uvod u Kur'an*, Zagreb, 1975, str. 34.

¹⁷ "Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćate, i u Allaha vjerujete." (*Kur'an*, 3:110)

¹⁸ *Kur'an*, 76:8.

¹⁹ Riječ *vakuf* znači zaustaviti, zadržati se, kao zadužbinu ostaviti, osnovati, utemeljiti. U islamskoj pravnoj nauci *vakuf* označava zadužbinu u ime Allaha, dž. š., odnosno izuzimanje predmeta iz svoje imovine i davanje na Allahovu putu. Imovina se može uvakufiti u socijalne, vjerske, zdravstvene, prosvjetne, kulturne i humanitarne svrhe, a svaka je od njih stanovito prožeta islamskim etosom.

kulturnim i moralnim vrijednostima koje je oslobodio i uspio realizirati u svojim okvirima – postao u povijesti jedinstvena institucija, koju je moguće razumijevati kao humani, moralni, socijalni i kulturni supstrat osebujne društvene i povijesno-civilizacijske ostvarenosti islama.

Vakuf se, u osnovi, poima kao odgovor muslimanskog čovjeka na poziv Uzvišenog Allaha da se čini dobro, sebi i drugome, da se ustrajava u plemenitosti, dobročinstvu i čestitosti. Kao takav on ozbiljuje i mnogoliko svjedoči moralni genij islama čija je osnova u njegovom nadmoćnom etosu. Činjenje dobra, napose onog u vidu materijalnih darivanja, zahvatilo je cijelu muslimansku zajednicu, a ono je neposredno naloženo ili poticano *Kur'anom*: “Nećete zaslužiti nagradu sve dok ne darivate dio od onoga što vam je najdraže; a bilo šta vi darivali, Allah će sigurno za to znati”²⁰, ili “Nisu jednaki oni koji su trošili svoj imetak i živote zarad Allaha i oni koji ostadoše iza...”²¹

Kao takvo, činjenje dobra u formi materijalnih darivanja poprimilo je karakter općeg natjecanja muslimana s krajnjim ciljem približavanja Allahu i zadobijanja Njegove milosti, te je postalo osnovom njihova individualnog i društvenog, moralnog i humanog kredibiliteta. Materijalna darivanja posredstvom vakufa mogu biti u socijalne, vjerske, zdravstvene, prosvjetne, kulturne i humanitarne svrhe, a svaka je od njih stanovito prožeta islamskim etosom.

Utemeljitelj institucije vakufa je Muhammed, a.s. On je jasnom i uvjerljivom riječju i vlastitim djelom pozivao činjenju trajnih dobročinstava i materijalnim darivanjima: “Kad čovjek umre, prestaju sva njegova dobra djela osim u tri slučaja: od trajne sadake, od znanja koje je ostavio pa se njime koriste ljudi i od hairli djeteta koje se moli za njega.” (Muslim) Za života je uvakufio svoju zemlju u Medini. Također je naložio da se sva njegova preostala imovina, izuzev onoga što je bilo neophodno njegovoj porodici za elementarnu opskrbu, uvakufi: “Neka se mojim nasljednicima ne dijeli ni

²⁰ *Kur'an*, 3:92.

²¹ “Vjernici koji se ne bore... nisu jednaki onima koji se na Allahovu putu bore imecima svojim i životima svojim. One koji se budu borili ulažući imetke svoje i živote svoje Allah će odlikovati čitavim stepenom nad onima koji se ne budu borili, i On svima obećava lijepu nagradu...” (*Kur'an*, 4:95)

jedan dinar (od moje zaostavštine). Ono što ostane poslije mene je vakuf, izuzimajući opskrbu mojih žena i zaradu službenika moga vakufa." (Buhari)

Većina ashaba slijedili su njegov plemeniti primjer, prije svih hazreti Ebu Bekr i Omer, koji su, po svemu sudeći, najviše doprinijeli ranom posvješćenju ideje vakufa među članovima muslimanske zajednice i njezinoj realizaciji u konkretnim formama. Vakuf se ovdje pojavljuje kao oblik "obaveznog" i institucionalnog ostvarenja osnovnih moralnih vrijednosti poput dobrote, solidarnosti, bratske ljubavi, milosrđa i velikodušnosti i ne znači samo moralnu vrlinu nego i vjerski propis. On zapravo dominantno poprima značenje pravde i pravednosti što ih treba ispuniti prema muslimanskoj zajednici i potrebnima. Vakuf će tako postati važna sastojnica zdravog ekonomskog, kulturnog i socijalnog razvoja muslimanskog društva na načelima islamskog etosa, čiju bit čine dobro i pravednost.

Tokom povijesti vakuf će se razviti u jednu od najmoćnijih društvenih institucija islama, a javit će se u viševršnim oblicima kakvim npr. jesu *vakuf hajri* (vjerski dobrotvorni ili javni vakuf), *vakuf ehli* (privatni ili porodični vakuf) i *vakuf mušterek* (sadrži elemente oba prethodna).²² U svakom od njih utkane su, kao njihova osnova i vrijednosti islamskog etosa, dobrota, pravednost i milosrđe, samilost, humanost i čovjekoljublje, velikodušnost, odgovornost, iskrenost i solidarnost. Ove su vrijednosti, manje-više, odredile i krajnju svrhu vakufā. One su odredile i raspolaganje njihovim dobrima u skladu s javnim, humanitarnim, socijalnim ili duhovno-vjerskim potrebama muslimanskog društva.

Vakufu je imanentan i koncept humanosti. Prema mišljenju, naprimjer, Roberta Mekčesnija (Robert D. Mc Chesney) i Normana Stilmana (Norman A. Stillman)²³ ovaj je koncept postao pravni temelj za filantropiju u islamu. Vakif nije bio samo osoba koja čini dobro i pomaže ljudima nego i osoba koja voli ljude (filantrop) i tu svoju ljubav neposredno potvrđuje dobročinstvom.

²² Muhammad Fadil, al-Jamali, *Islamic education*, u: A. Bouhdiba i M. Ma'rūf al-Dawalibi (ur.), *The Different Aspects of Islamic Culture: The Individual and Society in Islam*, UNESCO Publishing, Paris, 1998, str. 137-184.

²³ Robert D. McChesney, *Charity and Philanthropy in Islam: Institutionalizing the Call to Do Good*, Indiana University Center on Philanthropy, Indianapolis, 1995.

Dakle, on se ne potvrđuje samo kao vjernik i čovjek nego i kao filantrop/čovjekoljubac. Filantropija tako postaje jedna od bitnih karakteristika vakifa i vakufa, time i važna dimenzija neposrednog humaniziranja muslimanskog društva.

Iz vakufskih sredstava građene su i finansirane džamije, vjerske škole, biblioteke, skriptoriji, bolnice i klinike, imareti, hanikahi i tekije, opservatoriji, vodovodi, putevi, mostovi i javne česme, servisi za njegu siromašnih, slabih, bolesnih i obespravljenih. Vakufom je obuhvaćen gotovo svaki aspekt života unutar različitih duhovno-vjerskih, socio-ekonomskih, kulturnih i humanih stratuma muslimanskog društva. On je presudno doprinio razvoju njegova obrazovanja, znanosti, umjetnosti, arhitekture i urbanizma, te odredio njegov humani i moralni karakter. Nastao je cijeli univerzum – kulturni, urbani i socijalni – oblikovan idejom vakufa, koji će postati jedan od najprepoznatljivijih obilježja islamske civilizacije.

Osim toga, vakuf je postao svjedočanstvo o društveno i moralno odgovornom ponašanju članova muslimanske zajednice i njihovom raspolaganju imovinom koje nije zasnovano na egoizmu i pohlepi nego na dobročinstvu, solidarnosti, altruizmu i osjećaju za drugoga. Kao takav, doprinio je moralnom i duhovnom discipliniranju muslimana, osobito onih bogatih, bio je faktor sprečavanja zgrtanja bogatstva na koruptivan, gramziv i lahkouman način. Doprinosio je usklađivanju materijalnih dobara s duhovno-vjerskim i moralnim vrijednostima. On je davao odgovor na pitanje: kako da čovjek, koristeći se materijalnim bogatstvom, ostane njime nezarobljen i srcem slobodan i tako izbjegne moralnoj depravaciji i postvarenju.

Umjesto zaključka

Naš savremeni svijet (globalni i lokalni), uključujući i muslimanska društva, sve više funkcioniра na načelima moralne posrnulosti i korupcije. Postaje mu stran svaki etos, baštinik tradicionalnih duhovnih i moralnih vrijednosti. U njemu su teško održive etički i vjerski zasnovane institucije kao što su vjerske škole, fakulteti, humanitarne organizacije i vakufi.

Takve su institucije često prisiljene na prilagođavanja i transformaciju do samoiznevjere i gubljenja identiteta. Postojanje vakufa danas je višestruko upitno, ne samo spolja već i iznutra: on se institucionalno ukida, nacionalizira se vakufska imovina ili se šerijatski nelegitimno i inkonzistentno upravlja njome. Također se, pod utjecajem logike modernih oblika života, svijest o vakufu raskućuje i postaje problematična; često se relativizira i sama ideja vakufa i ignoriraju se njegova duhovno-vjerska i moralna načela. Tako, naprimjer, osnivaju se vakufske banke, što šerijatski može biti legitimno, ali te banke posluju u sistemu banaka zasnovanom na kamati, što je višestruko suspektno i, naravno, šerijatski nedopustivo.

Da bi se ponovo oživio vakuf i provela njegova restitucija, kod nas i u muslimanskom svijetu, neophodno je prethodno rehabilitirati diseminiranu ideju vakufa i, na integriranim vjerodostojnim moralnim i vjerskim vrijednostima, rekonstituirati svijest o njemu. Bez rehabilitiranja svijesti o islamskom etosu kao osnovi senzibiliteta, mišljenja i djelovanja muslimanskog čovjeka i njegove zajednice, ideja vakufa će i dalje gubiti na značenju, a njegove institucije bit će prepuštane iščeznuću.

Pa ipak, ustanovljiv je određeni rast interesa, osobito u znanstvenim krugovima, za vakuf. Ponovo se, ovoga puta iz horizonata nabujalih potreba naše savremenosti, aktualizira njegovo matrično, odnosno makroparadigmatsko značenje. Sve se jasnije i usredsređenije ispostavlja potreba za njegovom institucionalnom, duhovno-vjerskom, kulturološkom i etičkom restitucijom. O tome, na svojevrsan način, svjedoči i simpozij koji je organizirala Vakufska direkcija Islamske zajednice o temi *Vakuf u Bosni i Hercegovini*.

Dr. Enes Ljevaković

INSTITUCIJA VAKUFA U SAVREMENIM FETVAMA

S a ž e t a k

Ovaj rad tretira savremena vakufska pitanja i njihovo tematiziranje i problematiziranje putem ustanove fetve. Razvoj i napredak društva u raznim segmentima, posebno u oblasti ekonomije, finansija, pravnih ustanova, komunikacija, civilnog sektora..., reflektira se i na području šerijatsko-pravne nauke, teorije i prakse u različitim fikhskim oblastima, uključujući i instituciju vakufa. Vakuf se suočava s novim izazovima i mogućnostima razvoja koji nameću potrebu reinterpetacije nekih ranijih propisa u svjetlu vremensko-prostornih promjena i novih društvenih okolnosti. Također, novonastala pitanja i problemi s kojima se suočava ova institucija zahtijevaju adekvatne odgovore uleme putem novog idžtihada i fetvi utemeljenih u izvorima i duhu Šerijata. U radu se bavimo vakufskom problematikom u savremenim fetvama donesenim u drugoj polovini 20. i početkom 21. stoljeća kod nas i u svijetu, kako u fetvama koje su rezultat individualnog idžtihada tako i u onima koje su rezultat kolektivnog idžtihada.

Uvod

Vakuf je jedna od najstarijih i najvažnijih institucija u historiji islama. Neki savremeni autori smatraju vakuf, nakon države, najvažnijom institucijom u historiji islama. Vakuf je tokom historije bio glavni oslonac socijalnog, obrazovnog, kulturnog, naučnog... razvoja muslimanskog društva i osnovna potpora neovisnog djelovanja tzv. civilnog sektora.

Sve relevantne međunarodne fikhske akademije i institucije kao i istaknuti savremeni islamski pravници u svojim fetvama bavili su se u većoj ili manjoj mjeri vakufskom problematikom, ali ne u tolikoj mjeri u kojoj bismo to možda željeli i očekivali. Vjerovatan uzrok takvog stanja treba tražiti u činjenici da u većini muslimanskih država postoje ministarstva vakufa i državni zakoni koji reguliraju vakufska pitanja, pa je ta oblast relativno dobro pravno uređena i normativno dovoljno pokrivena. Slična je situacija i kod nas, mislim na Islamsku zajednicu i njezina normativna akta koja uređuju ovu oblast.

Ovdje ćemo navesti neka karakteristična pitanja i fetve u oblasti vakufskog prava, a koje mogu poslužiti kao obrazac za rješavanje sličnih pitanja i slučajeva.

Najčešće postavljena pitanja u oblasti vakufske problematike jesu ona koja se tiču načina korištenja vakufa i vakufskih prihoda, investiranje vakufske imovine, stavljanje vakufa pod hipoteku, promjena namjene vakufa, uvakufjavanje novca i vrijednosnih papira, zajedničkom (kolektivnom) vakufu i sl.

Fetva o promjeni namjene (vakufskog) mezarja

Ovaj pregled započet ću veoma interesantnom fetvom poznatog sirijskog fekiha Mustafe Zerke koju je dao na pitanje jordanskog ministra vakufa, islamskih pitanja i svetih mjesta, a koje se odnosi na preuzimanje mezarja koja se više na koriste od gradske uprave Ammana i to nakon promjene zakona koji regulira to pitanje. Ministar pita profesora Zerku, koji je u to vrijeme predavao na Jordanskom univerzitetu, da li je dozvoljeno

lišavanje tih mezarja statusa vakufa i prijenos vlasništva nad njima na općinska i seoska vijeća. Pretpostavka je da bi se ubuduće koristila u neke druge namjene.

U podužem odgovoru/fetvi na postavljeno pitanje profesor Zerka navodi definiciju vakufa i pojašnjava najvažnije propise o vakufu, koji se navode u hadisu koji je zabilježio, da se vakuf ne može prodati, pokloniti, niti naslijediti. Drugim riječima, ta je imovina stavljena izvan prometa. Ulema je doduše dozvolila prodaju vakufa uz dozvolu kadije, ako je to u interesu vakufa, što nije u suprotnosti s duhom hadisa koji govori o zabrani prodaje vakufa. To je dozvoljeno u slučaju beskorisnosti vakufa, kada nema vlastitih prihoda iz kojih bi se obnovio i renovirao, a u postojećem ga stanju niko ne uzima u zakup. U navedenom slučaju ulema kaže da se može zamijeniti za drugu nekretninu ili prodati za novac pa kupiti drugi, korisniji, koji će zauzeti mjesto prethodnog u vakufnami. Površno gledano, to je prodaja, ali je suštinski riječ o dobrobiti i zaštiti interesa vakufa. Allah zna ko je dobročinitelj, a ko pokvarenjak. Šerijatski pravnici nisu dozvolili, kaže dalje Zerka u svojoj fetvi, da se ostaci od renoviranja vakufske nekretnine utroše kao prihod u namijenjene svrhe, već su izričito naznačili da je obaveza utrošiti ih u renoviranje i opremanje vakufske osnovice, koja inače ostaje očuvana, zato što ti ostaci pripadaju osnovici, a ne prihodu.

Muslimanska su mezarja vakufi muslimana namijenjeni za njihov ukop. To je trajan interes. Njihov vakufski status ne proizlazi iz Zakona o vakufima i islamskim pitanjima koji utvrđuje njihov status vakufa, već su to vakufi koji su stariji od tog zakona koje su uvakufili njihovi vlasnici muslimani. Tekst zakona samo je potvrdio njihov vakufski status, a nije ih osnovao. Islamski su pravnici jasno naglasili da je uvakufljenje obavezujući/neopoziv pravni posao tako da ga vakif ne može opozvati zbog toga što uvakufljeni predmet izlazi iz vlasništva vakifa i zadobija tretman imovine u Božijem vlasništvu. Nema razlike u tome između napuštenog mezarja, medrese, tekije, bolnice i sl. vakufa koji su ostali napušteni i odvojeni od urbanih dijelova naselja. Svi oni zadržavaju status islamskih vakufa koji pripadaju svim muslimanima i kojima upravlja nadležna uprava, a to su danas najčešće ministarstva vakufa ili vakufske direkcije. Ukoliko one ne postoje, onda njima upravlja šerijatski

sudija na temelju njegove opće administrativne nadležnosti (kod nas je to Rijaset IZ, odnosno Vakufska direkcija i drugi nadležni organi IZ). Ukoliko se nekorišten ili neperspektivan vakuf zamijeni za drugu nekretninu ili proda za novac pa se tim novcem kupi nova nekretnina, ona postaje vakuf koji zauzima mjesto prethodnog bez potrebe za obnavljanjem vakufname.

Na temelju rečenoga zaključuje se da muslimanska mezarja, kada postanu napuštena usljed zabrane općinskih vlasti da se u njima nastavi s ukopom umrlih, zbog urbanističkih ili nekih drugih razloga, ili postanu napuštena zbog nekog drugog razloga, ostaju islamskim vakufom koji ima svoju nepovredivost (hurmet) i nije dozvoljeno nikome, izuzev nadležnoj vakufskoj vlasti, da ih zaposjedne i pretvori u privatno ili javno dobro, da na njima podiže zgrade ili ih proda i novac usmjeri u svoj budžet, bez obzira na to da li je riječ o općini ili nekim ministarstvima koja žele izvršiti takvo zaposjedanje. To bi bila uzurpacija i otimačina islamske imovine namijenjene općem interesu muslimana i njezino trošenje u svrhe koje se ne tiču samo muslimana, makar se radilo o općoj namjeni. To je stoga što općine i druga ministarstva (osim ministarstva vakufa) svoje usluge, imovinu i sl. ne pružaju samo muslimanima, nego svim građanima, muslimanima i nemuslimanima. Budući da su islamski vakufi konfesionalna imovina muslimanske zajednice, namijenjena samo muslimanima, bez obzira na to da li se radi o objektima koji se koriste, poput džamija, tekija, medresa, mezarja, ili se radi o objektima koji se iznajmljuju i čiji se prihodi usmjeravaju u navedene svrhe, sve su to vakufi namijenjeni samo muslimanima te nije dozvoljeno uvrštavati ih u javna dobra koja pripadaju svima bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost. Kao što nije dozvoljeno općinama i ministarstvima da zaposjednu crkvene zadužbine i upišu ih u svoje privatno ili javno dobro, zato što su crkvene zadužbine imovina koja pripada isključivo odnosnoj konfesiji, mimo ostalih građana, isto tako nije dozvoljeno zaposjesti vakufsku imovinu i pripojiti je javnom dobru.

Sukladno kazanome, nije dozvoljeno aktualnoj vlasti u islamskoj državi da donese zakon kojim će vlasništvo nad napuštenim mezarjima prenijeti na općine. Donošenje tog zakona nije valjano opravdanje za ovu otimačinu imovine koja pripada islamskoj zajednici, jer vremenski/prolazni zakon ne

može pretvoriti haram u halal prema propisima Šerijata.¹

Ovu sam fetvu naveo iz razloga njezine aktualnosti, jer su se i kod nas dešavale slične uzurpacije i otimačine putem Zakona o agrarnoj reformi i nacionalizaciji i sl.

Interesantna je i jedna fetva Saudijskog vijeća za fetve, koje je na upit gradske uprave Jenbua o dozvoljenosti ekshumiranja jednog dijela mezarja radi gradnje puta odgovorilo da to nije dozvoljeno jer nema nužde da put mora proći preko mezarja, odnosno da put mora biti potpuno prav, bez krivine, jer je mezarje uvakufljeno radi ukopa umrlih, i to je njihov hak koji nije dozvoljeno povređivati radi komfora živih.

Spomenute dvije fetve imaju za cilj sprečavanje vlasti da olahko zaposjedaju vakufska mezarja i mijenjaju njihovu prvobitnu namjenu, čime se mijenja ne samo urbani izgled naselja, već i kulturni i vjerski identitet naselja i lokaliteta.

Fetva o investiranju vakufske imovine

Akademija islamskog prava OIC-a je na 15. zasjedanju održanom 2004. u Omanu donijela fetvu u vezi s investiranjem vakufske imovine u kojoj se kaže da se pod pojmom "investiranje vakufske imovine" misli na unapređenje vakufske imovine, kako glavnice tako i prihoda, na šerijatski dozvoljen način. U fetvi se navodi da je obaveza investirati vakufsku imovinu, pokretnu i nepokretnu, osim ako je namijenjena za izravno korištenje poput mosta i sl. Također se navodi da se imovina više vakufa može investirati u jednom projektu ali uz poštovanje uvjeta vakifa u vezi s namjenom prihoda svakog vakufa posebno.

Navodi se više uvjeta koji se pritom moraju ispoštovati:

1. da projekt u koji se investira bude šerijatski dozvoljen,
2. da se izbjegavaju visokorizični projekti,
3. da se pribave sve potrebne garancije i mjere osiguranja,
4. transparentnost poslovanja u smislu da se javnost redovno obavještava o toku poslova s vakufima.

¹ Mustafa al-Zarqa, *Fatawa*, I, Dar al-qalam, Dimašq, 1999, str. 453-457.

Rigorozni uvjeti koji se postavljaju za investiranje vakufske imovine imaju za cilj dodatno osiguranje vakufske imovine od mogućih zloupotreba i nesavjesnog poslovanja upravitelja i mutevelija vakufa.

Savremene fetve o vakufima u Bosni i Hercegovini

Situacija u Bosni i Hercegovini u vezi s vakufskom problematikom u savremenim fetvama slična je kao i u ostalim dijelovima islamskog svijeta. Broj postavljenih pitanja nije veliki i uglavnom se odnose na način i svrhu korištenja vakufske imovine.

Husein ef. Đozo je tokom desetogodišnjeg davanja odgovora na postavljena pitanja u drugoj polovini XX stoljeća u svega devet fetvi tretirao vakufsku problematiku. Najčešće su postavljana pitanja u vezi s uvakufljenjem za mezarje, uvjetovano uvakufljenje za džamiju u smislu da vakif uvjetuje uvakufljenje klanjem kuršana svake godine i/li učenjem hatmi i sl. Husein ef. je na jedno takvo pitanje odgovorio na sljedeći način: "Mi smo u jednom ranijem odgovoru naveli mišljenje autora Tarikai-Muhammedije o unošenju učenja *Kur'ana* za novac u vakufname. On smatra da su ovakve vakufname neispravne (*batil*), jer sadrže u sebi zabranjenu stvar. Ne bismo htjeli ponovo ulaziti u ovo pitanje. O njemu smo mnogo pisali i više puta se osvrtni. Zatečeno stanje, koje je po te'amuli-kadimu legalizirano, moramo tolerirati... *Kur'an* će se učiti za novac, htjeli mi to ili ne, sve dotle dok ga ne počnemo učiti iz ljubavi besplatno. On će se, isto tako, učiti mrtvome sve dotle dok se ne počne učiti živome. To je, sigurno, jedan način njegova održanja, čuvanja. Sada više ne bi u nove vakufname trebalo unositi takve odredbe. Umjesto učenja mrtvima, trebalo bi unijeti odredbu o poučavanju živih. To bi bilo sasvim ispravno. Na to se postepeno moramo preorijentirati. *Kur'an* se mora vratiti živom čovjeku, jer je njemu i upućen", zaključuje Đozo u svom karakterističnom odgovoru.²

Nekoliko fetvi odnosilo se na uvakufljenje novca, odnosno pokretne imovine, što je Đozo, sukladno kasnijem idžtihadu u našem mezhebu, dozvoljavao i promovirao. Jednom čovjeku, koji je želio uvakufiti parcelu

² Husein Đozo, *Sabrana djela*, 5/262.

zemlje za Fakultet islamskih nauka, preporučio je da je proda i novac uvakufi, jer je to bolji način da se pomogne izgradnja zgrade Fakulteta. Interesantna je njegova fetva koju je dao jednom Banjalučaninu, koji je pitao o šerijatskoj dozvoljenosti prodaje ili otuđenja vakufske nekretnine. Đozo je odgovorio: "Prema islamskim propisima, dozvoljava se prodaja u svrhu zamjene uvakufljene zemlje ili kuće u sljedećim slučajevima: kada je vakif u vakufnami izričito zadržao sebi to pravo i postavio takav uvjet (šart). U ovom slučaju vakif može prodati uvakufljeni objekt i za te pare kupiti drugi."³ Đozo je u ovom slučaju ostao odan načelnom stavu mezheba, bez kontekstualizacije fetve, misleći očito da se neko želi umiješati u raspolaganje uvakufljenom imovinom i želeći to spriječiti rigoroznim uvjetom. Naravno, i u njegovo je vrijeme odluku o vakufu trebalo donositi Starješinstvo, koje je imalo ingerencije koje danas imaju Rijaset i Vakufska direkcija, a ne vakifi ili neko drugi, ako nisu postavili odgovarajući uvjet. Đozo kao da je ovo ispustio iz vida, ili je želio postaviti ograničenje i organima IZ, rezervirajući spomenuto pravo samo za vakifa, što je veliko ograničenje koje može djelovati sputavajuće u datim okolnostima. Međutim, u jednoj drugoj fetvi on spominje mogućnost da u slučaju nužde ili stvarne potrebe (bojazan od uzurpacije vakufa) nadležni organ IZ može donijeti odluku o prodaji uvakufljene nekretnine kako bi se preduhitrila uzurpacija. On spominje da neki odbori na svoju ruku otuđuju vakufsku imovinu i prave razne manipulacije s tom imovinom te da se Starješinstvo često dovede pred gotov čin, tako da je nemoguće išta poduzimati i ispravljati.

Način korištenja (vakufskog) mezarja

U novije vrijeme kod nas su se najčešće postavljala pitanja u vezi s korištenjem vakufskih mezarja, namijenjenim za ukop muslimana, za ukop supružnika nemuslimana, najčešće nemuslimanke udate za muslimana, u muslimansko mezarje. Na ovo je pitanje odgovarano negativno i u tom je smislu Vijeće za fetve donijelo odluku o zabrani takvog ukopa. Raspravljajući o pitanju ukopa nemuslimana iz mješovitih brakova u muslimansko mezarje,

³ Isto, 4/192.

Vijeće za fetve Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na svojoj 7. redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu 8. maja 2007. godine donijelo je sljedeću fetvu:

“Nije dozvoljen ukop nemuslimanke, odnosno nemuslimana u muslimansko mezarje budući da su ta mezarja namjenski uvakufljena za ukop muslimana. Shodno tome, nije dozvoljena rezervacija ukopnog mjesta u muslimanskom mezarju za nemuslimanku, odnosno nemuslimana. Ukoliko se supružnici iz mješovitih brakova žele ukopati jedno pored drugog, to mogu realizirati na zajedničkim parcelama u gradskim grobljima.”

Stavljanje vakufa pod hipoteku

Važno pitanje postavljeno Vijeću za fetve odnosilo se na šerijatski propis u vezi sa stavljanjem vakufa pod hipoteku u slučaju nužde, kada nije moguće na drugi način obnoviti vakuf i staviti ga u funkciju osim uz uzimanje kredita. Vijeće je o tom pitanju na svojoj 13. redovnoj sjednici održanoj 7. marta 2011. godine donijelo zaključak u kojem se kaže:

“Svi organi i ustanove Islamske zajednice zaduženi za brigu o vakufskoj imovini trebaju uložiti maksimalan napor u iznalaženju sredstava za obnovu i revitalizaciju vakufa bez opterećivanja vakufske imovine, kao npr. putem partnerskih aranžmana s imaocima kapitala.

U slučaju da nije moguće na drugačiji način iznaći sredstva za obnovu i revitalizaciju vakufske imovine, dozvoljeno je uspostavljanje založnog prava (hipoteke) na vakufskoj imovini, i to pod sljedećim uvjetima:

- da isključiva namjera i cilj budu ostvarenje dobrobiti vakufa, a ne nečega drugog,
- postojanje krajnje nužde ili iznimno jakog i očitog interesa koji to opravdava,
- stručna procjena ekonomske izvodivosti (poslovni plan) i mogućnosti realizacije vakufskog projekta te sposobnost vraćanja kredita.

Svaki pojedini slučaj opterećivanja vakufske imovine treba tretirati zasebno, postupajući po istoj proceduri po kojoj se vrši transformacija ili zamjena vakufske imovine.

Osnova za ovakvu fetvu nađena je u institutu nužde u kojoj je dozvoljeno ono što inače nije dozvoljeno, ali samo u mjeri u kojoj je to neophodno, tj. u granici nužde.”

Korištenje vakufske imovine u nedozvoljene svrhe

Jedan od medžlisa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini postavio je dva pitanja u vezi s korištenjem poslovnog prostora u sklopu džamije u jednom od njihovih džemata. Prvo pitanje odnosilo se na iznajmljivanje poslovnih prostora za potrebe banaka, a drugo se odnosilo na postavljanje džambo, statičnih ili videoreklama na zidove džamije ili poslovnih objekata u okviru džamije. Fetva-emin je na postavljena pitanja odgovorio na sljedeći način:

1. Šerijatski nije dozvoljeno iznajmljivati poslovni prostor u sklopu džamije (prizemni dio) za potrebe banaka koje posluju na kamatnoj osnovi, budući da je kamata izravno zabranjena u *Kur'anu* i okvalificirana kao “rat protiv Allaha i Njegova Poslanika” (*Kur'an*, 2:275-279). Iznajmljivanje prostora takvim bankama ispomaganje je u grijehu, a Allah Uzvišeni kaže: “*Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i čestitosti, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu.*” (*Kur'an*, 5:2) To što su poslovni prostori u sklopu džamijskog kompleksa dodatno obavezuje iznajmljivača kao i unajmljivača da se svi poslovi unutar njih odvijaju u skladu sa šerijatskim propisima.
2. Također, nije u skladu s duhom Šerijata postavljanje džambo, statičnih ili videoreklama na zidove džamije ili poslovnih objekata u okviru džamije, budući da se to kosi s osnovnom namjenom džamije. Džamijski zidovi bi se komercijalizirali, a poznato je da je Poslanik, a.s., zabranio u džamiji čak i samo oglašavanje o izgubljenom predmetu. Također, općepoznata je zabrana kupoprodaje u džamiji, izuzev distribucije literature koja je u funkciji islamskog obrazovanja. Analogno tome, zabranjeno je i oglašavanje na zidovima džamije i poslovnih prostora u okviru džamijskog kompleksa, posebno imajući u vidu da se na oglasima

često pojavljuju sadržaji koji nisu u skladu s islamskim propisima i moralom. Finansijski efekti ne smiju biti iznad šerijatskih pravnih i moralnih normi.

Pitanje promjene namjene vakufa

Jedno od češće postavljanih pitanja o vakufu u novije vrijeme odnosi se na mogućnost promjene namjene vakufa. Naime, u nekim se mjestima vakufsko zemljište koristi kao igralište te se postavlja pitanje dozvoljenosti izgradnje igrališta na tom zemljištu mada izvorno nije namijenjeno za tu svrhu. Jedan od džematlija postavio je sljedeće pitanje:

“Nekad davno jedan je džematlija uvakufio parcelu zemlje u korist džemata. Sada ona služi kao pašnjak. Kod jednog broja džematlija javila se ideja da se na njoj izgradi poligon za fudbal gdje bi omladina održavala turnire, ali se jedan broj džematlija protivi toj ideji zbog pojava i djela koja obično prate turnire (turniri za novčanu nagradu, konzumiranje alkohola, psovke), tj. više loših nego dobrih strana. Da bi bilo još gore, džematlije koje su protiv prijete, ako dođe do izgradnje poligona, odlaskom (otcjepljenjem) u drugi džemat. Stoga vas molimo da nam date adekvatno rješenje sa šerijatskog aspekta, kako ne bi došlo do cijepanja džemata (koji je inače mali).”

Fetva-emin je na ovo pitanje odgovorio u *Preporodu* od 1. 5. 2011. na sljedeći način:

“U principu nije dozvoljeno mijenjati namjenu vakufa osim u slučaju nužde. Prema tome, trebate prvo vidjeti da li postoji vakufnama koja određuje namjenu vakufa. Ako nema spomenute odredbe ili se vakufnama zagubila, onda se ta parcela može privremeno koristiti kao igralište, kao što se privremeno koristi kao pašnjak, ali pod sljedećim uvjetima:

1. da korištenje bude privremeno uz određenu, makar i simboličnu najamninu,
2. da se koristi u dozvoljene svrhe, a to će biti ako se na toj parceli neće činiti ništa što je u suprotnosti sa šerijatskim propisima, poput konzumiranja i prodaje alkoholnih pića, kockanja, konzumiranja svinjskih proizvoda, psovke, svađe, tuče i sl.,

3. da prođe svu proceduru predviđenu za korištenje vakufa, tj. odobrenje džematskog odbora, saglasnost lokalnog medžlisa IZ i Vakufske direkcije.

Naravno, ako će taj postupak izazvati podjele u džematu, onda je bolje ne upuštati se u takav poduhvat. U svakom slučaju trebate konsultirati medžlis IZ i Vakufsku direkciju.”

Nedavno je i Vakufska direkcija uputila slično pitanje Vijeću za fetve koje tek treba da razmatra to pitanje i donese odgovarajuću fetvu.

Ovo su samo neka pitanja o vakufima koja se aktualiziraju i tretiraju u formi fetve u nekoliko posljednjih decenija kod nas i u svijetu. Cjelovito i obuhvatno istraživanje sigurno bi nam otkrilo mnogo drugih zanimljivih pitanja i fetvi o ovoj aktuelnoj temi, ali vrijeme i prostor nam ne dozvoljavaju da ih ovom prilikom sve niti evidentiramo, a kamoli da ih prezentiramo i analiziramo u cjelovitoj formi.

Umjesto zaključka

Vakuf je jedna od najvažnijih islamskih institucija, koja djeluje od samih početaka islama do danas, ne gubeći na svojoj važnosti i aktualnosti tokom svoje višestoljetne povijesti. O vakufu postoji obimna i brojna literatura, posebno na arapskom jeziku. Također, o vakufu u savremenom kontekstu postavljaju se brojna pitanja i daju fetve kako na nivou individualnog idžtihada tako i u formi kolektivnog idžtihada koji primjenjuju internacionalne akademije za islamsko pravo kao i nacionalne komisije i vijeća za fetve. U svim tim fetvama, manje-više, evidentna je briga o interesu vakufa i nastojanje da se on sačuva od devastacije i zaštiti od pokušaja uzurpacije i otuđenja te da se ova važna institucija dalje unapređuje i afirmira kao važan činilac razvoja islamskog društva, posebno civilnog sektora u njemu.

Dr. Fahira Fejzić-Čengić

VAKUFI I MEDIJI

“Nikad se u jednom narodu neće raširiti otimačina tuđeg imetka, a da se u njihova srca neće uliti strah od neprijatelja; nikad se u jednom narodu neće raširiti zakidanje na litru i kantar, a da mu se neće smanjiti nafaka; nikada se u jednom narodu neće raširiti nepravedno suđenje, a da se u njemu neće rasplamsati krvoproliće; i nikada se u jednom narodu neće početi masovno iznevjeravati ugovori i sporazumi, a da taj narod neće zaslužiti da njime vlada njegov neprijatelj!” (Hadis)

S a ž e t a k

U tekstu pod naslovom “Vakufi i mediji” prezentira se sveobuhvatni odnos vakufa i medija. Tematika medija tretira se i kao široko shvaćen pojam “javnog diskursa”, pa je ovu temu moguće tretirati i kao vakufi u javnom diskursu.

Rad je u cijelosti postavljen istraživački. Najprije pokazuje na koji su način vakufi tretirani u bh. printanim medijima u posljednjih desetak godina. U drugom dijelu analize rad potvrđuje tezu da su vakufi potpuno neprisutni u novim medijima, odnosno na internetu. Stoga se u ovom dijelu rada predlaže postavljanje tzv. vakufske mreže na internet uz pomoć tehnologije kojom se pokriva svjetska kulturna baština. U trećem dijelu teksta predloženi su rezultati ankete/upitnika koji je o ovoj temi urađen s oko 350 ispitanika iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, mahom studentske populacije. Ispitani su njihovi stavovi i znanja o stanju i perspektivama vakufa

u Bosni i Hercegovini, te kako bi se sami uključili u rad na očuvanju bh. vakufa. Ispostavilo se da velika većina ispitanika zna suštinu vakufa te iako ne potječu iz vakufskih porodica, rado bi vidjeli zaštićen i produktivan institut vakufa u Bosni i Hercegovini.

Zaključna razmatranja u tekstu prate sve ranije postavljene pothipoteze, kao i generalnu hipotezu rada. Uz tekst je priložen anketni obrazac ispitivanja te isječci iz "Bošnjačkog memoranduma" koji je 1900. i 1901. godine predan Bečkome dvoru u vrijeme Kallayevе vlade u Sarajevu od bosanskih vjerskih i javnih ličnosti kao komparativna paralela koja je potvrdila da su pitanja imovinske sigurnosti Bošnjaka i njihove neotuđive imovine kao zajednice – vakufi – i onda i sada goruća tema kako svjetovnih tako i duhovnih tokova povijesti Bosne i Hercegovine.

Uvodna razmatranja

U savremenosti u kojoj živimo, a samo nju svjedočimo i iskustveno posjedujemo, u 21. stoljeću, teško je govoriti o bilo čemu a da se u tom kontekstu zanemare mediji. Ne samo zato što sam kao komunikolog i mediolog sklona medijima, pa donekle i 'medijski idealist', već što će, pokazat ću u ovome radu, i pozicija svakog drugog kao 'medijskog realiste' ili 'komunikacijskog zozona' biti važna, i da će čak i takva pozicija prema mass-medijima potvrditi hipotezu ovoga rada, a ona glasi: "Vakufi i mediji u XXI stoljeću kompatibilni su obrasci mišljenja i djelovanja, direktno proporcionalni u korisnosti koju njihov dobar i kvalitetan međuodnos donosi."

Pokušat ću s tri aspekta istražiti odnos vakufa i medija.

1. Odnos iznutra struke komunikacija – *novinarstva*, ili, kako i koliko mediji masovne komunikacije tretiraju pitanje vakufa. To je ujedno i uži odnos, i deskriptivne je prirode. Tu će biti krocirano kako su već neki naši autori, poput doc. dr. Mustafe Hasanija, pokušavali revitalizirati ideju i praksu vakufa u Bosni i Hercegovini među studentima, ili već svojim radovima analizirali neke od ovih dimenzija tretmana vakufa.
2. Odnos unutar *mediologije* kao nauke o vrijednostima komunikacijskih sadržaja, kao neke vrste sociologije medija i medijalizacije pojava

i događaja pokazat će kako se mi živi koristimo alatkama dobre medijalizacije, brendiranja, logoiziranja, kako smo i koliko medijski pismeni/nepismeni, koliko smo medijski kulturni za savremenost koju živimo. Naprimjer, kao što je svojevremeno UNDP obilježio sve kulturne spomenike u Sarajevu, pa i džamije i tekije, moguće je da muslimani/Bošnjaci u svojoj zajednici u Bosni i Hercegovini obilježe sve svoje žive i mrtve vakufe i vakife, funkcionalne i otuđene, na referentan, empatičan i lijep način.

3. Treći odnos medija i vakufa jest najšire promatrano *novomedijski* i *futurološki*, ili poticaj za najmlađe i najobrazovanije članove zajednice muslimana/Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, ali koji imaju najmanje znanja i iskustva o vakufu, o etosu, patosu i logosu ove fenomenalne institucije dobročiniteljstva, darovanja, samožrtvovanja, plemenitosti, simbolizma i simboličke kulture u vremenu u kojem živimo. To je *online medijalizacija* i postavljanje vakufa na internetsku mrežu na isti način na koji je svjetska kulturna baština već tamo pohranjena i svakome ko je poželi upoznati dostupna 24 sata na dan.

Da bi vakuf kao univerzalno dobro, svetost u smislu epistemologije islama, ili veoma značajno vjerskopraktično počelo u sferi materijalnih dobara ostao živ, aktualan i trajno upotrebljiv, mora postati *komunikabilan* na svim nivoima i među svim generacijama današnje Bosne i Hercegovine. To znači da mu se valja uz sve druge pridodati i komunikološki sloj vrednovanja, tretmana ili *brand-sloj* koji razumiju, u svom kognitivnom svijetu, nove mlade generacije muslimana i muslimanki kao budući dobrotvori i darovatelji svoga imetka za opću dobrobit. To konkretno znači učiniti vakuf medijski postojećim, odnosno, potrebno je medijski prepoznati kako se u islamu muslimani bore svojim autentičnim modelom očuvati materijalnu sigurnost vlastite zajednice. Stoga se ovaj pristup i ne može uopće realizirati bez medijskog pristupa, kao legitimnog, naspram ostalih, odranije postojećih i poznatih, vrlo provjerenih i uhodanih pristupa, poput fikhskih, akaidskih, šerijatskih, socioloških, medicinskih, pravnih, administrativnih, svojinskih i sličnih problema muslimana.

Za potrebe ovog izlaganja pregledala sam i analizirala najznačajnija pisanja printanih medija u Sarajevu o vakufima u posljednjih desetak godina, komparirala ih i detektirala osnovne zakonitosti te ću u zaključnim razmatranjima ponuditi ideje i plan akcije. Također sam sačinila anketni upitnik o tome koliko i kako mladi ljudi, najprije studenti i srednjoškolci, prepoznaju problematiku vakufa i da li bi rado učestvovali u očuvanju vakufskih dobara i vakufske budućnosti u svojoj domovini, te i ovo istraživanje provela među mladima, statistički obradila dobijene rezultate, i na osnovu njih uspostavila egzaktne pokazatelje na ispitanim skupinama o tome šta doista o sebi znaju a šta ne znaju, odnosno, kako stvari empirijski izgledaju i koje to zaključke nosi sa sobom. I o tome ću zaključna razmatranja donijeti na kraju rada.

Vakuf kao osnova materijalne sigurnosti zajednice muslimana

Vakuf je imetak koji se ne može prodavati, kupiti, nasljeđivati niti poklanjati. Vakuf je u Bosni i Hercegovini dugo vremena bio osnova za materijalnu sigurnost zajednice muslimana/Bošnjaka. U 1938. godini muslimani/Bošnjaci su u Bosni i Hercegovini posjedovali 1.647 vekufskih jedinica, od čega 968 s ostvarivanjem budžeta. Dvadesetak godina poslije, 1955. godine, bilo je oduzeto čak 3.197 dunuma vakufske zemlje. Danas je bh. vakuf u velikoj krizi, jer su muslimani/Bošnjaci u velikoj krizi. Sami muslimani malo i nekreativno brinu o vakufu, i doista nisu ničemu sličniji doli *magaretu na koje je natovareno preteško breme knjiga*. Treba se prisjetiti da je to rezultat dijelom i okolnosti kroz koje su u različitim historijskim okvirima prolazili, kroz promjene upravljačkih i državnih granica, kroz promjene sistema i zakonskih regula. Primjerice, od 1959. godine čak ni Ustav IZ eksplicite ne spominje ni riječ, ni instituciju vakufa, već su tih godina samo džamije nominalna imovina IZ. Ta nominalna imovina IZ doći će ponovo na udar, što fizičkog istrebljenja, što grube devastacije i nestanka. Od 1992. do kraja 1995. godine čak su 832 džamije i mesdžida fizički porušeni, dok su i dalje oko 340 džamija i mesdžida oštećeni. Samo iz ove tri kvantitativne rečenice očito je da je materijalna baza muslimana/Bošnjaka u Bosni i Hercegovini očajna.

Ne znam da li su pojedinačno prosječni članovi IZ BiH sami sebe svjesni u vlastitoj percepciji, i svjesni ovih poraznih brojki, ali da je njihova materijalna egzistencija u supstancijalnom smislu devastirana i alarmantno loša, to je činjenica, i dužne su je izreći intelektualne i rukovodne elite ovoga vremena, ako posjeduju profesionalni moral i društvenu odgovornost prema sebi i zajednici u kojoj žive.

Ovo me podsjeća na onaj antologijski vic o Cigi koji odlazi na sud poradi neke parnice. U prvom dijelu rasprave ispituje ga sudija o tome ko je, šta je, šta ima, šta nema... i do kraja ispitivanja Cigo se rasplaka. Na pitanje sudije zašto plače kad sudski proces još nije ni započeo, Cigo će: "Pa gospon sudija, do danas nisam ni znao da mi je život ovako tužan, ali kako ga Vama ispričah, shvatih, pretužan je život moj." Tako je i pozicija Bošnjaka posebno teška kada se hronički i temporalno poreda na način podataka i brojki koje potvrđuju njihov materijalni i izvanmaterijalni *status quo*. I sam ovaj pristup spada u medijski pristup, dakle, onaj u kojemu se otvaraju i otkrivaju podaci, činjenice, fakti, statističke vrijednosti, brojevi o tome ko smo, šta smo, odakle dolazimo, kamo idemo i šta nam je činiti. Baš kako započinje svaka velika mudrost o svijetu i čovjeku u njemu, i kako počinje svaka hvale vrijedna filozofija. A javno mnijenje ne može se promijeniti kad mi to poželimo. To je proces. Složen, spor, dugotrajan, imidž kakav želimo imati u javnosti gradi se doista dugo i strpljivo, sa svakim novim danom, s brojnim, strpljivim ulaganjima znanja, rada, reda, dobrih osjećanja i nijeta, pametnih uloga (poteza).

Najvažnije je da se nađe način da se u sudovima priznaju statusi vakufnama i da se vakuf doista zakonski zaštiti (s najboljim advokatskim timovima) te da se neprestano bori protiv cenzure ove teme u medijima.

Iz pisanja dnevnih bh. novina, a prije svega *Dnevnog avaza* i *Oslobođenja* u posljednjih desetak godina, vidi se da je javnodiskursno, dakle medijski, u ovom periodu prošla svaka akcija popravki, obnove i izgradnji džamija poharanih po Bosni i Hercegovini u posljednjim agresivnim pohodima na zavičaj vakifa i zemljopis vakufa. Također je iz ovih napisa vidljivo da je

institucija Vakufske direkcije bila glasna, da se javno borila za vakuf, pa je čak uputila i tužbu u Strasbourg i Domu za ljudska prava (18. 10. 2001), te tražila odluke i zakonske norme po kojima 'Općine ne smiju prodavati vakufe' (30. 12. 2001), te također vidimo da se situacija pogoršava tokom 2001. i 2002. godine o pitanjima vakufa i vakufske direkcije kao upravitelja nad ovim plemenitim dobrom koje se daje na dobrobit svima, a ne smije se prodati, kupiti, naslijediti ili na bilo koji sličan način nagrditi. "Baščaršija će gorjeti" (25. 4. 2002), poručuju privatnici iz baščaršijskih radnji, ili, "Ako nas izbace iz radnji, Sarajevo će ostati bez čaršije" (26. 3. 2002), ili "IZ nacionalizacijom oduzeta 803 objekta" (7. 5. 2001) te decidni naslov "Niko nema pravo govoriti o prodaji vakufske imovine" (25. 2. 2003. – Mustafa Vatrenjak), ili "Naši sudovi ne priznaju vakufname" (Esad Hrvačić, 28. 2. 2001) te tekst prekretnica sa Sabora IZ BiH koji kaže "Zamijeniti zakone iz prošlog sistema" (27. 4. 2002). Ovo je bio najteži period ataka na vakufe u Bosni i Hercegovini, koji je kulminirao neobjavlivanjem, smatram, historijskog saopćenja Vakufske direkcije koje nijedan medij u Bosni i Hercegovini, svjetovni da tako kažem, nije htio objaviti. Objavio ga je samo *Preporod*, glasilo IZ BiH: "Ko, kako, zašto krčmi vakuf, vakuf koji stoljećima postoji" od 15. maja 2003, skoro istovremeno kada traje i sudska parnica između Vakufske direkcije i RS-a o vakufskoj imovini, te otvoreno pismo misiji OSCE-a o istom pitanju. Porazni podaci kažu: Vakuf Bosne i Hercegovine imao je 1.167 stanova i 1.817 poslovnih prostora – sve je oduzeto ili nacionalizirano!

Ovaj izloženi kroki porazno ali bjelodano potvrđuje da je u periodu vlasti Alijanse za promjene bila potpuno negativna društvena klima i politički slijed odluka o pitanjima vakufa, odnosno, o pitanjima materijalne egzistencije Bošnjaka u njihovoj domovini Bosni i Hercegovini. Pokušaj totalnog osiromašenja Bošnjaka, oduzimanjem njihove imovine, stanova, poslovnih prostora, zemlje, kuća, i drugih važnih egzistencijalnih dobara samo je djelimično zaustavljen, ako ne na neki perfidan način mimikriran i odgođen, za ko zna, neko novo pogodno vrijeme uzurpiranja imovine kao jedne od 'svetih krava' zapadne kao kulture koja nam je donijela govor o zaštiti ljudskih prava i demokratiji. Prvi reci ljudskih prava i demokratije upravo počivaju na neotuđivosti vlasništva, ličnog/osobnog/privatnog i

vlasništva zaklada/dobrotvorijata/vakufa... Nažalost, diskrepancija između proklamiranih ideja i prakse je preočita i vrlo je zlonamjerna, a to ponajprije potvrđuje prešućivanje ili ignoriranje temeljnog dokumenta IZ i Vakufske direkcije o vakufima, koje je ostalo cenzurirano. Paradoks iz vremena informatičkog doba o uzurpiranoj informaciji nanovo me uvjerava da je dio rašomona savremene civilizacije i postojanje medija koji krađu, umjesto da komuniciraju, informacije od bitne važnosti za pojedince i zajednicu.

*Potrebno je brendirati, obilježiti sve žive
i tzv. oduzete vakufe i vakife po Bosni i Hercegovini.
Učiniti to na vizualno lijep i profesionalan način,
uz saglasnost lokalnih organa uprave.*

Hajdemo sada korak naprijed. Učinimo da vakufi postanu trajno medijalizirani, u općem opticaju, svima poznati, svima dostupni i svima dragi. To znači, uključeni u medijski prostor kao najvažniji brend IZ BiH i Bošnjaka. Potrebno je na javnom konkursu dobiti najbolje idejno rješenje o brendu, *amblemu* ili oznaci za vakuf u BiH, potom dobiti dozvolu (gdje treba) za javno postavljanje ili brendiranje u prostoru i na terenu svih bh. vakufa. Gdje? Svugdje gdje postoje vakufi. Koji? I stari i novi. Rješenje mora biti urađeno kvalitetno, dobro i lijepo. A prije toga, potrebno bi bilo oformiti terenske timove, od volontera i plaćenih radnika, koji bi obišli sve vakufske posjede, kao što su njive, pašnjaci, voćnjaci, dvorišta, avlije i slično, i počistiti ih od smeća, divljih izraslina i svega što je s onu stranu *ekologije* i čistoće kao vodećih paradigmi koja je kod vakufa u Bosni i Hercegovini izostala. Mislim da će se većina složiti s nezahvalnom konstatacijom da je stanje vakufskih zemljišnih posjeda ruglo i za oči i za nos, počev od Sarajeva kao glavnog grada države, pa sve do lokalnih seoskih i mjesnih lokaliteta. Bitne razlike nema, sve su to mučno zapušteni, odbačeni i neupotrijebljeni prostori. Ovo stanje *gafleta* neminovno se odražava i na sve naredne korake u vezi s vakufima. Kako će takav zapušteni prostor biti uopće upotrebljiv? Kako će donositi oplođenu dobit? Profit? A to je prva funkcija vakufa u vremenu i prostoru, vakufa kao ideje samoodrživosti zajednice vjernika. Kao da Bošnjaci, članovi IZ ne znaju uopće šta bi s tim imetkom koji smeta. A on bi

svakako trebao imati svoju upotrebnu vrijednost *per se*. I kao posjed, i kao voćnjak, ili kao budući voćnjak, i kao prostor za stakleničku proizvodnju, i kao posjed za bobičasto voće kao vrlo laskouzgojivo na našim prostorima, ali i kao potencijalni prostor za plantaže medouzgoja, pčelarstva, ljekovitog bilja i svake druge vrste proizvodnje. Kad su u pitanju vakufi kao nekretnine, poput stanova, kuća, poslovnih prostora, i njih je potrebno obilježiti, popisati i staviti u funkciju. Te su funkcije poznate, kao najamnina, zakup, renta, lizing i zarada na njihovoj mjesečnoj renti. Sve veće i bolje objekte, na boljim pozicijama, uz izvore vode ili rijeka, potrebno je hitno urediti i pretvoriti u male turističke rezidencije, koje bi se iznajmljivale i od čega bi se zarađivao novac.

Vakufski fond postaviti na internetsku mrežu.

Sva svjetska kulturna baština već je tamo locirana.

Zašto ne bi i vakuf tamo pronašao svoje mjesto?

Konačno, manja grupa medijski pismenih mladih ljudi i menadžera trebaju na mrežu postaviti ucrtane i posebno označene sve vakufe u Bosni i Hercegovini. Svaki novi vakuf tome bi se samo dočrtavao, poput restauracije zemljišnih knjiga Bosne i Hercegovine i zavičaja Bošnjaka. Klikom na internetski pretraživač bilo bi moguće ući u kartu svakog grada, svakog sela ili svake njive u Bosni i Hercegovini i na njoj pročitati ili očitati šta je vakufsko, šta je državno, tvoje, moje, njegovo i slično. Tako bi vakuf postao legitiman subjekt mreže, mogao bi se *pretraživati na mreži*, tako bi se vraćao u sjećanje, u aktivizam živih ljudi, njegov bi toponimij postao prepoznatljiv, važan i moderniziran. Jer, ne zaboravite, mlade generacije neizostavno vrednuju svijet oko sebe, pa i sebe, putem internetske mreže. A tamo vakufa nema, pa kao da ga ni u realnosti života nema. Barem za te najmlađe generacije. To posebno smatram važnim za one generacije Bošnjaka i Bošnjakinja koji su rođeni i žive izvan granica domovine, a takvih je veliki broj.

Šta pokazuje terensko anketno ispitivanje među mladim osobama o pitanjima vakufa, vakufske budućnosti i njihovih stavova?!

Konačno, da pristupim analizi dobijenih rezultata našeg istraživanja o tome koliko mladi ljudi znaju o vakufu, o vakifima i o svojoj materijalnoj

egzistenciji. Danas i ubuduće. Terensko ispitivanje obavili smo među tri stotine trideset studenata, manjim dijelom i među đacima srednjih škola završnih razreda, sve mladih ljudi koji su nam odgovarali na 27 anketnih pitanja. Statistički smo obradili njihove odgovore i pokazali su se sljedeći rezultati.

U anketnom istraživanju na teritoriji Sarajeva, Zenice, Bihaća i Travnika učestvovalo je 330 ispitanika, za koje se, na temelju osnovnih biografskih podataka može reći da su porijeklom iz najrazličitijih krajeva i gradova Bosne i Hercegovine, iz šire regije i pojedinih evropskih država/gradova. To ovome istraživanju daje posebnu boju i posebnu referentnost u smislu teritorijalne obuhvatnosti. Sve su to mladi ljudi od 14 do 25 godina. Među njima je bilo 189 djevojaka i 241 mladić.

Odgovori kazuju, kada su u pitanju njihovi lični, osobni ili porodični stavovi prema instituciji vakufa i vakifa, da su najvećim dijelom oni sami porijeklom iz tzv. prosječnih bosanskih porodica, koje nisu vakifske, tačno 297 je takvih ispitanika, dok je značajna manjina, svega 33 iz vakifskih porodica. Broj onih koji su na ovo jednostavno pitanje odgovorili – ne znam – potvrđuje da zapravo ili njih 63 doista ne zna jesu li im roditelji vakifi, ili se nisu ozbiljno odnosili prema ovom anketnom pitanju. Dakle, više od 90% ispitanika ne potječe iz porodica koje su već nešto uvakufjavale, barem ne u savremenim generacijama.

Na pitanje koje je bilo dato kao poželjna konstatacija, namjerne pozitivne orijentacije – Volio bih uvakufiti svoj imetak – dakle, prilično sugestivno pitanje, čak velika većina, njih 304, potvrdno je odgovorilo, dok ih je svega 14 negativno odgovorilo na ovo pitanje. Očito je da je želja za uvakufjavanjem kao osobno opredjeljenje vrlo prisutna, pa čak i onih 66 ispitanika koji su odgovorili – ne znam – prije su manjina i neopredijeljeni, nego što su eksplicite protiv ovakve osobne želje, odluke i forme djelovanja u zajednici. Dakle, u anketnoj skupini više od 92% ispitanih mladih ljudi jednog bi dana htjelo, voljelo ili željelo uvakufiti nešto od svoga imetka. Ovo je pitanje najdirektnija potvrda teze da postoji pozitivan imidž ideje i vjersko-teorijske institucije vakufa kod mladih generacija, bez obzira na sve lomove i krize kroz koje prolaze generacije Bošnjaka na ovim prostorima. Stoga

ovaj eksplicite iskazan stav mladih prema *futurologiji vakufa* treba potcrtati, naglasiti i imati ga u vidu prilikom budućih planiranja aktivnosti i radova na oživljavanju vakufa i vakufske imovine kod nas.

Na pomalo indolentno postavljeno pitanje – Ne bih se bavio vakufima – čak 181 je odgovorilo potvrdno, dakle da se oni i ne bi bavili vakufima, pa ako bi i uvakufili svoj imetak, što sugeriraju odgovori iz prethodnog pitanja, znači da se ne bi rado bavili institucijom vakufa kao takvom. Veliki je broj i onih koji zasad ne znaju odgovor na ovo pitanje, čak ih je takvih 137. Zapravo bi ih se samo 95 htjelo baviti vakufom, što je manje od 25% ispitanika, i što upućuje na naš *lokalni mentalitet*, malo rada, više nerada, više indolentnosti i više neodgovornosti prema općim pitanjima zajednice i pitanjima od općeg interesa. Gotovo da je ovo *očekivani skor odgovora*, barem za mene, poznajući u svakodnevnom radu s mladima koliko su, zapravo, indolentni i nezainteresirani za stvarni konkretni rad, volonterstvo i opće društveno dobro. Većina ovih ispitanika smatra da će te neke tamo probleme u pozadini ‘svijeta života’, oko organizacije, oživljavanja, održavanja, tretmana, popravke i sl., obaviti neko drugi, neki imaginarni sloj profesionalaca, ni za trenutak ne pomišljajući da je upravo obrnuto postavljena stvar napretka i naprednih zajednica – svaki pojedinac, svaka osoba daje svoj lični, osobni, konkretni i počesto potpuno volonterski i besplatni doprinos općem dobru i zajednici u kojoj žive.

No, već sljedeće pitanje potvrdit će da ispitanici u načelu nemaju ništa protiv da se vakufi dobro zaštite, jer ih većina potvrdno odgovara na pitanje – Podržavate li zaštitu vakufa – čak 287 odgovara – da, niti jedan od ispitanika ne odgovara da takvo što ne podržava, dok je i broj ‘neznalica’ minimalan, svega dvoje. Ostali su preskočili odgovoriti na ovo pitanje. Dakle, opet mentalitetski odgovori – ako će neko drugi a ne ja raditi i zaštititi vakufe, ja to podržavam, samo neka to ne budem ja, osobno, lično, konkretno.

Na pitanju da li je vakuf u propadanju, ispostavilo se da velika većina ispitanika ne zna zapravo da li je u Bosni i Hercegovini vakuf u propadanju, ili ne, odnosno, 178 ih smatra da vakuf jeste u propadanju, a 85 tvrdi da vakuf i nije u propadanju, dok ih 143 ne zna odgovor na ovo pitanje. U zbroju sličnih, tj. negativnih odgovora je 228 ispitanika koji, očito je, nemaju prave

informacije i prava saznanja o stanju bh. vakufa. Očito je da se vrlo malo medijske pažnje posvećuje ovoj temi, a većina mladih ljudi brojna saznanja i informacije o svijetu oko sebe primaju upravo iz medijskih izvora, ne više kao nekada u porodičnim razgovorima, ne na druženjima i sijelima, ona su naprosto ili izumrla ili su beskrajno sporedna i prigodničarska (spektakl odjeće i hrane, konformizma i snobizma, pa tek eventualno nešto drugo), odnosno, u njihovim međusobnim komunikacijama tema vakufa, vakifa, humanih ljudi, humanog djelovanja, bezinteresnih ambicija i altruizma ne postoji. A pošto ne postoji, onda je ova tema ili prepuštena odraslima, ili naprosto ne postoji. Ni u usmenoj, kao *interpersonalnoj*, ni u *medijskoj komunikaciji*. To opet znači da bi ovu temu pod hitno trebalo smjestiti i u ovaj novi medijski prostor, kako bi se na taj način njezin značaj povećao i kako bi tema vakufa, stručno kazano, *postala komunikabilna svim nivoima publike*. To je također važan segment ove vrlo ambiciozno postavljene konferencije o vakufima, ali i ove konkretne teme naslovljene kao *Mediji i vakufi*.

Na vrlo konkretno pitanje da li bi se uključili u zaštitu vakufa, njih 319 je potvrdno odgovorilo, a svega 28 odbilo ovu mogućnost, a s indolentnim stavom, da ne znaju, bilo ih je znatno više – čak 80 ispitanika. Na zaključcima koji se daju izvući iz odgovora na ovo pitanje, pošto ih je većina pozitivnih, trebala bi i Vakufska direkcija i Islamska zajednica Bosne i Hercegovine poraditi mnogo više. Odnosno, trebali bi iskoristiti ovu *pozitivnu energiju* kod mladih ljudi koja, sudeći po odgovorima, očito postoji, ali se na nju nije oslanjalo i nije se upotrebljavala. Barem ne dosad, i barem ne sistematično.

I naredno pitanje bilo je vrlo dinamično, direktno i na neki način i njih bi moglo tangirati – Trebalo bi vidno obilježiti vakufe u gradovima i selima Bosne i Hercegovine – a zapravo je ponajviše akcijsko pitanje, i to ono pitanje koje se uklapa u aktivistički aspekt ovog naučnog skupa i u narednim koracima, koji bi se ispred Vakufske direkcije i Islamske zajednice provodili, dakle, na to pitanje je više od 80% njih potvrdno odgovorilo (brojčano 288), dok se samo 15 izjasnilo da ne bi trebalo obilježiti vakufe, ili ih se 25 postavilo indolentno prema ovom pitanju. To dalje znači da aktivizam i kreacija vidno postoje kod mladih ljudi, samo nema konkretnih osobnosti, aktivnosti i aktivista, te nema ideja koje bi ih pokrenule s mrtve tačke spekulacije i nerada.

Nakon ovih egzaktnih pokazatelja o raspoloženju mladih ljudi iz Bosne i Hercegovine prema vakufu nema mnogo dileme da li bi ova inicijativa i rad, konkretan, sistematičan i planski, urodio plodom i odzivom mladih ljudi da pomognu te tzv. najbolje aktivnosti koje bi animirale cjelokupnu bošnjačku populaciju o ovome pitanju.

Vrlo je zanimljivo konstatirati da se nakon uvida u odgovore kod tzv. *otvorenih pitanja*, koja su trebala pokazati znanje ispitanika o definicijama i pojmovima materije koju tretiramo, u ovome istraživanju i u ovome mjesecu vakufa, može zaključiti da su odgovori u većini slučajeva vrlo dobri, ima ih i odličnih u velikom broju, dok je broj nevještih i pogrešnih odgovora zanemariv. Ovo vraća optimizam o pitanju budućnosti vakufa. Dobra organizacija, još bolja koordinacija i vođstvo ovog važnog posla najpreči su naredni korak. Daleko najbolje i najkonkretnije odgovore o tome šta je vakuf i ko je vakif dali su studenti FIN-a, što je i razumljivo, ali ovaj fakat doista imponira i meni kao istraživaču, ali bi trebao imponirati i profesorima s ove institucije. Nešto su manje detaljni odgovori kod srednjoškolskih skupina ispitanika iz Bužima, Sanskog Mosta, Cazina i dijela ispitanika iz Zenice, ako su to bili srednjoškolski uzrasti, dok su vrlo logični i razložni odgovori kod ispitanika s područja Sarajeva i šire Krajine u smislu studentskih ispitanika, te ispitanika iz Studentskog doma Bjelave i Studentskog doma Nedžarići.

Zanimljivi su i rezultati ili odgovori na pitanje – Koja je muslimanska zemlja najbogatija vakufima. Uvjerljivo je na prvom mjestu napisana Turska, slijede Malezija, Saudijska Arabija pa Bosna i Hercegovina. Više puta se pojavio i odgovor Irak te Egipat. Zanimljivo je reći i da gotovo nije bilo ispitanika koji nije znao poimenice navesti barem jedan lokalni i jedan zavičajni vakuf, u šta sam kao istraživač prije početka istraživanja sumnjala.

Zaključna razmatranja

Generalna hipoteza ovog istraživačkog rada je potvrđena, što direktno, što indirektno. Vakufi i mediji u XXI stoljeću kompatibilni su obrasci mišljenja i djelovanja, direktno proporcionalni u korisnosti koju njihov dobar i kvalitetan međuodnos donosi. Ako se Vakufska direkcija i Islamska

zajednica Bosne i Hercegovine budu sistematski, stalno i pozicioniranije bavili društvenim, javnim i medijskim prezentacijama vakufa, dobrotvornog rada, afirmacije vakifa u prošlosti i savremenosti, nema nikakve sumnje da će zajednica Bošnjaka na ovim prostorima imati svijetlu budućnost.

Najvažnije je da se iznađe način da se u sudovima priznaju statusi vakufnima i da se vakuf doista zakonski zaštiti (s najboljim advokatskim timovima), te da se neprestano bori protiv cenzure ove teme u medijima. To za nas neće uraditi niko drugi, ni novinari, ni urednici, ni politika, već upravo spomenuti subjekti aktivizma – Vakufska direkcija i organi Islamske zajednice Bosne i Hercegovine na svim nivoima, od lokalnih do najviših, saborskih.

Konačno, manja grupa medijski pismenih mladih ljudi i menadžera trebaju na internetsku mrežu postaviti ucrtane i posebno označene sve vakufe u Bosni i Hercegovini. Svaki novi vakuf tome bi se samo dočrtavao, poput restauracije zemljišnih knjiga Bosne i Hercegovine i zavičaja Bošnjaka. Klikom na internetski pretraživač bilo bi moguće ući u kartu svakog grada, svakog sela ili svake njive u Bosni i Hercegovini i na njoj pročitati ili očitati šta je vakufsko, šta je državno, tvoje, moje, njegovo, i slično. Tako bi vakuf postao legitiman subjekt mreže interneta, tj. mogao bi se *pretraživati na mreži*.

Empirijsko istraživanje na terenu, među mladim generacijama Bošnjaka i Bošnjakinja, urađeno visokim standardom nepristrasnosti, korektnosti i statističke upotrebljivosti, potvrdilo je da mlade generacije imaju solidna teorijska znanja o instituciji vakufa, vakifa i stanja vakufa u Bosni i Hercegovini. Istina, povelik broj njih nije dovoljno upućen u stvarno stanje vakufa kod nas, ali ni u svijetu, niti potječu iz vakufskih obitelji. Najdragocjenije je to što se najveći broj njih izjasnio da jeste za unapređenje vakufa, rado bi vidjeli obilježene, očišćene i djelatne, profitabilne i stabilne bh. vakufe, voljeli bi i sami biti vakifi, ali bi nerado sami na tome što god radili. Više bi im odgovaralo da neko drugi, neka zamišljena ili realna institucija mimo njih ova pitanja riješi i dovede u red.

Smatram da bi se ovu ispitaničku populaciju mladih ljudi od 14 do 25 godina, iz svih krajeva države, regije i značajnih dijelova evropskih država moglo korisno upotrijebiti, animirati i uključiti u poslove oko boljitka vakufa

koji predstoje svima nama. Smatram da niti jedan ispitanik prije i nakon ovog anketnog istraživanja nisu isti. Više niko od njih ko je dobrovoljno popunio dvadesetak ili više pitanja, neće biti indolentan na problematiku vakufa. To također znači da smo ih u ovom projektu *senzibilizirali* za materiju o kojoj je riječ, te da su ispitanici shvatili da se vrijedi baviti ovom temom. Gotovo sam sigurna da su i u *drugostepenoj komunikaciji*, u razgovorima s prijateljima, vršnjacima, u porodicama ili na fakultetima i školama proširili krug zainteresiranih za ovu problematiku. Ova je anketa na jedan vrlo *mediološki atraktivan* i dobar način reaktualizirala problematiku vakufa, vakifa, imetka Bošnjaka, zajedničkog dobra ili *futurologije opstanka na ovim prostorima*.

Sav anketni materijal dostupan je kod organizatora ovog skupa pa su moguća brojna druga komparativna istraživanja i paralele oko same ankete i učešća ispitanika u konkretnim aktivnostima Bošnjaka na očuvanju, stabilizaciji i upotrebljivosti vakufa u Bosni i Hercegovini.

Na samome kraju ovog istraživanja dati su odlomci iz "Bošnjačkog memoranduma" koji je osvanuo 1900. i 1901. godine, koji neosporno potvrđuje da vrijedi raditi marljivo i prilježno svaki dan i da su to jedini plodovi koji ne struhnu i ne propadnu nakon naše fizičke smrti; koji također potvrđuje da je manja odvažna grupa ondašnjih bošnjačkih lidera, stavivši se na čelo projekta očuvanja bosanskih vakufa, prije jednoga stoljeća i nešto malo više, uspjela zaustaviti stihiju urušavanja i propasti vakufa, te da je današnja borba mnogo jednostavnija i lakša – ne mora se ići moliti Beču i caru austrijskome – sve svoje probleme možemo rješavati sami među sobom, počev od Sarajeva pa do granica Bosne i Hercegovine. Za to postoje zakonski okviri, pravila igre i označena polja, potrebno ih je samo ispoštovati, vrijedno raditi i rezultati će sigurno doći, inša-allah!

Prilog 1

Anketni list

Istraživanje o vakufima i stavovima mladih Bosne i Hercegovine o ovoj temi

ANKETNI UPITNIK

Osobni (lični) podaci o ispitaniku/ispitanici:

1. Broj godina _____ 2. Zanimanje _____

3. Spol _____ 4. Mjesto rođenja _____

Opća pitanja o vakufima:

5. Da li si ranije čuo/čula za riječ vakuf? DA NE NE ZNAM

6. Šta je vakuf? _____

7. Šta je zadužbina? _____

8. Nabroj tri vakufa iz tvog grada/sela/mjesta:

9. Ko se naziva vakifom? _____

10. Navedi ime jednog velikog vakifa iz BiH? _____

11. Može li se u tradiciji islama žena pojaviti kao dobrotvorka? DA NE NE ZNAM

12. Ko nasljeđuje vakuf nakon smrti darovatelja? _____

13. Koja je funkcija vakufa u zajednici muslimana? _____

14. Da li vakuf ima rok trajanja? DA NE NE ZNAM

15. Kakva je ahiretska nagrada za vakifa? _____

16. Može li se vakuf prodati? DA NE NE ZNAM

17. Kome se može prodati? _____

18. Može li se vakuf supstituirati/zamijeniti? DA NE NE ZNAM

19. Koja je zemlja u muslimanskom svijetu najbogatija vakufima? _____

20. Može li državno pravo biti iznad vakufskog? DA NE NE ZNAM

Lični/osobni stav o vakufu

21. Tvoji roditelji su vakifi? DA NE NE ZNAM

22. Volio bih uvakufiti svoj imetak! DA NE NE ZNAM

23. Ne bih se bavio vakufima! DA NE NE ZNAM

24. Podržavam zaštitu vakufa po islamskim principima! DA NE NE ZNAM

25. U BiH je vakuf u propadanju! DA NE NE ZNAM

26. Uključio/la bih se u zaštitu vakufa u BiH! DA NE NE ZNAM

27. Trebalo bi vidno obilježiti vakufe u Bosni i Hercegovini! DA NE NE ZNAM

Prilog 2

“Bošnjački memorandum”

Bošnjaci su 1900. godine premijeru Benjaminu Kallayu i 1901. godine caru Franji Josifu uputili svoje prigovore na položaj u okvirima Austro-Ugarske monarhije i sročili ih u dokument pod nazivom “Bošnjački memorandum” koji je gotovo nepoznat široj javnosti. Stoga od 87 stranica teksta u nastavku izdvajamo najznačajnije, ujedno najbolnije stavke koje svjedoče o teškom vremenu u kojemu nastaje ovaj historijski dokument i još težem stvarnom položaju zajednice Bošnjaka, građana Bosne i Hercegovine.

Autori ovog dokumenta su: Fehmi efendi Džabić, Hamdibeg Hasanspahić, hadži Osman efendi Prčić, hadži Sulejmanbeg Cerić, hadži Salihaga Bičakčić i Šerif efendi Arnautović, koji su bili u audijenciji na Bečkome dvoru 10. juna 1901. godine, a tu su predstavku dali 19. decembra 1900. godine ministru finansija Benjaminu Kallayu u Sarajevu. Tražili su vjersku autonomiju Bošnjaka i to da sami biraju bosanskog reisul-ulemu.

Vaše Veličanstvo!

Premilostivi Care i Kralju!

(...) Uspjeh tih pregovora samo je u toliko muslimanima koristan bio, što su otvoreno i potanko upoznali i proučili težnje i namjere okupacione vlade, a te su ubitačne islamskom narodu i njegovoj religioznoj egzistenciji – te će ubuduće muslimani u svakom pogledu biti oprezniji naspram okupacionoj vladi i njenom djelovanju; neće joj slijepo ropski služiti, kao kroz ove 23 godine, neće biti oružje kojim će ih ona moći sasjeći i neće biti ćuprija preko koje će preći islam smrtonosna ideja rimske propaganda, po njenoj filijali – okupacionoj vladi. (...)

Vaše Veličanstvo!

Premilostivi Care i Kralju!

(...) Da bi, pak, po prijedlogu Zemaljske vlade sastav ulema medžlisa sasvim stajao pod uticajem neislamske vlade, to proizlazi iz samog načina sastavljanja izborne liste u izbornoj kuriji, to proizlazi već iz ničim neograničenog prava neislamske vlade, brisati iz izborne liste sve nepoćudne kandidate, bez ikakvog brojnog ograničenja. (...)

Njegovoj Preuzvišenosti ministru Kallayu!

Preuzvišeni gospodine!

(...) Neislamski narod nije mogao naći drugačijom svoju omladinu nego što ju je našao, a to tim više što su zemaljske (državne) škole skroz kršćanskog a ne internacionalnog karaktera i što u njima i naša islamska omladina mora učiti pogrde na sveti Islam, kao primjerice da je "Prorok Muhamed (a.s.) bio bolesnih živaca (vidi "Opća povjesnica" od dr Ivana Hoića, str. 131. koja se ne samo u pomenutim školama, nego i u islamskim konfesionalnim zavodima uči) usljed čega, a prirodna posljedica svega toga jeste, ona je morala postati divljim plijenom silovite katoličke hrvatske propagande, dok se u pomenutim zemaljskim i muslimanskim školama uče gornje pogrde islamske vjere i njenih svetinja, i dok se u tim školama Halifa (Vrhovni poglavar islama) naziva "lukavi Sultan" (vidi istu povjesnicu, str. 177.) dotle se u tim istim školama falsifikuje povijest u korist hrvatstva i njegove političke vjerske propaganda, u borbi sa tom propagandom ostao je islamski narod lišen duhovnog vjerskog oružja, jedinog oružja s kojim bi mogao i smio se upustiti u borbu protiv najstrašnije najezde vjerske propagande svih vijekova, naroda i zemalja! (...)

Kada se u noći između 2. i 3. maja 1899. dogodio poznati slučaj sa Fatom, kćeri Osmana Osmanovića iz sela Kuti, onda su se radi toga slučaja obratili zastupnici i predstavnici islamskog naroda grada Mostara, juna 13. 1899., predstavkom na Zemaljsku vladu bh., pak što im je ista meritorno odgovorila? Odgovorila im je da je u takvim neprilikama kriv slab vjerski odgoj islamskog naroda u Herceg-Bosni. (...)

...došlo je do silovitog pokatoličavanja islamskih malodobnika, osobito ženskog spola, i do najstrašnijih i najpogrdnijih pogrdživanja naših vjerskih svetinja... Ličnost vrhbosanskog nadbiskupa je pokazala da će on biti "ecclesia militans". (...) to vidimo i kod pokrštenja malodobnog siročeta Šarifa Baručija u franjevačkom samostanu Gučija Gora, politička vlast ne staje na put očito protuzakonitoj akciji rimskih redovnika, kao i u slučaju pokatoličenja Osmana Krupića, potpomaže pokatoličenje i savjetom i novcem i riječju i djelom. (...)

Prilikom proslave 50-godišnjice pape u hrvatskoj jezuitskoj gimnaziji u Travniku je kazao jezuita: "Mauri, kao i ostali muslimani, nesposobni su za život. Pošto im stoji na putu pogana vjera Muhamedova". (...) Dr. Strassman upravitelj Varcar-Vakufa je kazao pred Mustajbegom Kulenovićem, Alijem ef. Arnautovićem, Ibišom ef. Šehovićem i Hasanbegom Kulenovićem "da će se muslimani Hercegovine za 10 godina morati pokrstiti". (...) 14. oktobra 1900. u kafani hotela Posavina u Brčkom je pred svjedocima politički pristav Lekavski kazao: "Kakav musliman, to nije ništa, ta je vjera lažna, vaš je svetac Muhamed najveći magarac na svijetu." (...)

Preuzvišeni gospodine ministre!

(...) U Travniku oboriše jezuiti novu i svu od kamen sazidanu Tophanedžamiju, pa na njeno mjesto podigoše svoj samostan i crkvu. (...) U Zvorniku obratiše katolici Fatijci-džamiju u crkvu i oboriše joj munaru, a izgradiše zvonik. (...) U Sarajevu na Isa-beg džamiji sagrađena je zgrada: na Ajaz-paša džamiji podignuto novo svratište; na Čemal-beg džamiji načinjeno je skladište pivoa; na Atmejdan-džamiji je skladište drva... (...) U Bosanskom Novom nagovori sama Zemaljska vlada muslimane da obore gradsku džamiju, pa da na njeno mjesto načine bolju (da se tim uljepša varoš). (...) U Konjicu na Repovačkoj džamiji nalazi se vojnički magazin. U Stocu, postojeća džamija u gradu, nakon što je duže vremena služila za vojni magazin je porušena. (...) Od velikog gradskog groblja u Sarajevu zvanog Čekrdžinica učinjen je gradski park. U Fojnici u selu Grožđani prisvojili su katolici islamsko groblje za svoje privatne svrhe. U Višegradu je nadomak Drine uz Višegradsku ćupriju, islamsko groblje, koje je vlast uništila time što je na istome otvoren kamenolom, a nadgrobni kameni nišani su smroljeni i njima cesta nasuta. Drugo islamsko groblje zvano Okolišta u Višegradu, vlast je oduzela i na istome od nadgrobnog kamenja sazidana je kuća za nadcestara, a preostalo zemljište obrađeno je za nadcestarovu bašču.

U Čajniču je dozvolila vlast da inovjerci sagrađe kuće na starom islamskom groblju. U Mostaru na Lakišića groblju, koje ima površinu od

19.400 metara, nalazi se željeznička postaja, magazin okružne oblasti i uprava gradskih daća. U Mostaru u Zahum mahali, kod Lolića vira, na islamskom groblju je rimokatolički biskup Buconjić načinio sopstvenu bašču.

U Mostaru od islamskog groblja napravljen je nanovo put u dom političkog-hrvatskog društva. U Trebinju se na islamskom Čatović-groblju nalazi zgrada općinskog ureda kotarske oblasti, osnovna škola, općinska mesarnica, Rabića spomenik, dvije gostione i kuglana. U Trebinju na islamskom groblju zvanom Stari mezari nalazi se perivoj pod imenom "Kallay Garten". U Trebinju na islamskom groblju zvanom Begovski mezari nalazi se bašča i šetalište koje služi za tajna bludilišta.

U Počitelju u medresi smještena je politička kotarska ispostava. U Travniku je sagrađena rimokatolička crkva na groblju, koje bijaše uz Rahimino-turbe u Halil ef. Bašči. Na islamskom groblju zvanom Šupljika sagrađila je općina bolnicu i uz nju šetalište, a na preostalom dijelu skladište špirita i željeznička postaja. Od istog groblja je g. Migić prodao dio sarajevskoj pivari te na tom mjestu sagrađi podrum i ledaru za držanje piva.

U Jajcu na islamskom groblju zvanom Za gradom načelnik Jozo Filipović napravio je pod najam izdavajuće kuće. (...) U Tuzli je vlast oduzela islamsko groblje u veličini 18 dunuma te je tu sagrađena željeznička postaja i magazin. U Gračanici je na islamskom groblju podignuta zgrada kotarskog ureda. U Donjoj Tuzli je u zgradu ruždije smješten okružni sud, a za ruždiju se mora plaćati najam u drugoj zgradi. U Gornjoj Tuzli je od medrese napravljena zemaljska osnovna škola. (...) U Banjoj Luci je islamsko groblje pretvoreno u šetalište kod Šehove džamije i kod Musline jaruge. U Derventi je na islamskom groblju načinjen rezervoar za vodu. U Doboju je načinjena zgrada općinskog ureda na islamskom groblju. U Bihaću je od islamskog groblja načinjeno marvinsko sajmište. U Sanskom Mostu je na islamskom groblju načinjen hotel, zgrada općinskog ureda, osnovna škola i park. (...)

Vakufske šume u Varcar-Vakufu su uvedene u grunt u kao vlasništvo erara. Na vakufu Rodine je načinjen kamenolom. (...) U Orašju je oduzeto vakufsko zemljište i dato na upotrebu finansijskoj straži. U Travniku je na vakufu načinjena kuća nadcestaru... porušene 4 vakufske klaonice, bez pristanka. U Travniku je jezuitska crkva prisvojila velik vakuf za svoje svrhe. Preotela je vlast i hotel Vlašić i za svoje svrhe ga koristi. U Sarajevu je od ogromnog vakufskog zemljišta zvanog Musala sagrađen park. U Mostaru je također od ogromnog vakufa Musala sagrađen park i hotel. (...)

Preuzvišeni ministre!

Prema 334.142 katolika, među kojima je veliki broj doseljenika i činovnika stoji 1.221.878 muslimanskih i pravoslavnih starosjedilaca. (...) Sa današnjim stanjem islamski narod Herceg-Bosne nije i ne može absolutno biti zadovoljan, današnjim stanjem ne samo da nije obezbijedena egzistencija islamske vjere, nego je, štaviše, ona u očiglednoj opasnosti... pa evo muslimani traže u granicama zakonitosti za sebe prava i spasa, a ne diraju tim ničija prava. (...)

Dr. Enes Durmišević

VAKUFI U RAZLIČITIM POLITIČKIM SISTEMIMA

Odnos vlasti prema vakufima, posebno nakon agresije na BiH

“...Nije dozvoljeno nikom, ko vjeruje Boga, Njegova Poslanika i Sudnji dan, bio to nevjeran mutevelija ili nasilan sultan, ili valija koji kvari, ili kadija koji uzima mito, da uništi i pokvari ili obustavi ovaj vakuf ili da koju njegovu odredbu prevrne ili promijeni...”

(Iz Gazi Husrev-begove vakufname)

S a ž e t a k

Nakon okupacije 1878, austrougarska vlast je 1883. formirala Zemaljsku vakufsku komisiju, koja nije mogla donijeti nijednu odluku bez vladinog komesara za vakufske poslove niti se mogla održati sjednica bez njegova prisustva. Zemaljska vakufska direkcija formirana 1894. bila je pod upravom službenika Zemaljske vlade sve do donošenja Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini 1909.

U Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji, od 1918. do 1941. godine, samo u Sarajevu oteto je četiri miliona dunuma vakufskog zemljišta, porušene su 24 džamije, među kojima i Havadže Kemala, poznatija kao Ćemaluša u istoimenoj ulici, dvije medrese, ekshumirano 75 muslimanskih grobalja, oteto 108 dućana, 118 kuća s avlijama itd. U Titovoj Jugoslaviji od 1945. do 1958. godine, prema podacima Vakufske direkcije u Sarajevu, broj oduzetih vakufskih dobara iznosi

11.324, odnosno ukupna površina je 30.342.496 m². U toku agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. godine, agresori su uništili 1.347 vakufskih objekata (džamija, mesdžida, mekteba i tekija), a oštetili 472 vakufska objekta.

Nova “demokratska” vlast, već punih dvadeset godina ne rješava povrat vakufske imovine, jer je veliki dio vakufskih dobara upravo u njihovim rukama ili im služi za manipulacije kako bi se održali na vlasti. Materijalna šteta koju vakuf Islamske zajednice trpi od 1996. godine zbog ne vraćanja imovine koja joj pripada iznosi 286 miliona KM, dok ukupna šteta iznosi milijardu i trideset miliona KM. Godišnji gubici vakufa u Bosni i Hercegovini iznose 25 miliona i 500 hiljada KM.

Zadatak Islamske zajednice i svih njezinih pripadnika jeste da upotrijebi sva pravna i politička sredstva da joj se omogući povratak njezine imovine i slobodno uživanje njezina vlasništva, jer je ono nepovredivo i sveto.

Vakuf u Bosni u vrijeme osmanske vlasti

Nastanak vakufa u Bosni i Hercegovini vezan je za dolazak Osmanlija i širenje islama među domaćim stanovništvom. Poklanjanje vlastite imovine za opće dobro sugerira se i u Kur'anu i u hadisu, tako da je ovaj institut postao sastavni dio islamske civilizacije. U najširem smislu cilj uvakufljenja jeste trajna dobrotvorna svrha (opće dobro). Da je tako prakticirano i u Bosni i Hercegovini tokom četiristogodišnje osmanske vladavine najbolje potvrđuju i mnogobrojni nazivi lokaliteta, gradova i naselja pod imenom vakuf. Mnogi objekti, kao što su džamije, mostovi, škole, mektebi, imareti (javne kuhinje), hanovi, putevi i česme, uglavnom su rezultat islamskog poziva i podsticanja na činjenje dobra.

Posebna pažnja uređenju vakufske imovine počinje se poklanjati u doba reformi (*tanzimat*). Jedan od najznačajnijih zakona koji tretira i vakufsku imovinu bio je Ramazanski zakon iz 1858. godine, koji osim ostalih kategorija zemljišta navodi i vakufsko zemljište, za koje važe propisi klasičnog šerijatskog prava.

Zakon o upravljanju vakufima donesen je 1863. godine, kada je formirano Ministarstvo vakufa u Osmanskom carstvu. Ovo je ministarstvo vršilo nadzor nad vakufskom imovinom, svim prihodima vakufa, pregled

i kontrolu samostalnih vakufa, njihovih upravitelja (mutevelija), svih vakufskih službenika, itd. Uprkos svemu, zloupotreba vakufa nije bila rijetkost, a pojedini vakufi bili su izvan kontrole ministarstva. Propadanju vakufske imovine doprinijele su i mnoge bune širom Osmanskog carstva.

Zakon o postupanju s vakufskim dobrima *musaqqafāt* i *mustagillāt* donesen je 1870. godine. Vakufska dobra *musaqqafāt* čine ona zemljišta na kojima su izgrađene zgrade ili su predviđene za građenje, dok vakufska dobra *mustagillāt* čine ona zemljišta koja se obrađuju ili služe za voćnjake i sl. Status vakufa rješavan je i kasnije donesenim čuvenim osmanskim građanskim zakonikom – *Medžellom* (1869–1876).

Sva zakonodavna djelatnost osmanske vlasti koja je regulirala status vakufa u najopćenitijem smislu u doba tanzimata u suštini nije mijenjala osnovni položaj ovog instituta utvrđenog klasičnim šerijatskim pravom, nego je samo upotpunila njegov institucionalno-pravni okvir.

Vakuf u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918)

Austro-Ugarska je članom XXV Berlinskog ugovora 1878. godine dobila mandat velikih evropskih sila da okupira Bosnu i Hercegovinu. Ovim članom ona je preuzela obavezu, u skladu s općim načelima međunarodnog prava, zaštititi vakufsku imovinu, odnosno okupacija je pretpostavljala zadržavanje zatečenog stanja i u oblasti vakufa.

Ovojeptanje, uz druga, bilo regulirano Carigradskom (Novopazarskom) konvencijom koju su potpisali Austro-Ugarska i Osmansko carstvo 21. aprila 1879. godine, u kojoj se kaže da će "...administrativne vlasti i dalje s najvećom pažnjom bdjeti nad tim da se ne nanosi nikakva šteta časti, običajima, slobodi ispovijedanja, sigurnosti ličnosti i vlasništva muslimana".¹

Nakon okupacije nova vlast donosi propise o evidentiranju i sređivanju podataka o vakufskoj imovini u Bosni i Hercegovini. Vakuf, kao značajan

¹ Dženana Čaušević, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine – Dokumenti s komentarima*, Magistrat, Sarajevo, 2005, str. 198.

vjerski, a posebno ekonomski institut u islamu, zadržao je svoju ulogu u javnom životu Bošnjaka, jer su ga smatrali isključivo vjerskom institucijom, odbacujući svako miješanje nemuslimanske vlasti (kourske vlasti, kako se tada govorilo). Jedan od uzroka pojave autonomnog pokreta Bošnjaka, koji je u literaturi i nazvan pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, bio je miješanje okupacionih vlasti u upravljanje i korištenje vakufa.

Okupaciona vlast je veoma dobro znala značaj vakufa za muslimane, pa "nije htela da ih ispusti iz svojih ruku. Ona je uočila da ova ustanova može poslužiti kao zgodno sredstvo i put da se meša u verske poslove muslimana i da drži na uzdi verske službenike koji se izdržavaju iz vakufske imovine".²

Nakon što je 17. oktobra 1882. godine, austrijski car imenovao prvog reisul-ulemu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Mustafu Hilmi-ef. Hadžiomerovića, iduće 1884. godine, zajedničko Ministarstvo finansija formiralo je privremenu komisiju za uređenje vakufskih poslova (*Privremena vakufska zemaljska komisija/povjerenstvo*), na čijem je čelu bio Mustaj-beg Fadilpašić, kandidat za reisul-ulemu ispred sarajevske čaršije, što mu je, vjerovatno, bilo utješno mjesto, jer su okupacione vlasti ipak prednost dale Hadžiomeroviću koji je bio poznavalac šerijatskog prava. Stvarni upravitelj vakufskih dobara bio je vladin sekretar Istvān Kvassay (Ištvan Kvasaj).³

Zemaljska vlada, naredbom izdatom 8. maja 1885. godine, taksativno nabraja obaveze Privremene zemaljske vakufske komisije, kao što su: propisivanje vakufskih taksi, donošenje propisa o upravljanju vakufima, imenovanje vakufskih službenika i raspolaganje vlastitim prihodima. Godinu dana ranije, 1884, Zemaljska vlada formirala je i kotarske vakufske komisije (povjerenstva) za svaki kotar, na čijem se čelu nalazio šerijatski sudija, dok su članovi bili imam glavne džamije, muderis jedne škole u kotaru, te oba člana kotarskog upravnog medžlisa. Kotarske vakufske komisije bile su potčinjene Zemaljskoj vakufskoj komisiji, čije je sjedište bilo

² Mehmed Begović, *Vakufi u Jugoslaviji*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1963, str. 8.

³ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvojitak BiH od 1878. do 1914*, Magistrat i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 144.

u Sarajevu. Prema ovoj naredbi nadležnosti kotarskih vakufskih komisija bile su istraživanje i evidentiranje vakufske imovine, nadgledanje vakufskih objekata, kontroliranje rada mutevelija i vakufskih službenika, trošenje vakufskih dobiti itd.

Rad kotarskih vakufskih komisija odvija se u sjednicama, kojima obavezno prisustvuje i izaslanik kotarskog ureda. Nadzor nad radom kotarskih vakufskih komisija vrši kotarski predstojnik.

Upravnici vakufa su od 1888. godine jednim uputstvom bili dužni svake godine izrađivati bilanse (zaključne račune), te sa svim ustanovljenim viškovima upoznati Zemaljsku vakufsku komisiju. Na taj se način željelo spriječiti manipuliranje vakufskim viškovima prihoda i zloupotrebe tih viškova. Tako je u 1889. godini kod 622 samostalna vakufa utvrđen višak od 84.000 kruna koji je ostavljen navedenom povjerenstvu.⁴

Ovakva organizacija vakufske uprave bila je privremena pa je Zemaljska vlada, na zahtjev muslimanskih predstavnika (vjerskih, političkih, kulturnih, prosvjetnih i dr.), odredila da najviši organ uprave vakufima bude Zemaljska vakufska komisija sa sjedištem u Sarajevu, a kao izvršno tijelo ovog organa uspostavljena je Zemaljska vakufska direkcija (ravnateljstvo).

Zemaljska vakufska komisija imala je predsjednika, sekretara, vakufskog nadzornika i još četiri člana Ulema-medžlisa kao članove, dvojicu sudija Vrhovnog šerijatskog suda i po dvojicu predstavnika svakog okruga. Predsjednika je imenovao vladar, a članove zajedničko Ministarstvo finansija u Beču. Predsjednik, sekretar i nadzornik bili su plaćeni kao činovnici, dok su ostali članovi Zemaljske vakufske komisije ovu dužnost obavljali počasnno. Predsjednik komisije bio je dužan jednom godišnje sazvati članove komisije na redovno zasjedanje, a imao je pravo sazvati i vanrednu sjednicu.⁵

Kao operativno tijelo Zemaljske vakufske komisije osnovan je centralni odbor Zemaljske vakufske komisije, u koji su ušli predsjednik, sekretar,

⁴ Abduselam Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, Štamparija Drag. Gregorića, Beograd, 1933, str. 26.

⁵ Senad Ćeman, *Vakufi i fondacije – Komplementarna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*, El-Kalem, Sarajevo, 2011, str. 149.

vakufski nadzornik, četverica članova Ulema-medžlisa i dvojica sudija Vrhovnog šerijatskog suda. Osnovni zadatak ovog tijela bio je nadzor nad cjelokupnim radom Zemaljske vakufske komisije, a posebno njegovih finansija.

Nadzor nad radom svih ovih organa vršila je Zemaljska vlada preko svog povjerenika koji je mogao suspendirati svaku odluku bilo kojeg organa. Konačnu odluku o suspenziji donosila je Zemaljska vlada.

Zemaljska vlada je 1894. godine formirala Zemaljsku vakufsku zakladu koja je sve viškove prihoda koncentrirala na jednom mjestu, tako da su zloupotrebe svedene na minimum. Imovinu zaklade činile su pokretnine i nekretnine što ih je bila prikupila Privremena zemaljska vakufska komisija, vlastiti budžetski viškovi, viškovi samostalnih vakufa, novčanih sredstava koja su uplatili samostalni vakufi, te dohodak same zaklade. Iz prihoda je Zaklada finansirala opće upravne i personalne troškove i troškove Zemaljske vakufske komisije i direkcije. Najmanje jednu petinu prihoda Zaklada je morala raspoređivati u povećanje novčane mase vakufa, a ostatak je mogla trošiti u investiranje ili podmirenje općih muslimanskih potreba (prosvjeta, vjerske škole, internati itd.). Iz ovih prihoda gradile su se i džamije i mesdžidi.

Svake godine Zemaljska vakufska komisija sastavljala je budžet i bilans zaklade koje je odobravalala Zemaljska vlada.

Zaklada je opravdala svoje postojanje jer su budžeti samostalnih vakufa u period od 1886. do 1909. godine znatno porasli pa je budžetski višak u ovom periodu iznosio 621.355 kruna.⁶

Uprkos unapređenju upravljanja vakufima, velikoj pomoći vladinih službenika i povećanju vakufske imovine, jer je poprilično bila uzurpirana tokom okupacije, Bošnjaci nisu bili zadovoljni statusom vakufa i odnosom Zemaljske vlade prema ovoj instituciji. Drastičan primjer otuđenja vakufske imovine bio je slučaj mezarja (harema) Čekrčinice, koje je Zemaljska vlada pretvorila u park (danas poznati Veliki park). Vlada je obrazlagala da je predsjednik Zemaljske vakufske komisije Mustaj-beg Fadilpašić odobrio takvu "transakciju". Dodatan prigovor Bošnjaka odnosio se na činjenicu da

⁶ Abduselam Balagija, nav. djelo, str. 30.

je Fadilpašić istovremeno bio i gradonačelnik Sarajeva, te su stoga tražili da se vakuf organizira prema samoupravi onoliko koliko je to dopušteno i ostalim vjeroispovijestima. Traženo je da se raspusti Zemaljska vakufska komisija i da se umjesto nje formira vijeće ili medžlis sastavljen od dvanaest lica.⁷

Muslimansko nezadovoljstvo, zbog odnosa okupacionih vlasti prema vakufskoj imovini, najbolje je izraženo u jednom od mnogobrojnih memoranduma koji su upućivani austrijskom caru i Zemaljskoj vladi u Sarajevu.

“Od velikog islamskog groblja u Sarajevu, zvanog ‘Čekrčinica’, učinjen je gradski park.

U Fojnici, u selu Grožđani, katolici su prisvojili islamsko groblje za svoje privatne svrhe.

U Višegradu je nadomak Drine, uz ‘Višegradsku ćupriju’, islamsko groblje, koje je vlast uništila time što je na njemu otvoren kamenolom, a nadgrobni kameni ‘nišani’ smrvljeni su i njima nasuta cesta.

Drugo islamsko groblje zvano ‘Okolišta’ u Višegradu, vlast je oduzela i na njemu je od nadgrobnog kamenja sazidana kuća za nadcestara, a preostalo zemljište obrađeno je za nadcestovnu bašču.

U Čajniču je dozvolila oblast inoovjericima da sagrađe kuće na starom islamskom groblju, što ovi kao Novica Kovačević i drugi učiniše.

U Mostaru na Lakišića groblju, koje ima u površini 19.400 metara, nalazi se željeznička postaja, magazin okružne oblasti, magazin općine i uprava gradskih kuća.

U Mostaru u Zahum mahali, kod Lolića vira, na islamskom groblju načinio je rimokatolički biskup Buconjić sopstvenu bašču.

U Mostaru, od islamskog groblja napravljen je novo put u dom političkog hrvatsko-katoličkog društva.

...

⁷ Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1980, str. 28.

U Trebinju na islamskom, zvanom Ćatović-groblju, nalazi se zgrada općinskog ureda kotarske oblasti, osnovna škola, općinska mesarnica, Rabića spomenik, dvije gostione i kuglana.

...

U Počitelju u medresi smještena je politička kotarska ispostava.

U Travniku je sagrađena rimokatolička crkva na groblju koje biješe uz 'Rahimino turbe' u Halil ef. bašči.

...

U Travniku grade državni činovnici svoje kuće na islamskim grobljima, kao Viktor Schnek, financijalni perovođa, i Bajo Bočić, okružni povjerenik.

U Jajcu islamsko groblje zvano 'Za gradom' pretvoreno je u privatno dobro, na kojem je načelnik Jozo Filipović (katolik) napravio pod najam izdavajuće kuće.

...

U Banjoj Luci, kod Musline jaruge, islamsko groblje pretvoreno je u šetalište i u njemu javni zahod.

...

U Bihaću je od islamskog groblja načinjeno javno marvinsko sajmište.

...

Eto, tako se naše najsvetije tradicije ponižavaju; eto, tako su naša groblja, koja su po Šeriatu i postojećim bosansko-hercegovačkim zemaljskim zakonima vlasništvo vakufa, sada postala pusto maslo i svako ih otima, hara i u svoje svrhe upotrebljava, a mi muslimani moramo trpiti i sa bolom u duši pregarati i gledati kako se uništavaju blage uspomene naših predaka. Šta više, moramo ister-istemez mirne duše, također, gledati, kako se sa naših groblja uzima nadgrobno spomen-kamenje i njima zidaju rimokatoličke crkve, kao npr. u Trebinju, i nasipaju ceste, kao npr. u Sarajevu, Livnu, Višegradu i ostalim mjestima.

Gornje slučajeve navedosmo samo primjera radi, pošto nam se čini da je suvišno da u ovoj predstavi sve pojedince nabrojimo, jer nema mjesta u Bosni i Hercegovini gdje nisu naša groblja oduzimana u javno i privatno dobro.”⁸

Nakon desetogodišnje političke borbe i donošenja Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini, od 15. aprila 1909. godine, položaj vakufa je znatno poboljšan i stavljen pod upravu muslimanskih institucija.

“Sva pokretna i nepokretna vakufsko-mearifska dobra islamskog naroda u Bosni i Hercegovini vlasništvo su dotičnih vakufa (zaklada), a služe isključivo za vjerske i prosvjetne svrhe ovozemnih muslimana. Ovim imetkom upravljaju po muslimanima izabrana tijela i organi na temelju Šeriata prema ustanovama ovoga štatuta.” (Čl. 1. Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u BiH.)⁹

Ovim statutom ustanovljeno je načelo autonomije i izbornosti organa koji upravljaju vakufima i potvrđena nadležnost šerijatskih sudova u sporovima, čiji su predmet vakufska dobra.

Uprkos otuđenoj, uzurpiranoj i dijelom uništenoj vakufskoj imovini u doba austrougarske okupacije, ipak se mora priznati da je u ovom periodu evidentirana sva dotadašnja sačuvana vakufska imovina. Stavljanjem pod muslimansku autonomnu upravu ove imovine, ona je služila za vjersko-prosvjetne potrebe Bošnjaka u ovom periodu i time na najbolji mogući način služila svojoj svrsi.

Vakuf u Kraljevini SHS/Jugoslaviji

Odmah po formiranju Kraljevine SHS, 1. decembra 1918. godine, počela je pljačka i otimačina zemlje bošnjačkih veleposjednika, begova. Tu su pljačku vršili srpski seljaci (kmetovi) jer su smatrali da imaju pravo na zemlju koju obrađuju i koju su držali pod zakup. Kao što je poznato,

⁸ *Bošnjački memorandum – “Nepoznati dokumenti”*, Proton, Sarajevo, 1998, str. 64-67.

⁹ Muhamed Salkić, *Ustavi Islamske zajednice*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str. 27.

kmetovi su bili samo zakupnici zemlje, dok su njezini vlasnici bili begovi. Agrarnu reformu trebalo je izvršiti kako su to uradile i sve evropske zemlje likvidiravši feudalizam, ali ne ubistvima vlasnika, pljačkom i otimačinom njihove zemlje.

S druge strane, nova je vlast podsticala takvu pljačku, jer je regent Aleksandar, ne znajući ili praveći se da ne razumije suštinu agrarnog pitanja, posebno u Bosni i Hercegovini, uputio narodu proglas i na taj način "dao zeleno svjetlo" za pljačku: "Ja želim odmah da se pristupi pravednom rešenju agrarnog pitanja, i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posedi. U oba slučaja zemlja će se predati među siromašne zemljoradnike, sa pravičnom naknadom dosadašnjim vlasnicima njenim. Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude na svojoj zemlji gospodar. U slobodnoj državi našoj može da bude i biće samo slobodnih vlasnika zemlje... Pozivam da s poverenjem u moju kraljevsku reč mirno sačekaju da im naša država zakonskim putem preda zemlju, koja će unapred biti samo Božija i njihova, kao što je to već odavno u Srbiji."¹⁰ A u Srbiji je u posljednjih stotinu godina izvršeno "trijebljenje" Turaka, odnosno pobijeni su ili protjerani i, naravno, zemlja je ostala "samo Božija i njihova (srpska, E. D.)".

Vladi u Beogradu u to vrijeme svakodnevno stižu telegrami iz svih krajeva Bosne i Hercegovine i Sandžaka, uglavnom sljedećeg sadržaja:

"Mnoga imanja zemljoposjednika, aga i begova, opljačkana su i zapaljena, a izvjestan broj aga i begova i njihove posluge je ubijen."¹¹

Naravno da je pod udarom bila i vakufska imovina širom novoformirane države. Uzalud je bio potpisan Senžermenski ugovor, 10. septembra 1919. godine, koji u članu 10. posebno spominje muslimane:

"Država Srba, Hrvata i Slovenaca pristaje da za muslimane, ukoliko se tiče njihovog porodičnog i ličnog statusa, donese odredbe koje dopuštaju da se ta pitanja reguliraju po muslimanskim običajima.

¹⁰ Mustafa Imamović, Kemal Hrelja, Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, Magistrat, Sarajevo, 1993, str. 46.

¹¹ Milan Gaković, *Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918–1921*, Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta, br. 6, god. VI, Sarajevo, 1970, str. 21.

Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca preduzet će korake da se naimenuje reisul-ulema.

Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca obavezuje se da pruži zaštitu džamijama, grobljima i drugim vjerskim ustanovama muslimanskim. Dat će se sve potrebne olakšice i dozvole vjerskim zadužbinama (vakufima) i vjerskim ili dobrotvornim muslimanskim ustanovama, koje već postoje, i Vlada Srba, Hrvata i Slovenaca neće za stvaranje novih vjerskih i dobrotvornih ustanova uskratiti nijednu od potrebnih olakšica koje su zagarantirane drugim privatnim ustanovama te vrste.”

Iako je ovim ugovorom Kraljevina SHS preuzela zaštitu i vakufske imovine, on je ostao “mrtvo slovo na papiru”, jer je veliki broj muslimanskih vjerskih objekata srušen, pretvoren u vojne i privredne objekte, škole i dr. Mnoga muslimanska groblja su prekopana i pretvorena u parkove i građevinska zemljišta.¹²

Kao što je poznato, status vakufske imovine u Bosni i Hercegovini bio je reguliran Statutom za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova iz 1909. godine. Vlada Kraljevine SHS je 12. septembra 1919. godine donijela privremenu Uredbu o upravi vakufa, koja je izuzimala Bosnu i Hercegovinu. Ova je uredba 28. februara 1922. godine zamijenjena Zakonom o upravi vakufa po kojem je vakufskom imovinom u Kraljevini SHS upravljalo Ministarstvo vjera u Beogradu. Ono je bilo i upravna i

¹² Vidi: Mustafa Imamović, Kemal Hrelja i Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*; Nijazija Koštović, *Sarajevo između dobrotvorstva i zla*, El-Kalem i Muslimansko dobrotvorno društvo Merhamet, Sarajevo, 1995; *Zaštita integriteta Islamske vjerske zajednice*, Glasnik Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije, broj 1, god. II, Beograd, januar 1934, str. 54-62. “Sudovi ni ne ispituju tužbe, a niti sude po zakonu. Od novembra 1919”, nastavio je Spaho (Mehmed, op. E. D.) “zna se što su pretrpjeli Muslimani, a za tolike pljačke i ubojstva nema ni jedne presude ili se one ne izvršuju. Izlike su da je zlikovac dobrovoljac ili bilo koje druge. O zbivanjima u Hercegovini u Bileću, u Nevesinju, toliko je pisano u novinama a vlast nije ništa poduzela. Nije ništa poduzela ni u bjelopoljskom okrugu gdje je ubijeno 2.000 Muslimana. Situacija u Sandžaku je ista. O tome piše samo komunistički list – *Socijalistička zora*. Provođenje agrarne reforme u Bosni i Hercegovini predstavlja otimanje onoga što je u rukama Muslimana. Nisu to samo age i begovi, nego sirotinja. Ako je pravilo da zemlja pripada onome tko ju obrađuje neka to bude i za Muslimane. Muslimani u ovoj zemlji nisu ravnopravni, a to je uzrok nemira i nezadovoljstva u Bosni.” (Neda Engelsfeld, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, Globus, Zagreb, 1989, str. 221).

nadzorna vlast. Na prijedlog muftije ministarstvo je imenovalo sreske vakufske odbore kojim predsjedavaju muftije. Ministarstvo vjera je, po ovom zakonu, postavljalo čak i one vjerske službenike koje je plaćao vakuf iz svojih sredstava. Višak vakufskih prihoda sakupljan je u centralni vakufski fond u Beogradu i upotrebljavan za vjerske potrebe muslimana u Srbiji i Crnoj Gori. Ovakvo stanje trajalo je sve do uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine.

Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini imala je autonomiju u okviru koje je uređivala svoje vjerske, vakufske i prosvjetne poslove, dok je vjerska organizacija muslimana u Srbiji (Kosovu i Makedoniji) i Crnoj Gori bila poseban dio državne uprave koja je rješavala bračne i neke imovinske poslove muslimana.

Nakon uvođenja šestojanuarske diktature 1929. godine i donošenja Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici 31. januara 1930. i Zakona o izboru reisul-uleme 4. juna 1930. godine, uspostavljena je jedinstvena, reorganizirana Islamska vjerska zajednica u Kraljevini Jugoslaviji s jedinstvenim vrhovnim vođstvom i jedinstvenom upravom vakufskom imovinom na području cijele države. Ovim je ozakonjeno samo formalno vjersko jedinstvo muslimana u Kraljevini. Vladi Kraljevine Jugoslavije nije smetalo takvo jedinstvo u kojem je sva vjerska i vakufska uprava bila u rukama državnih vlasti, odnosno Ministarstva vjera u Beogradu. Ovi su zakoni imali dva ključna cilja, oduzimanje autonomije Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini i dovođenje na čelo Islamske zajednice režimu odanih ljudi. Penzioniranjem dotadašnjeg reisul-uleme Čauševića i imenovanjem hafiza Ibrahima ef. Maglajlića na funkciju reisul-uleme, oba su cilja realizirana.

Ubrzo nakon donošenja Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici Vlada Kraljevine Jugoslavije donijela je Uredbu o privremenoj organizaciji vlasti i poslova Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije po kojoj je ministar pravde postao najviša upravna vlast za vakufsko-mearifske poslove na cijeloj teritoriji države. Time je svom vakufskom imovinom, čiji je stvarni titular bila Islamska zajednica, u potpunosti raspolagao ministar pravde. Uostalom, to je i bio cilj "reorganizacije" Islamske zajednice na koju nije pristao reisul-ulema Čaušević, pa je podnio ostavku i penzioniran je.

Nakon mnogobrojnih ubistava bošnjačkih veleposjednika i otimačine njihove zemlje, Vlada Kraljevine Jugoslavije je, poslije šestojanuarske diktature, donijela Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posjedima 1931. godine. "U trenutku stvaranja zajedničke jugoslavenske države 1. decembra 1918. godine u BiH je preko 62% privatne zemlje bilo u muslimanskom (bošnjačkom) vlasništvu. Od ukupne zemlje od gotovo dva miliona hektara koja je u Jugoslaviji od 1919. do 1931. bila zahvaćena agrarnom reformom BiH je pripadalo 1.286.227 hektara, ili 66,9%. Bosna i Hercegovina je, prema tome, bila okosnica i glavna meta agrarne reforme kojom nisu ostvarivani samo socijalno-ekonomski, nego prije svega nacionalno-politički ciljevi. Trebalo je potpuno socijalno-ekonomski uništiti muslimanske zemljoposjednike, a Bošnjake u cijelosti nacionalno-politički razoriti i podjarmiti."¹³

U svim agrarnim reformama od 1919. do 1939. godine, ukupno je u Bosni i Hercegovini od nekadašnjih veleposjednika (uglavnom Bošnjaka) oduzeto i predato u ruke seljaka (uglavnom pravoslavnih Srba), kako beglučkih zemalja (400.072 hektara), tako i kmetskih selišta (775.233 hektara), što ukupno iznosi 1.175.305 hektara zemlje koja je oteta od Bošnjaka.¹⁴ Svakako da je veliki dio otetog zemljišta pripadao vakufu.

Ne smije se zaboraviti da su neki bošnjački političari i intelektualci, u službi velikosrpskog režima i samo svojih ličnih interesa, ali i službenici Islamske zajednice, bili uzurpatori vakufske imovine i time doprinosili njezinu propadanju.

"Svi redom, i hodže i svetovna inteligencija, stavili su svoje snage u službu stranačke politike koja je gospodarila njihovim bićem i bila im svakodnevna duhovna potreba. Što je još gore i vakufi onako zapušteni i zanemareni, postali su agitaciono sredstvo bezobzirnim pojedincima koji su za svoj lični uspeh bili spremni da žrtvuju sve. Ne samo u slabom vođenju finansija, nego naročito u vođenju versko-prosvetne politike, vakufi, a s tim

¹³ Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2003, str. 317.

¹⁴ Mustafa Imamović, Kemal Hrelja i Atif Purivatra, *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*, str. 65.

i cela islamska zajednica, doživeli su svoj najgori period.”¹⁵

Na kraju treba spomenuti da je prema Memorandumu udruženja bivših posjednika kmetsko-beglučkih zemalja u Sarajevu, koji je upućen princu Pavlu 27. septembra 1938. godine, samo vakufske zemlje oduzeto oko četiri miliona dunuma u periodu od 1919. do 1938. godine. Ako tome dodamo da je samo u Sarajevu u to doba porušeno 24 džamije, dvije medrese (Inadija na Bentbaši i Misrijina na Atmejdanu), 108 dućana, 118 kuća, ekshumirano 75 muslimanskih grebalja,¹⁶ dovoljan je pokazatelj odnosa tadašnje vlasti prema Bošnjacima, islamu i vakufskoj imovini.

Vakufi u SFRJ

Pod geslom “da zemlja pripada onima koji je obrađuju”, nova komunistička vlast je Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. augusta 1945. godine, koji je donijela Privremena Narodna skupština Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ), oduzela ogromne komplekse zemljišta. Oduzimanje zemlje vjerskim zajednicama obrazloženo je, između ostalog, izgradnjom budućeg jedinstva jugoslavenkih naroda.¹⁷

Članom 8. stavom 1. određen je maksimum zemljišta koji su mogle zadržati vjerske zajednice za svoje potrebe, dok je sve ostalo pripalo državi:

“Bogomoljama, manastirima i verskim ustanovama mogu se prema mesnim uslovima, u svakom pojedinom slučaju ostaviti bašte, vinogradi,

¹⁵ Abduselam Balagija, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, str. 41.

¹⁶ *Vakufi u Bosni i Hercegovini – historijat, trenutno stanje i perspektive*, Vakufska direkcija, Sarajevo, 2010, str. 16-17.

¹⁷ “Objašnjavajući u referatu za sovjetsko poslanstvo u Beogradu problem agrarne reforme na crkvenim zemljama u Jugoslaviji, ministar poljoprivrede Vasa Čubrilović pisao je oktobra 1945: ‘Za svakoga ko malo poznaje unutrašnje odnose u Jugoslaviji je jasno da jedinstva njenih naroda neće biti sve dotle dok uticaj vere ne ograniči i ne uputi samo na uske verske ciljeve i zadatke. To će se moći postići jedino slabljenjem privredne, kulturne i političke moći crkvenih jerarhija. Zato će on morati preduzeti čitav niz mera, počev od zavođenja građanskog braka, preko laicizacije prosvete do agrarne reforme da bi uticaj crkava sveo na pravu meru, tj. onemogućio im da nove naraštaje u Jugoslaviji odgajaju kao dosad u verskoj isključivosti i mržnji i to je jedan od velikih razloga zašto je potrebno izvršiti agrarnu reformu i na crkvenim zemljama.’” (Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945–1970*, I, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2002, str. 179).

voćnjaci, njive, utrine i šume najviše do 10 ha ukupne površine za izdržavanje ili za humane ustanove i narodne skupove.

Ako su ove ustanove većeg historijskog značaja, može im se ostaviti u vlasništvo najviše do 30 ha obradivog zemljišta.”¹⁸

Ovim je zakonom ekonomska osnova vjerskih zajednica gotovo uništena i one su bile prisiljene da žive od dobrovoljnih davanja svojih vjernika i dijelom od državne pomoći.

Iako vlast, u principu, nije pravila razliku među vjerskim zajednicama, njihov položaj u novoj državi, osim specifičnosti svake vjerske zajednice ponaosob, i njihovi odnosi s državnim organima zavisili su u velikoj mjeri i od unutrašnjih političkih odnosa, ali i od međunarodnih političkih kretanja, odnosno od međunarodnog položaja Jugoslavije.

Nakon Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. augusta 1945. godine slijedi niz zakona koje je donijela nova vlast i koji se odnose i na oduzimanje vakufskih dobara koja su pripadala Islamskoj zajednici.¹⁹

Završni udarac vakufima zadan je Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta 1958. godine. Tada je Islamskoj zajednici, prema podacima Vakufske direkcije, oduzeto 11.324 vakufa (dućana, džamija, grebalja, kuća, stanova, zgrada, mekteba) ukupne površine 30.342.496 m². Šteta nastala usljed nacionalizacije vakufskih stanova i poslovnih prostora procjenjuje se na 744.000.000,00 KM.²⁰

Iduće 1959. godine ukinuta je Vakufska direkcija i svi organi vakufsko-mearifске uprave, jer je Islamska zajednica ostala bez imovine i preživjela je samo zahvaljujući dobrovoljnim priložima njezinih pripadnika.

“Naročito je stradala vakufska imovina u Sarajevu. Gradski narodni odbor odmah po završetku rata, juna 1945. godine, obrazuje komisiju za rušenje dućana na Baščaršiji, čemu se odmah i pristupilo kroz takozvane radne akcije građana, da bi rušenje Baščaršije bilo nastavljeno sve do proljeća

¹⁸ Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945–1970*, I, str. 180.

¹⁹ Senad Ćeman u knjizi *Vakufi i fondacije* taksativno nabroja sve zakone koji se tiču oduzimanja vakufa u periodu od 1945. do 1958. godine. Vidi na str. 157-160.

²⁰ *Vakufi u Bosni i Hercegovini – historijat, trenutno stanje i perspektive*, str. 19.

1950. godine. U tom su vremenu u potpunosti porušeni cijeli blokovi dućana oko Kolobare hana, Gornje i Donje trgovke, blokovi dućana oko Halača i Abadžiluka, dućana sa sve četiri strane Brusa-bezistana, te cijela jedna mala čaršija od današnjeg Sebilja prema sjeveroistoku do Sagrdžija i ulice Safvet-bega Bašagića. Tom je prilikom do temelja srušeno 246 dućana, neki od njih s magazinama. (...) Riječju, nad vakufskom imovinom tokom socijalističke Jugoslavije napravljen je pravi zločin i pljačka bez presedana u prethodnim historijskim periodima, ma kako oni znali biti teški i pogubni po grad Sarajevo.”²¹

Vakuf u samostalnoj Bosni i Hercegovini

Nakon stjecanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine 1992. godine i pada komunizma sve vjerske zajednice, pa i Islamska zajednica, računale su na povratak nacionalizirane imovine. Međutim, agresija na Bosnu i Hercegovinu koju su izvršile SR Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i Hrvatska spriječila je povrat nacionalizirane imovine.

U ovoj agresiji porušeno je 1.347 vakufskih objekata: 614 džamija, 218 mesdžida, 69 mekteba, 4 tekije, 37 turbeta i 405 drugih objekata u vlasništvu Islamske zajednice.²²

Nakon agresije očekivanja svih građana Bosne i Hercegovine, pa i pripadnika Islamske zajednice, bila su da će im demokratska vlast, koju su oni birali već nekoliko izbornih procesa, vratiti imovinu koju su prethodni politički režimi uzurpirali. Na tom je tragu formiran Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini. Ovaj odbor 1997. godine šalje memorandum Predsjedništvu BiH u kojem naglašava da se proces devastacije vakufske imovine “nastavlja i danas u našem demokratskom društvu jer aktualne vlasti neće da vrate nekretnine koje su izvor prihoda za održavanje bogomolja i tako nastavljaju uhodani sistem uništavanja onog najvrednijeg u BiH, a to

²¹ Majo Dizdar, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462–2001*, Sarajevo, 2010, str. 32-33.

²² Muharem Omerdić, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992–1995)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999.

je, u ime Boga nastala, naša graditeljska civilizacijska baština”.²³

Nudeći radne verzije i prijedloge zakona za povrat i kompenzaciju uzurpirane imovine, ovaj odbor dalje u svom memorandumu lamentira nad činjenicom potpune nezainteresiranosti političara za rješavanje ovog gorućeg problema, pomalo naivno čudeći se takvom odnosu:

“Najviše zabrinjava činjenica da prilikom razmatranja i usvajanja Zakona o restituciji na Predstavničkom domu Parlamenta, niko od poslanika (*većinu su sačinjavali poslanici vladajuće SDA /kurziv moj/ dok zastupnici vladajuće HDZ nisu ni prisustvovali*) nije reagovao na ovaj maćehinski odnos prema vjerskim zajednicama u BiH i njihovim teškim egzistencijalnim problemima. Treba li to shvatiti da u domovima Parlamenta nema ljudi koji bi zastupali interese, ne samo vjerskih zajednica, nego i milionskog vjerskog auditorija s kojim su vjerske zajednice intenzivno radile u toku agresije, a i danas rade na, prije svega, *nama toliko potrebnom moralnom uzdizanju* (kurziv moj). Koliko nam je poznato niti jedna politička stranka u nas ne provodi nikakvu aktivnost među svojim članovima izuzev predizbornih kampanja.”²⁴

Koordinacioni odbor, u istom memorandumu nastavlja, govoreći o vakufskoj imovini dijelom daje odgovor zašto se ta imovina ne vraća njihovim izvornim vlasnicima:

“Zato je sva ta imovina za žitelje Bosne i Hercegovine svetinja kojom se ne bi smjelo manipulirati kako to čine administrativni birokrati iz bivšeg socijalističko-komunističkog sistema koji je tako bezdušno raznoraznim zakonskim ujdurmama uništavao tu neobičnu imovinu koja u cijelosti i svim svojim segmentima prdstavlja ono najvrednije u našoj civilizacijskoj baštini. Nažalost, *ti isti birokrati ponovo su na sceni i ne samo da onemogućavaju da se adekvatno kompenzira ono što je devastirano, državnom imovinom, nego i ono što je i sačuvano od te svete imovine na očigled naših vjernika, nenamjenski zadržavaju u najčešće profilersku korist lokalnih moćnika* (kurziv moj). I sve što rade pravdaju ‘objektivnim’ izmišljenim nemogućnostima pravednih rješenja i što je

²³ Memorandum Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1997, str. 11.

²⁴ Isto, str. 14.

najgore tvrde da sve to rade po odobrenju i uz saglasnost najviših državnih institucija i ljudi koji obnašaju najviše državničke funkcije. Šta će o svemu ovome na kraju reći narod i milionski vjernički auditorij?”²⁵

Ali šta rade vjerske zajednice koje bi morale štititi svoju imovinu? One imaju veliki utjecaj na “narod i milionski vjernički auditorij”. Ako je tako, nije nemoguće da taj auditorij izglasa nepovjerenje takvoj vlasti koja radi protiv vjerničkih interesa, jer su svi vjernici istovremeno i građani i glasači u ovoj državi. Očito je da su vrhovi ili pojedinci u vrhu vjerskih zajednica u “neprirodnom braku” s takvim političkim strankama iz najprizemnijih ovosvjetskih interesa (članstvo u upravnim odborima javnih kompanija ili ustanova, zapošljavanje bližih srodnika, prijatelja itd.). Stoga, veliku odgovornost za nepovrat imovine vjerskim zajednicama, u ovom slučaju vakufskih dobara, snose i strukture Islamske zajednice, jer iz svojih privatnih interesa ne žele javno i transparentno kazati “vjerničkom auditoriju” koje su to stranke i pojedinci u njima koji rade protiv svojih građana. Uostalom, poznato je da je skoro svih ovih dvadeset godina od dolaska demokratije Islamska zajednica, uglavnom, imala “neprirodne” odnose sa svim bošnjačkim političkim partijama koje su obnašale vlast u ovom periodu.

Ako stvari posmatramo u najširem društvenom kontekstu, moramo sebi postaviti pitanje, a ne samo stalno biti iznenađeni, ne razumijevajući ili ne želeći iz oportunističkih razloga razumjeti društvene procese. Šta se to desilo?

Desila se sprega duhovne i političke moći, jer je povratak religije u javni život bio jači i snažniji nego povratak pojedinca vjeri. Insistiranje vjerskih zajednica na jedinstvu, bez objašnjenja kakvo to jedinstvo mora biti (u vjeri, humanosti, pravdi), i podršci svemu, pa i vlasti, makar ona bila i nepravedna, pa čak i zla, otvara prostor svim manipulativnim i žednim vlasti da po svaku cijenu osvoje vlast, pa makar to značilo i glumljenje vjere. Da li su vjerske zajednice pokleknule pred moći vlasti, ili je, nakon decenija neslobode, žrtvovala slobodu, jer je “čovjekova najveća muka šta učiniti sa slobodom” (Dostojevski). Slobodu je najlakše žrtvovati, ne živjeti je, jer je oportunizam

²⁵ Isto, str. 31-32.

lakši. Strah od slobode objašnjava se mudrošću, a ona gotovo uvijek znači relativiziranje principa i kriterija. Ili, biti svuda (u svim ulogama i na svim funkcijama), ali nikad u bitnom ne zauzimati lični stav, niti odgovornost. Sve ovisi o ambijentu, treba se uvijek prilagoditi. Sve se može pomiriti, i krivi i pravi, i zlo i dobro. Izriču se velike riječi kao tolerancija, dijalog, suživot, multi ovo, multi ono, ali nigdje konkretnog čovjeka i nigdje realnog života.

Mora nam biti jasno da ovakve politike u Bosni i Hercegovini u savezu s religijom, pod maskom lažne pobožnosti, koristeći njezinu snagu, žele ostvariti svoje prizemne političke ciljeve?! Takvim savezom samo politika dobija, a religija gubi, jer je time podvrgnuta procesu ideologizacije, koja je smrtni neprijatelj istinske religioznosti.

Jasno je da su stare strukture vlasti samo izvršile preraspodjelu snaga, prestrojile se i zalijepile nove etikete, a da same nisu doživjele gotovo nikakve promjene, osim što su detektirale gdje se preselila vlast. A religijsko kameleonstvo (bosanski muslimani bi to lijepo rekli: munafikluk), često uz pomoć religijskih struktura, tu im je bilo na pomoći.

Ako se Islamska zajednica bude ponašala prema političkoj bošnjačkoj sceni u Bosni i Hercegovini kao što se ponašala i svih ovih dvadeset godina, teško će u bliskoj budućnosti uspjeti vratiti vakufsku imovinu. Jer, imati i moći, smisao je ovakve vlasti kakvu mi imamo. Sve druge svrhe vlasti u drugom su planu. Ali ne treba zaboraviti staru bosansku poslovicu: "Kloni se vakufskog i jetimskog!"

Dr. Fikret Karčić

MOGUĆNOSTI USPOSTAVLJANJA VAKUFA U EVROPSKOJ UNIJI

S a ž e t a k

U zemljama Evropske unije (EU) vakufi se mogu uspostavljati u formi fondacija. Naime, zbog toga što se islamsko pravo u ovim zemljama ne primjenjuje u pozitivnopravnoj sferi, osim u slučajevima koji spadaju u domen međunarodnog privatnog prava, ideju vakufa moguće je realizirati putem fondacija.

Sektor fondacija veoma je važan u EU. Navodi se da u ovom prostoru djeluje 110.000 fondacija koje služe javnoj koristi te da je oko 43% ovih fondacija ustanovljeno nakon ranih 1990-ih.

Na normativnom planu Evropski fondacijski centar (EFC) još 2003. izradio je Model zakona za fondacije koje služe javnoj koristi. U ovom radu analizirat ćemo glavne odredbe ovog dokumenta i uporediti ih s islamskim konceptom vakufa.

Zbog velike sličnosti koncepta fondacija koje služe javnoj koristi u evropskom pravu s općekorisnim vakufima islamskog prava smatramo da bi efikasan način upostavljanja vakufa u EU bio upravo putem ovih vrsta fondacija.

Uvodna riječ

U ovom izlaganju bavimo se pitanjem mogućnosti uspostavljanja vakufa u zemljama Evropske unije (EU). Da bismo odgovorili na ovo pitanje potrebno je početi od konstatacije da postoje različite vrste vakufa i vakufskih objekata. Za potrebe ove teme može se reći da među različitim vrstama vakufskih objekata razlikujemo one namijenjene vjerskim svrhama u užem smislu (džamije, mesdžidi, mezarja) i vakufske objekte koji služe općekorisnim ciljevima (*vakf hajri*), kao što su obrazovni, kulturni, socijalni, karitativni i sl. Naše je mišljenje da se u zemljama EU vjerski objekti ustanovljuju prema propisima o slobodi vjere, a općekorisni vakufi prema propisima o fondacijama.

Opći propisi o slobodi religije u zemljama EU

U zemljama EU, kada je riječ o vakufskim objektima u užem smislu, ne postoje jedinstveni propisi koji se tiču religije. Reguliranje odnosa religijskih zajednica i države u nadležnosti je pojedinih država članica, tako da to pitanje varira od države do države. Međutim, u pogledu reguliranja slobode religije, postoji zajedničko normativno jezgro koje čini Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda od 4. 11. 1950, čiji član 9 regulira ovu materiju. Ova konvencija zajedno s Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima od 16. 12. 1966. (čl. 18) i Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka od 10. 12. 1948. (čl. 18) predstavlja osnovni izvor reguliranja slobode iskazivanja religije u zemljama EU. Izgradnja objekata za vjerske obrede smatra se, prema tumačenju ovih akata, sastavnim dijelom iskazivanja religije putem obreda (*worship*). O tome kakav status imaju ovi objekti prema građanskom pravu pojedinih članica EU tema je za posebnu analizu.

Kad je riječ o općekorisnim vakufima, oni se mogu uspostavljati u formi fondacija koje služe za javnu korist (*public benefit foundation*). Ove fondacije u zemljama EU predstavljaju veoma veliki potencijal. Prema podacima Evropskog centra za fondacije ima ih oko 110.000 ili 4 fondacije na 10.000 stanovnika. Oko 43% ovih fondacija uspostavljeno je nakon 1990-

ih. One troše između 83 i 150 biliona eura godišnje i zapošljavaju između 750.000 i milion ljudi u zemljama EU.¹ Ovaj sektor mogao bi se dalje obogatiti općekorisnim vakufima koji bi imali pravnu formu fondacije koja služi javnoj koristi.

Osnovne odlike fondacije koja služi javnoj koristi

Kakav bi bio pravni status fondacija koje služe javnoj koristi može se vidjeti iz Modela zakona za fondacije koje služe javnoj koristi u Evropi (Model Law for Public Benefit Foundations in Europe), koji je izradio Evropski centar za fondacije u maju 2003.² Osnovni koncepti u ovom dokumentu su sljedeći.

“Fondacija koja služi javnoj koristi” jest ona koja je ustanovljena nezavisno, koja posjeduje tijelo upravljanja, ima na raspolaganju vrijednosti i/ili prihode, u formi zadužbine ili ne, koji su neopozivo stavljeni za ciljeve javne koristi. (čl. 1).

“Javna korist” je ako fondacija služi (a) javnom interesu u globalu na domaćem i/ili međunarodnom nivou i (b) ako njezini ciljevi uključuju, ali nisu ograničeni na promoviranje javnog interesa u jednom od nabrojanih područja kao što su: umjetnost, kultura i historijski spomenici; pomoć i zaštita hendikepiranih osoba; pomoć izbjeglicama i imigrantima; građanska ili ljudska prava; međunarodni i domaći razvoj, ekologija i zaštita okoliša; obrazovanje, obučavanje i prosvjećivanje; uklanjanje diskriminacije koja se zasniva na rasi, etničkoj pripadnosti, religiji, hendikepiranosti ili bilo kojoj drugoj zakonom zabranjenoj formi diskriminacije; zdravlje i medicinska zaštita; humanitarna pomoć; evropsko i međunarodno razumijevanje; borba protiv siromaštva; zaštita i podrška djeci i omladini; zaštita i briga o životinjama; nauka; društvena kohezija, uključujući i poštovanje manjina; društveni i ekonomski razvoj; društveno blagostanje; sport i amaterska atletika i bilo koja druga svrha koja se vremenom označi kao javna korist (čl. 2).

¹ <http://www.efc.be>; pristupljeno 14. 5. 2011.

² <http://www.efc.be>; pristupljeno 14. 5. 2011.

Fondacija ima svojstvo pravnog lica (čl. 3). Ima pravo u vlasništvu imati pokretnu i nepokretnu imovinu i primati poklone svake vrste iz zakonitih izvora (čl. 4).

Fondacija se formira notarskim aktom, *trustom*, ili aktom posljednje volje fizičkih, pravnih lica i javnih tijela (čl. 5). Pošto se ovdje navodi da se fondacija može ustanoviti *trustom*, to ćemo se ukratko osvrnuti na ovaj institut anglo-američkog prava.

Trust se u anglo-američkom pravu definira kao “pravni posao putem kojeg jedno lice daje drugom licu stvarno ili lično vlasništvo radi korištenja za račun grupe lica ili opće javnosti”.³ Ima više vrsta *trustova*, a jedan od njih jeste “dobrotvorni” (charitable) ili javni (public) *trust*.

Da bi dobrotvorni *trust* bio valjan mora ispuniti neke uvjete kao što su: osnivač mora imati namjeru da ustanovi *trust* ove vrste; mora postojati lice koje će upravljati *trustom*; *trust* se mora sastojati od stvari ili imovine; dobrotvorni cilj mora biti izričito naveden, kao i korisnici. Prilikom registracije sud ispituje da li su ovi uvjeti ispunjeni. Zakoni u zapadnim zemljama posebno favoriziraju dobrotvorne ili javne *trustove*.⁴

Fondacija ima svoj statut koji uključuje: ime fondacije; navođenje javne koristi kojoj služi; adresu kancelarije fondacije; uvjete prihvatanja, isključenja i razrješenja članova organa upravljanja; prava i obaveze članova organa upravljanja; postupak promjene statuta; raspodjelu imovine fondacije u slučaju prestanka rada te pravila koja se tiču sazivanja i vođenja sastanaka organa upravljanja (čl. 7).

Fondacija ima organ upravljanja koji se sastoji od najmanje tri člana. Ovo tijelo donosi sve odluke u pogledu administracije i vođenja poslova fondacije (čl. 9). Fondacija djeluje transparentno i odgovorno i dužna je čuvati punu i tačnu dokumentaciju o svim finansijskim transakcijama (čl. 11). Nadzor nad radom fondacije vrši vlast kod koje je fondacija registrirana (čl. 12).

³ [http:// legal dictionaty.the.freedictionary](http://legal.dictionaty.the.freedictionary)

⁴ Parker and Melows, *The Modern Law of Trusts*, Sweet & Maxwell, London, 2008, p. 486-509.

Završna riječ

Navedene odredbe iz Modela zakona o fondacijama koje služe javnoj koristi ukazuju nam na veliki stepen sličnosti između fondacija i vakufa. U ovim odredbama prepoznajemo šerijatske propise o definiciji općekorisnih vakufa, ciljevima uvakufljenja, predmetu uvakufljenja, načinu nastanka vakufa, vakufnami, muteveliji i nezaretu nad vakufima. Prema tome, smatramo da se općekorisni vakufi mogu bez rezerve ustanovljavati u zemljama EU u formi ovih fondacija. Cilj uvakufljenja na taj bi se način postigao, a fondacija bi funkcionirala i bila šticeana pravnim sistemom zemlje članice EU.

Mr. hfz. Senaid Zajimović

PETNAEST GODINA RADA VAKUFSKE DIREKCIJE

Stanje i perspektive, s posebnim osvrtom na probleme s kojima se susreće Vakufska direkcija

S a ž e t a k

Vakufska direkcija obnovila je svoj rad odlukom Sabora IZ u BiH broj 2486/96. od 14. 6. 1996. godine. Prema toj odluci, Direkcija je u svim pravima i obavezama pravni sljednik Vakufske direkcije Islamske zajednice koja je prestala s radom 1958. godine.

Ova studija hronološki i faktografski govori o radu Vakufske direkcije u proteklih petnaest godina, što je veoma zahtjevan zadatak uzme li se u obzir da ovaj period karakterizira niz činjenica koje su determinirale rad Vakufske direkcije, poput neposredno vrijeme nakon prestanka devastirajuće agresije na Bosnu i Hercegovinu, tranzicija, politička i ekonomska nastabilnost, pitanje restitucije, izgradnja infrastrukture Islamske zajednice u povratničkim mjestima, a posebno ističemo, vraćanje pitanja vakufa i izgradnja pozicije Vakufske direkcije u strukturu Islamske zajednice. Stoga je u radu dat presjek aktivnosti Vakufske direkcije, izrada normativnih akata, aktualni i potencijalni projekti, rad na sprečavanju donošenja nepovoljnih zakonskih rješenja, vođenja sudskih sporova, ali i problemi koji trenutno opterećuju rad Direkcije, a koji bi se u perspektivi trebali otkloniti radi jačanja njezina rada.

1. Vakufska direkcija – ponovno pokretanje rada i njena struktura

1.1. Ponovno pokretanje rada Vakufske direkcije

Socijalistička federativna republika Jugoslavija je Zakonom o nacionalizaciji oduzela vakufima svu imovinu, osim džamija i onoga što je služilo isključivo usko vjerskoj svrsi, čime su nestali razlozi za postojanje Vakufske direkcije. Tako se u Ustavu Islamske zajednice iz 1959. godine ne spominje ni vakuf kao institucija i izvor prihoda Islamske vjerske zajednice, a niti Vakufska direkcija koja je do tada brinula o vakufima.

Do ponovnog uspostavljanja Vakufske direkcije čekalo se 37 godina, kada su ostvareni neophodni uvjeti, prije svih politička sloboda izborna nakon prestanka agresije na Bosnu i Hercegovinu. Vakufska direkcija je, kao jedna od ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, obnovila rad Odlukom Sabora IZ u BiH 14. 6. 1996. godine (broj: 2486/96).

U članu 1 ove odluke stoji: “Ovom odlukom Islamska zajednica u Republici Bosni i Hercegovini osniva Vakufsku direkciju kao ustanovu od posebnog interesa za Islamsku zajednicu u Republici Bosni i Hercegovini i Bošnjake u domovini i iseljeništvu. Direkcija je u svim pravima i obavezama pravni sljednik Vakufske direkcije Islamske zajednice koja je prestala s radom 1958. godine.”¹

Članom 4 određeni su ciljevi osnivanja Direkcije:

- Popis i registracija cjelokupne vakufske imovine;
- Rad na povratu popisane i registrirane imovine svih vakufa u Bosni i Hercegovini;
- Obnova, rekonstrukcija, revitalizacija i zaštita vakufskih objekata te njihovo dovođenje u stanje namjenskog korištenja;
- Animiranje novih vakifa u zemlji i iseljeništvu;
- Osnivanje, finansiranje i organiziranje rada naučnih institucija, obdaništa, osnovnih i srednjih škola, akademija, fakulteta, studentskih i đačkih domova bošnjačkog naroda u zemlji i iseljeništvu;

¹ Odluka o osnivanju Vakufske direkcije, član 1, br. 2486/96, Sarajevo.

- Osnivanje agencija za privrednu, finansijsku, ekonomsku, kulturnu i turističku saradnju Islamske zajednice s drugim sličnim asocijacijama u zemlji i inozemstvu;
- Osnivanje privrednih organizacija na tržišnim principima;
- Kupovina i prodaja akcija i njihova transakcija u svim vidovima;
- Kupovina i prodaja nekretnina i dr.²

U skladu s novonastalim promjenama Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini 1997. godine donijela je Ustav IZ u BiH. Uspostavljanjem Vakufske direkcije Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini pokazala je odlučnost da se bori za restituciju vakufske imovine, ali i da osigura preduvjete za konstituiranje novih vakufa. Također, jedan od važnih razloga reaktiviranja Vakufske direkcije jeste revitalizacija i obnova devastiranih i porušenih vakufa, kao i briga o postojećim vakufima. Registracija Vakufske direkcije, sa sjedištem u ulici Kulovića br. 5/I, izvršena je kod Višeg suda u Sarajevu 28. 6. 1996. godine.

Dakle, u skladu sa članom 32 Ustava IZ u BiH, vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija Sarajevo.³ Vakufska je imovina dobro Islamske zajednice koju je vakif vakufnamom, u skladu sa šerijatskim propisima, uvakufio i koja služi u svrhu određenu vakufnamom. Budući da se u većini slučajeva radi o imovini uvakufjenoj u svrhu izdržavanja nečega ili nekoga, Vakufska direkcija je članom 13 i 18 Statuta Vakufske direkcije pravo raspolaganja i upravljanja tom imovinom prenijela na medžlise i druge ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Dakle, svi medžlisi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, kao i druge institucije, imaju pravo i obavezu brinuti se i upravljati vakufima na svom području.

1.2. Ljudski resursi Vakufske direkcije

Imenovanjem sekretara 14. 10. 1996. godine, u prostoru u ulici Kulovića br. 2, uz svesrdnu pomoć Rijasetu IZ, otpočeo je rad Vakufske direkcije. Vakufska direkcija se 1. 12. 1997. godine preselila u prostorije u ulici Reisa

² Odluka o osnivanju Vakufske direkcije, član 4, br. 2486/96, Sarajevo.

³ Ustav Islamske zajednice, 1997, Sarajevo.

Dž. Čauševića br. 2, gdje se i danas nalazi.⁴ Prvi vršilac dužnosti direktora Vakufske direkcije od njezina reosnivanja bio je Jusuf Zahiragić, a već 1. septembra 1997. godine za direktora Vakufske direkcije imenovan je Nezim Halilović. Halilović je tu dužnost obavljao sve do 25. 12. 2007, kada je za vršioca dužnosti direktora imenovan dotadašnji sekretar Amel Mešić, koji je na toj poziciji bio do decembra 2009. godine. Tada je provedena procedura izbora i imenovanja direktora u kojoj je za direktora Vakufske direkcije izabran i imenovan mr. hfz. Senaid Zajimović.

Od svog reosnivanja Vakufska direkcija imala je svojstvo pravnog lica, ali je istovremeno bila ustanova Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. U samom početku rada Vakufske direkcije nije postojao upravni niti nadzorni organ. Cjelokupnim radom Vakufske direkcije rukovodio je direktor Vakufske direkcije, ali uz nadzor i savjetodavnu ulogu Rijaseta i Sabora IZ u BiH.

U ovom je periodu povremeno dolazilo do izmjene strukture zaposlenih.⁵ S obzirom na povećanje obima poslova Vakufske direkcije, kao i na potrebu njezina institucionalnog jačanja, u martu 2009. godine Sabor IZ imenovao je Upravni odbor Vakufske direkcije.⁶

2. Aktivnosti Vakufske direkcije

2.1. Fokusne pravne aktivnosti Vakufske direkcije

2.1.1. *Izrada normativnih akata, odnosno uređenje vakufa kao pravnog instituta u okviru postojećih pravila*

Vakufska direkcija je s ciljem što adekvatnijeg upravljanja i raspolaganja vakufskom imovinom donijela paket normativnih akata, a oni su:

⁴ U sadašnjim prostorijama Vakufske direkcije do agresije na Bosnu i Hercegovinu bilo je sjedište Vrhovnog islamskog starješinstva i reisul-uleme.

⁵ Vakufska direkcija danas ima 7 uposlenika. Direktor je mr. hfz. Senaid Zajimović, sekretarske poslove obavlja Amel Mešić, a tu su još Huso Salihović, pravnik; Arnel Grbić, administrator; Asmir Neimarlija, koordinator; Sulejman Hamza, vozač, i Mahmut Bećar, portir.

⁶ U Upravni odbor tada su imenovani: dr. Mustafa Hasani, Mensur Karadža, mr. Senad Ćeman, Esad Hrvaić, Muhamed Bilajac, mr. Hamid Indžić i Nezim Halilović.

1. Statut Vakufske direkcije, donesen u maju 1999. godine;
2. Pravila o izdavanju vakufske imovine u zakup, donesena u decembru 1998. godine;
3. Odluka o postupku zamjene i prodaje (transformacije) vakufske imovine, donesena u augustu 1998. godine;
4. Pravila o uvakufljenju, donesena u novembru 2000. godine;
5. Tokom 2000. godine Vakufska direkcija je u skladu sa Zaključkom Rijaseta IZ (br. 03-HN-4310/99) donijela Pravila o uvakufljenju certifikata i novčanih uvakufljenja radi učešća u procesu privatizacije.

Vakufska direkcija je u skladu s planskim aktivnostima i ukazanim potrebama donijela izmjene i dopune određenih pravila i to:

1. Izmjene i dopune Pravila o izdavanju vakufskih nekretnina u zakup, decembar 2003. godine;
2. Izmjene i dopune Pravila o uvakufljenju, januar 2011. godine;
3. Izmjene i dopune Odluke o postupku zamjene i prodaje (transformaciji) vakufskih nekretnina, mart 2011. godine.

Ovo je paket normativnih akata po kojima se radilo i radi kada je u pitanju upravljanje i raspolaganje vakufskom imovinom. Svi ovi akti dostavljeni su medžlisima IZ.

2.1.2. Aktivnosti na donošenju zakona o restituciji i sprečavanju donošenja negativnih zakonskih propisa za vakufsku imovinu

Od samog početka rada Vakufska direkcija najviše pažnje posvetila je restituciji i popisu vakufske imovine. U tom smislu 16. 10. 1997. godine održan je Okrugli sto o temi: *Vraćanje, kompenzacija i reafirmacija vakufske imovine u BiH radi konstituisanja institucije vakufa u BiH.*⁷

⁷ Okrugli sto održan je 16. 10. 1997. godine u Saborskoj sali Rijaseta islamske zajednice, a uvodničari su bili:

1. Nijazija Koštović, *Vakufska imovina između fenomena dobrotovorstva i zloupotrebe,*
2. prof. dr. Hakija Dozić, *Suština prijedloga zakona o kontinuitetu (jedinstvenosti) konfesionalnog vlasništva kao lex specijalisa,*
3. Nezim Halilović, *Organizacija Vakufske direkcije u svjetlu što racionalnijeg korištenja vakufske imovine na opću dobrobit muslimana Bosne i Hercegovine.*

Vakufska direkcija je u 1997. godini učestvovala u formiranju i radu Koordinacionog odbora za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u kojem su učestvovali predstavnici svih vjerskih zajednica i crkava.⁸ Rezultat rada ovog odbora jeste izrada Memoranduma za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica, urađen i dostavljen Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, predsjedniku FBiH, Savjetu ministara BiH, Vladi RS-a, Međunarodnoj komisiji za vlasničke zahtjeve, OSCE-u i medijima.⁹

Vakufska direkcija je tokom 2000. godine organizirala potpisivanje peticije podrške Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini s ciljem provođenja prirodne restitucije. Tom je prilikom prikupljeno oko 150.000 potpisa koji su, uvezani u deset tomova, uručeni OHR-u. Tim je povodom organizirana veoma posjećena konferencija za štampu.

Drugi segment ovog rada Vakufske direkcije ogleda se u kontinuiranim aktivnostima za donošenje zakona o restituciji (povrat vakufske imovine) i u lobiranju kod meritornih institucija i ustanova za sprečavanje donošenja negativnih zakonskih rješenja. U okvirima tih djelatnosti Vakufska direkcija učestvuje i u donošenju imovinsko-pravnih zakona iz oblasti stambene politike, usko vezanim s nacionaliziranim vakufskim nekretninama, tj. stanovima. Također, Vakufska direkcija aktivno djeluje i na postupke donošenja općinskih odluka koje se tiču vakufskih nekretnina, kao i na donošenje drugih akata iz djelokruga lokalnih zajednica povezanih s tim djelatnostima.

Vakufska direkcija učestvovala je i u donošenju zakonske regulative na području RS-a, koja se, također, tiče usvajanja ili neusvajanja Zakona o povratu nacionalizirane imovine vakufskih nekretnina i drugih zakonskih

⁸ Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini konstituiran je 7. 5. 1997. godine. Članovi Odbora bili su: Nijazija Koštović, predsjednik; Ivan Mršo, kanonik – Vrhbosanska nadbiskupija; prof. David Kamhi – Jevrejska zajednica u BiH; sveštenik Dušan Jovanović – Srpska pravoslavna crkva; pastor Ivan Brhelmacher; dr. Mustafa Begić, direktor katastra BiH, i Ahmet Mešić, sekretar Odbora.

⁹ Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u BiH, Memorandum predsjedništvu Bosne i Hercegovine, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1997.

propisa. Sve aktivnosti Vakufske direkcije kontinuirano se mogu pratiti kroz medijska oglašavanja predstavnika Vakufske direkcije u svim glasilima u Bosni i Hercegovini, pa i šire.

Ovdje treba istaći da je Vlada Federacije Bosne i Hercegovine tokom 1999. godine predložila donošenje entitetskog zakona o restituciji. Tim prijedlogom zakona Vakufska direkcija nije bila zadovoljna te je u medijskim istupima kritizirala i osporavala navedeni prijedlog zakona. Pošto je zakon ipak došao u parlamentarnu proceduru, Vakufska direkcija je aktom broj 09-HE 681/99 od 22. 12. 1999. godine uputila otvoreno pismo predsjedavajućem Predstavničkog doma BiH Enveru Kresi. U pismu je upozoreno na to da će predložena zakonska rješenja ozbiljno ugroziti nacionaliziranu vakufsku imovinu. Također, Vakufska direkcija je ovim pismom predložila naturalni povrat oduzete vakufske imovine. Poznato je da predloženi zakon nije dobio potrebnu većinu u Federalnom parlamentu te stoga nije ni donesen.

Istovremeno je, dakle tokom 1999. godine, u postupku donošenja bio i okvirni zakon o restituciji nacionalizirane imovine u Bosni i Hercegovini. Njegovim predloženim rješenjima Vakufska direkcija također nije bila zadovoljna te je svoje negodovanje iskazala otvorenim pismom Ministarstvu za civilna pitanja Bosne i Hercegovine dana 14. 10. 1999. U pismu je predložen naturalni povrat oduzete i nacionalizirane imovine, kao i izmjena pojedinih zakonskih odredbi. Ni ovaj prijedlog zakona, kao ni bilo koji drugi predlagani, do danas nisu usvojeni. Svi predlagani zakoni bili su nepovoljni po vakufe.

Kako je tokom 2002. godine, dolaskom na vlast tzv. Alijanse, došlo do određenih političkih promjena unutar Bosne i Hercegovine, Vakufska direkcija upućuje pismo svim zvaničnicima tadašnje vlasti i političkim partijama, između ostalih i Socijaldemokratskoj partiji, pod brojem 09-HE 212/02 od 17. 5. 2002, u kojem se traže razgovori u vezi s donošenjem zakona o restituciji. Međutim, poznato je da tadašnja vlast nije bila spremna razgovarati o ovom pitanju te u vrijeme vladavine Alijanse pomak u smislu usvajanja zakona o restituciji nije učinjen.

Istovremeno su se odvijale aktivnosti prema OHR-u, pri čemu je Vakufska direkcija u više navrata komunicirala s njihovim zvaničnim

predstavnicima, ali se iz tih sastanaka izvodi zaključak da OHR nije bio zainteresiran za donošenje zakona o restituciji. OHR je smatrao da je jedino moguća finansijska restitucija, a naturalna restitucija navodno bi ugrozila prava korisnika. Međutim, i finansijska restitucija, po mišljenju OHR-a, dovela bi u kolaps Bosnu i Hercegovinu.

Sobzirom na činjenicu da nastojanja Vakufske direkcije i nakon ulaganja ogromnih napora nisu urodila plodom, u toku 2006. godine na pritisak javnosti, nevladinih organizacija, posebno udruženja "Dom", djelujući i na međunarodnu zajednicu, u Vladi FBiH počinje se razmatrati Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo. Stajalište zvaničnika vlasti bilo je da se dozvoli otkup svih nacionaliziranih stanova uključujući i vakufske stanove. Vakufska direkcija pokreće medijske aktivnosti protiv donošenja tih nepovoljnih zakonskih rješenja, ali se istovremeno aktivno uključuje u proceduru donošenja samog zakona. Vakufska direkcija upućuje niz pisama Ministarstvu prostornog uređenja i Vladi FBiH, ali se istovremeno pismom obraća svim zastupnicima u Federalnom parlamentu. Parlament FBiH uz isključivo insistiranje Vakufske direkcije dana 10. 7. 2006. godine donosi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo, koji u članu 10 dozvoljava otkup nacionaliziranih stanova, s tim da se u stavu 3 pravi iznimka u vezi sa stanovima u vlasništvu vakufa – legata i zadužbina.

Ovim zakonom predviđena je obaveza dobijanja saglasnosti Vakufske direkcije u vezi s otkupom nacionaliziranih stanova, a u suprotnom, stanovi se ili vraćaju ili se osiguravaju zamjenski stanovi. Ovakvim zakonskim rješenjem nije bila zadovoljna suprotna strana ("Dom"), te lobiranjem pojedinih zvaničnika vlasti pokreće se postupak pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine, koji pokrenutu apelaciju usvaja i donosi presudu kojom se protivustavnim proglašavaju odredbe člana 10 stava 3 i 4 Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova. Nakon toga vode se opsežne pravne polemike u vezi s raspravom o donošenju novog zakonskog propisa, nakon čega se u novembru 2008. godine donosi novi Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo, gdje se omogućava otkup nacionaliziranih vakufskih stanova. Ovaj

zakonski propis implementiran je samo u dijelu otkupa nacionaliziranih stanova, dok u vezi s dodjelom zamjenskih stanova nije implementiran. Također, želimo napomenuti da je na inicijativu i zahtjev Vakufske direkcije Rijaset Islamske zajednice u aprilu 2008. godine donio pet zaključaka koji su javno objavljeni te dostavljeni svim relevantnim organima i organizacijama.

U toku 2008. godine Vakufska direkcija aktivno učestvuje i u sprečavanju donošenja zakona o vraćanju oduzete imovine na području RS-a, zakon koji nije donesen jer je zadirao u prava Bošnjaka, uključujući i imovinu Islamske zajednice na području manjeg bh. entiteta. U tom je smislu upućeno pismo poslanicima NSRS dana 24. 11. 2008. godine pod brojem 09-HE-959/08.

Posebnu aktivnost ističemo u radu lokalnih organa vlasti, koji su u okvirima svojih djelatnosti predložili donošenje odluke o prodaji poslovnih prostora kojima raspolaže općina. Posebno ističemo prijedlog Općine Stari Grad, gdje je Vakufska direkcija svojim djelovanjem uspjela izuzeti iz otkupa poslovne prostore koji su nacionaliziranjem prešli u državno vlasništvo. U tom je smislu dana 12. 4. 2006. godine pod brojem 292/06 upućeno pismo predsjedavajućem Općinskog vijeća Općine Stari Grad, kao i svim vijećnicima, u kojem su istaknute primjedbe na predloženu odluku. Nakon toga pokušava se donijeti i nova odluka, ali Vakufska direkcija putem vijećnika i drugim lobiranjima uspijeva spriječiti donošenje nepovoljnih rješenja za vakufske nekretnine.

Mada je većina zemalja u okruženju donijela Zakon o restituciji, Bosna i Hercegovina to još nije učinila, a kako stvari stoje, bit će veoma teško postići donošenje pozitivnog zakonskog propisa. Kako zakon o restituciji i denacionalizaciji do danas nije stupio na snagu, u međuvremenu je država formirala komisiju koja je prikupila sve potrebne podatke i predložila zakon o denacionalizaciji, ali on nikada nije poslan u parlamentarnu proceduru. U međuvremenu je Vlada RS-a dala negativno mišljenje na predloženi nacrt zakona.

2.2. Projekti Vakufske direkcije

2.2.1. *Popis Vakufske imovine i informacioni sistem vakufskih nekretnina*

Odmah po reosnivanju Vakufske direkcije počelo se s popisom vakufske imovine. Direkcija je tadašnjim odborima Islamske zajednice dostavila obrasce za popis i evidentiranje svih vakufskih dobara.¹⁰ Navedena aktivnost nastavljena je i tokom 1997. godine, kao i u narednim godinama. Kada je ova aktivnost u pitanju treba uzeti u obzir poslijeratno stanje; većina medžlisa bila je u procesu reformiranja, mnogi medžlisi u RS-u nisu bili ni formirani, postojao je veliki nedostatak finansijskih sredstava neophodnih za prikupljanje dokumentacije. Osim navedenog, općinske službe nisu imale potpune podatke, a podaci u nekim općinama nisu uopće postojali.

Tokom 1998. i 1999. godine Vakufska direkcija organizirala je i kopirala prijepise ZK-izvadaka za zemljišta na kojima postoji pravo vlasništva kao i druga teretna prava u korist vakufa. Rezultat tog rada bilo je klasificiranje i arhiviranje 104 registratora vakufske imovine arhivirana u Vakufskoj direkciji, a po jedan primjerak dostavljen je nadležnim medžlisima.

Krajem 2007. godine Vakufska direkcija preduzela je aktivnosti na ažuriranju stanja cjelokupne vakufske imovine u Bosni i Hercegovini. U skladu s tim, svim medžlisima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini dostavljeni su obrasci za popis i ažuriranje s aproksimativnom procjenom vrijednosti, te kraćim uputstvom za prikupljanje i ažuriranje podataka. Međutim, materijalne mogućnosti, opstrukcija pojedinih državnih organa u manjem bh. entitetu, zapuštenost i neažurnost dokumentacije u jednom broju medžlisa te krajnje nemaran i neodgovoran odnos pojedinih medžlisa prema ovom pitanju, bili su faktori zbog kojih ovaj projekt još nije realiziran.

U 2010. godini Vakufska direkcija započela je realiziranje projekta informacionog sistema. S obzirom na to da informacioni sistem zahtijeva detaljnije podatke o vakufskim nekretninama, od medžlisa je zatraženo da dostave podatke i dokumentaciju potrebnu za informacioni sistem (ili

¹⁰ Popis nikada nije završen. Na dopis koji je uputila Vakufska direkcija odazvao se veoma mali broj medžlisa Islamske zajednice.

dopune ukoliko je dio dokumentacije dostavljen ranije), i to: 1. ZK-izvadak s historijatom, 2. posjedovni list, 3. kopiju katastarskog plana, 4. ugovor o uvakufljenju, 5. vakufnamu i 6. fotografiju nekretnine. Prikupljeni podaci i dokumentacija, kao i oni koji pristižu iz nekih medžlisa IZ, unose se u jedinstvenu bazu podataka, a dokumentacija se skenira i pohranjuje.

Realiziranje projekta informacionog sistema bit će od historijskog značaja za vakufe u Bosni i Hercegovini zbog toga što ćemo prvi put na jednom mjestu imati podatke o cjelokupnoj vakufskoj imovini u Bosni i Hercegovini, o raspoloživoj imovini, o nacionaliziranoj imovini koja je predmet restitucije, o imovini koja je po različitim osnovama oduzeta i otuđena do 1945. godine, o nacionaliziranim vakufskim stanovima, o imovini uništenoj i devastiranoj tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu i dr.

Aktivnosti na prikupljanju podataka nastavit će se dok svi medžlisi Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini ne dostave potpune podatke i dok ne budemo imali konačan prikaz broja i vrijednosti vakufske imovine, kako posjedovnog stanja tako i one koja je predmet restitucije, a sve s ciljem izrade jedinstvenog informacionog sistema vakufskih nekretnina u Bosni i Hercegovini.

Projekt izrade informacionog sistema vakufskih nekretnina u Bosni i Hercegovini realizira se zahvaljujući finansijskoj pomoći Islamske banke za razvoj iz Džide. Ovim informacionim sistemom omogućena je jedinstvena evidencija vakufa u cijeloj Bosni i Hercegovini, što podrazumijeva razmjenu i pohranjivanje podataka u bazu u Vakufskoj direkciji, a bit će dostupna svim muftilucima i medžlisima IZ. Osim navedenog, informacioni sistem osigurat će informatičku povezanost i komunikaciju Vakufske direkcije u Sarajevu s muftilucima i medžlisima IZ. U ovoj je fazi izvršena izrada softvera, kupovina servera, računarske i mrežne opreme, koja je zatim instalirana u sjedištima muftiluka.

Vakufska direkcija je već preduzela aktivnosti na realiziranju druge faze informatičkog povezivanja, a to je nabavka i instaliranje računarske i mrežne opreme u svim medžlisima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Vakufska direkcija je već preduzela aktivnosti na realiziranju druge faze informatičkog povezivanja, a to je obezbjeđenje i instaliranje računarske i mrežne opreme u svim medžlisima IZ u BiH.

2.2.2. Edukativni programi

U skladu sa svojim planiranim aktivnostima Vakufska direkcija redovno organizira seminare za predsjednike izvršnih odbora medžlisa, zatim za sekretare, mutevelije i imame, kao i javne tribine, okrugle stolovi i sl. Cilj seminara jeste edukacija ciljne grupe u svim oblastima vakufske problematike, a posebno na polju ispravne upotrebe i zaštite vakufa.¹¹

Javne tribine i druge javne minifestacije Vakufska direkcija organizira s ciljem da javnost educira i informira o stanju i odnosu prema vakufu.¹²

2.2.3. Identifikacija i uknjižba vakufske imovine u RS-u

Usprkos velikim naporima i nastojanju da se zaštiti vakufska imovina nekada je veoma teško doći do informacija o pojedinim vakufima, naročito kada su u pitanju dokumentirane informacije koje će potvrditi postojanje prava na određeni vakuf u korist Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Vlasti na različite načine pokušavaju legalizirati bespravno oduzetu imovinu

¹¹ Jedan takav seminar organiziran je u periodu od 13. maja do 16. juna 2010. godine na području osam muftiluka u Bosni i Hercegovini o temi *Afirmacija i značaj vakufa kao trajnog dobra*, a ciljna grupa bili su glavni imami i predsjednici medžlisa. Na seminaru su učestvovali sljedeći autori s temama: mr. Senaid Zajimović, *Vakufska direkcija i vakufi u BiH*; Esad Hrvačić, *Normativno-pravni akti Vakufske direkcije*; Arnel Grbić, *Profesionalni dokumentacioni centar i baza podataka o vakufskoj imovini*, i Šahin Kerla, *Fond "Bošnjaci"*. Sličan seminar, uz pomoć Generalnog kuvajtskog komiteta za vakufe, realiziran je u septembru 2011. godine za aktiviste u oblasti vakufa i humanitarnog rada. Također, Vakufska direkcija će u saradnji s Generalnim kuvajtskim komitetom za vakufe u martu 2012. organizirati seminar za predstavnike islamskih zajednica zemalja Balkana. Tema seminara je *Savremeno upravljanje i investiranje u vakufe*.

¹² Okrugli sto *Povijest, pravo i perspektiva vakufa* održan je 19. marta 2008. godine u Saborskoj sali Rijasetu IZ. Učesnici i teme referata bili su: Mustafa Vatrenjak, *Gazi Husrev-begov vakuf – utjecaj na razvoj društvene zajednice*; Nezim Halilović, *Povijest, pravo i perspektiva vakufa*; dr. Enes Ljevaković, *Institucija vakufa u šerijatskom pravu*; Esad Hrvačić, *Pravno utemeljenje vakufa u Bosni i Hercegovini*; Mirza Muhasilović, *Unapređenje i razvoj vakufa*; dr. Šukrija Ramić, *Vakuf u savremenom dobu*, i mr. Senad Ćeman, *Vakufi i fondacije u svijetu i kod nas – sličnosti i razlike*

ali i legalizirati njezino daljnje uzurpiranje. Da bi se što adekvatnije zaštitila vakufska imovina, potrebno je identificirati i uknjižiti cjelokupnu vakufsku imovinu. Ovaj projekt Vakufska direkcija realizirati će u dvije faze i to:

- Prikupljanje zemljišno-knjižne i identifikacione dokumentacije vakufskih nekretnina;
- Pokretanje niza pravnih radnji s ciljem uknjižbe vakufske imovine koja formalno-pravno u zemljišne knjige nije uknjižena kao vakuf, ili je na razne načine u prošlosti uzurpirana i oduzeta.

Vakufska direkcija je već pokrenula prvu fazu i proces prikupljanja dokumentacije je u toku, dok druga faza počinje kada se prikupi kompletna dokumentacija o vakufima na području određenog međžlisa.

Ovo je projekt koji će trajati nekoliko godina i njegovo trajanje ovisi o obimu i vrsti pravnih radnji koje treba poduzeti s ciljem uknjižbe vakufske imovine kao vakuf, kao i od raspoloživih materijalnih sredstava. Vakufska direkcija je putem Generalnog kuvajtskog sekretarijata za vakufe osigurala početna finansijska sredstva za realizaciju projekta u iznosu od blizu 195.000,00 KM. Ovaj je projekt veoma skup zato što je potrebno prikupiti veliki broj službenih dokumenata za svaki vakuf, a kada se ovome dodaju troškovi pokretanja i vođenja sudskih postupaka, zatim vještačenja, izlasci na teren i dr., može se sagledati veličina i kompleksnost projekta.

2.2.4. Obnova Isa-begova hamama

U 2009. godini započete su aktivnosti na restauraciji ratom uništenog nacionalnog spomenika Isa-begova hamama koji se nalazi u kompleksu Careve džamije u Sarajevu. U istoj godini završena je izrada idejnog i glavnog projekta obnove, nakog čega su dobijene načelne komunalne saglasnosti, a s obzirom na to da se radi o nacionalnom spomeniku, izvršena je i revizija projekta.¹³

¹³ U međuvremenu, dok smo pripremali ovaj zbornik za štampu, Vakufska direkcija našla je investitora ovog projekta u Generalnoj direkciji vakufa Republike Turske. Između dviju institucija potpisan je Protokol o restauraciji Isa-begova hamama. Radovi će početi u prvoj polovini 2012. godine

2.2.5. Brošura o vakufima

Jedan od projekata Vakufske direkcije jeste priprema, izrada i štampanje brošure o vakufima u Bosni i Hercegovini na bosanskom, engleskom, arapskom i turskom jeziku. Brošura sadrži 35 fotografijama ilustriranih stranica teksta o vakufima u Bosni i Hercegovini, njihovu historijatu, trenutnom stanju i perspektivama. Ovakva brošura o vakufima u Bosni i Hercegovini urađena je prvi put, te stoga predstavlja izuzetno značajan projekt, kako za Vakufsku direkciju tako i za Islamsku zajednicu u cjelini.

2.2.6. Obnova zgrade Zemaljskog vakufa i Hadim Ali-pašino vakufa u Sarajevu (zgrada Vakufske direkcije)

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007. godine proglasila je zgradu Zemaljskog vakufa i Hadim Ali-pašino vakufa u ulici Reisa Dž. Čauševića br. 2 i 4 u Sarajevu (zgrada Vakufske direkcije) nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Za ovaj je objekt urađen projekt, osigurana su sredstva i dobijene neophodne saglasnosti a potom započeti i radovi na njegovoj obnovi. Do agresije na Bosnu i Hercegovinu u toj je zgradi bilo sjedište Rijasetu IZ i reisul-uleme (Vrhovno islamsko starješinstvo). Trenutno se u ovoj zgradi, osim Vakufske direkcije, nalaze i druge ustanove Islamske zajednice, i to: RTV IZ "BIR", Ured za hadž i Fond "Bošnjaci".¹⁴

2.2.7. Prikupljanje arhivske građe

U skladu s aktivnostima koje Vakufska direkcija provodi na evidentiranju vakufske imovine u Bosni i Hercegovini, u Ankari, u Turskoj, 17. 5. 2010. godine između Vakufske direkcije Sarajevo i Direkcije vakufa Republike Turske potpisan je Protokol o digitalizaciji, transkripciji, analizi i prijevodu arhivske građe o vakufima u Bosni i Hercegovini koja se nalazi u Turskoj i u Bosni i Hercegovini, kao i o prevođenju ove dokumentacije na bosanski jezik. Projekt će u roku od dvije godine realizirati Generalna direkcija vakufa Republike Turske.

¹⁴ Projekt adaptacije i obnove zgrade Hadim Ali-pašino vakufa je završen.

2.2.8. Osiguravanje donacija za izgradnju vjerskih objekata

Vakufska direkcija pomaže i drugim institucijama IZ da osiguraju potrebna sredstva za realiziranje svojih projekata. Angažmanom Vakufske direkcije osigurana su sredstva za izgradnju i dovršetak velikog broja džamija i drugih vjerskih objekata.

2.2.9. Fond "Bošnjaci"

Najznačajnije uvakufljenje u Bosni i Hercegovini nakon agresije provedeno je 2001. godine kada je Vakufska direkcija preuzela osnivačka prava Fonda "Bošnjaci". Od tada Fond "Bošnjaci" djeluje kao poseban vakuf u okviru Vakufske direkcije Sarajevo. On predstavlja savremeni način uvakufljenja, čiji su osnovni ciljevi i zadaci precizirani vakufnamom i drugim normativno-pravnim aktima. Fond pod nazivom "Bošnjaci" utemeljen je 1997. godine u okviru Stranke demokratske akcije Bosne i Hercegovine. U želji da unaprijedi rad Fonda i oslobodi ga od bilo kakvih političkih i drugih konotacija rahmetli Alija Izetbegović je 16. aprila 2001. godine uvakufio postojeću imovinu uz uvjet da se prihodi od ovog vakufa koriste u svrhu obrazovanja, nauke i kulture. U skladu s Izetbegovićevom željom u Kantonalnom sudu u Sarajevu izvršena je preregistracija Fonda kojom je osnivačka prava nad Fondom preuzela Vakufska direkcija Sarajevo. Fond "Bošnjaci" živi i djeluje već deset godina pri Vakufskoj direkciji i svake godine postiže bolje rezultate nego u prethodnoj.

2.3. Aktivnosti Vakufske direkcije prema medžlisima Islamske zajednice

Redovne aktivnosti Vakufske direkcije prema medžlisima Islamske zajednice uglavnom se sljedeće:

- zaštita, unapređenje i revitaliziranje vakufske imovine na području cijele Bosne i Hercegovine,
- pokretanje sudskih sporova i upravnih postupaka za zaštitu vakufa pred nadležnim domaćim sudovima i upravnim organima,
- pružanje pravne pomoći medžlisima IZ u pitanjima vakufske imovine,

- provođenje postupka uvakufljenja nekretnina, pokretne imovine i novčanih sredstava te izrada vakufnama vakifima,
- nadzor i provođenje postupaka transformacije vakufa (zamjena vakufskih nekretnina za druge nekretnine, prodaja vakufskih nekretnina radi kupovine drugih nekretnina u korist vakufa i sl.),
- praćenje postupaka izdavanja vakufske imovine u zakup,
- imenovanje mutevelija,
- provođenje aktivnosti na popisu vakufske imovine u Bosni i Hercegovini,
- redovan obilazak medžlisa i održavanje edukativnih i stručnih seminara,
- obavljanje drugih poslova koji se odnose na vakufsku imovinu.

Nakon donošenja Statuta Vakufske direkcije, kojim su utvrđeni osnovni principi na kojima se temelji način upravljanja nad vakufskom imovinom, bilo je neophodno usvojiti podstatutarna pravila i akte. Nakon usvajanja ovih pravila počinje intenzivna saradnja s medžlisima, kao institucijama ustanovama kojima je povjereno direktno upravljanje vakufima na svojim područjima. U tom kontekstu pristupa se implementaciji pravila, posebno Pravila o zamjeni vakufske imovine, gdje do njihova donošenja ova oblast nije bila regulirana.

Bilo je neophodno sve medžlise Islamske zajednice upoznati s tim pravilima, educirati osoblje te otpočeti s provedbom. Rezultat tog rada jeste to da danas imamo ustanovljenu proceduru zamjene vakufske imovine koja neposredno sprečava bilo kakve negativne posljedice koje bi ove zamjene izazivale po pojedine vakufe. Mnogi su vakufi u historiji izgubljeni neodgovarajućim zamjenama, a poznato je da u situaciji gdje se gubi supstanca vakufa, i taj se vakuf sam po sebi gasi.

Drugo bitno pravilo jeste Pravilnik o načinu izdavanja vakufske imovine u zakup, te je Vakufska direkcija morala steći uvid u sve do tada zaključene ugovore i retroaktivno na svaki pojedinačan ugovor dati svoju saglasnost na zakup. Do danas ova oblast nije detaljno uređena, ali se svakodnevno radi na reguliranju tih odnosa. Provedba ovih pravila zahtijeva redovan direktni i indirektni kontakt s medžlisima, što je izuzetno naporan i složen posao.

Ništa manje ozbiljna nije bila ni implementacija dijela pravila koja se odnose na investiranje u postojeće vakufe. Svaki pojedinačan slučaj zahtijeva posebno vođenje postupka, ocjenu opravdanosti, izradu projektnih studija, iznalaženje potencijalnih investitora i sl. Analizirajući aktivnosti Vakufske direkcije može se zaključiti da na ovom polju postoje izuzetno dobri rezultati. Naravno, svakodnevno se i dalje radi na tome da se svi vakufi u kojima postoji određeni potencijal revitaliziraju, obnove i unaprijede u skladu s ovim pravilima.

Posebno su bitna pravila o uvakufljenju, za čije je implementiranje trebao dugogodišnji mukotrpan rad. Prije usvajanja Statuta ova je oblast bila neregulirana, kako propisima unutar Islamske zajednice tako i propisima pozitivnog pravnog sistema. Pozitivno pravo ne poznaje vakuf kao pravni institut, ali je Vakufska direkcija uspjela usvajanjem ovih pravila propisati jasne norme o načinu uvakufljenja, kako pokretne tako i nepokretne imovine. Prije donošenja ovih pravila na terenu je vladalo neprihvatljivo stanje, bez propisane forme, bez davanja važnosti uvakufljenju u strogo propisanoj šerijatskoj formi i sl. Međutim, Vakufska direkcija, iako sa skromnim brojem uposlenih, uspjela je doći do svakog medžlisa Islamske zajednice, a Islamsku zajednicu u Bosni i Hercegovini upoznati s pravilima i uvesti ovu proceduru, danas uobičajenu i prihvatljivu na svim nivoima Islamske zajednice.

Oblast koja se također tiče implementiranja Statuta Vakufske direkcije jeste imenovanje mutevelija pojedinih vakufa. U tom je dijelu postignut značajan napredak, što ne znači da se na tom polju ne može i bolje i više. Ovu oblast treba normativno unaprijediti i svakako implementirati postojeće propisane norme.

Vakufska direkcija od samog početka rada ima permanentne, konkretne i direktne kontakte sa svim medžlisima Islamske zajednice. Tu prije svega mislimo na svakodnevne probleme koji se javljaju o pitanju načina korištenja i odnosa države prema vakufima. Ogroman je broj sporova koje su medžlisi vodili i koje svakodnevno vode u vezi s vakufima, a Vakufska direkcija nastoji i uspijeva ući ili direktno učestvovati u svakom značajnijem sporu.

2.4. Aktivnosti Vakufske direkcije na polju vođenja sudskih postupaka i zastupanja vakufa

U periodu 1998–1999. godine Vakufska direkcija pokreće niz sudskih sporova s ciljem sprečavanja uzurpacije vakufske imovine, naročito na području RS-a. Osim redovnih postupaka pred sudskim instancama, ona pokreće i niz postupaka pred Ombudsmenom za ljudska prava kao i pred Domom za ljudska prava Bosne i Hercegovine. Ovi su procesi pokretani za zaštitu vakufske imovine u Bijeljini, Zvorniku, Prnjavoru, Čajniču i drugim gradovima u Bosni i Hercegovini.

Ove se aktivnosti mogu posmatrati iz dva aspekta. Prvi aspekt je zastupanje vakufa u vezi s njihovom uknjižbom i upravljanjem u skladu s pravilima i propisima Islamske zajednice. Kao što je rečeno, s ciljem ispunjavanja ovog uvjeta doneseno je niz propisa u okviru čijeg su implementiranja rješavana i druga važna pitanja. Jedno od njih jeste i uknjižba vakufa, kako postojećih tako i novoformiranih. U okviru tih aktivnosti Vakufska direkcija učestvovala je u mnogobrojnim upravnim postupcima, što podrazumijeva postupke prilikom donošenja regulacionih planova, eksproprijacije vakufskih nekretnina, izdavanja građevinskih odobrenja, kao i postupke bespravni uzurpacija te povrata vakufskih nekretnina u skladu s postojećim zakonskim propisima.

Vakufska direkcija učestvovala je aktivno u više od 2.000 postupaka ove vrste. Kao najbitnije i najzanimljivije postupke izdvajamo povrat vakufskih nekretnina u Bosanskom Novom, Bijeljini, Banjoj Luci i Stocu. U Bosanskom Novom Vakufska direkcija učestvuje u preuzimanju nekretnina koje je Islamska zajednica posjedovala prije rata, kao i preuzimanje lokacije gradske džamije na kojoj je trenutno izgrađena džamija i značajan broj poslovnih objekata. U Bijeljini Vakufska direkcija aktivno učestvuje u povratu imovine, posebno nekretnina na kojima je izgrađena Atik-džamija, gdje učestvujemo i u postupku izdavanja potrebnih odobrenja za izgradnju džamije. U Bijeljini se radi o kompleksu vakufa Atik-džamije i možemo reći da smo zajedno s Medžlisom Islamske zajednice ovaj lokalitet odbranili, mada ga i danas branimo, u ozbiljnom sudskom postupku protiv RS-a. Banja Luka je jako bitan

centar svih dešavanja, pa samim tim i na polju zaštite vakufskih nekretnina. Vakufska direkcija od samog početka povrata nekretnine Ferhat-pašine džamije i drugih džamija u Banjoj Luci učestvuje u tim aktivnostima. To su postupci izdavanja potrebnih građevinskih odobrenja i postupci poništenja postojećih regulacionih planova na temelju kojih su brisani vjerski objekti. Također, u Banjoj Luci učestvujemo u svim bitnim postupcima na polju zaštite vakufskih nekretnina, kao i na njihovu povratu Islamskoj zajednici. Bitne aktivnosti vođene su i u Prnjavoru, gdje smo u saradnji s Medžlisom uspješni sačuvati gradski kompleks džamije na čijem je mjestu sagrađena džamija. Naše aktivnosti vođene su i u Rogatici, također u kompleksu gradske džamije u kojem je sagrađena džamija, u Stocu, gdje je izgradnja gradske džamije prethodila ozbiljna borba za vakufske nekretnine. Tu je Vakufska direkcija aktivno učestvovala u postupcima, uključivala se u borbu za povrat vakufskih nekretnina, čiji je rezultat da danas imamo izgrađenu džamiju i u toku je priprema za izgradnju kompleksa vakufskih nekretnina.

Aktivnosti Vakufske direkcije na ovom planu ne mogu se analizirati a da se ne spomene niz postupaka vođenih u Sarajevu. Vakufska direkcija je pred gradskim općinama učestvovala i učestvuje u mnogobrojnim postupcima koji se vode zbog uzurpiranja vakufa ili radi povrata vakufske imovine. Svi značajniji povrati nakon formiranja Vakufske direkcije vođeni su putem ove ustanove.

Drugi segment rada Vakufske direkcije jeste vođenje sudskih postupaka koji se tiču vakufa i vakufske imovine. Brojčano, radi se o više od 500 postupaka u kojima ona aktivno učestvuje, a veći broj njih ni danas nije riješen. Kao što je poznato, Vakufska direkcija za tu namjenu formirala je pravnu službu i angažirala određen broj stručnih lica.

Svi značajniji sporovi o pitanju vakufa tiču se Vakufske direkcije, a u mnogim sporovima koji se vode protiv vakufa ona sama je legitimisana. Između mnogobrojnih sporova ističemo niz sudskih postupaka vođenih protiv Općine Centar u Sarajevu o pitanju bespravnog otkupa vakufskih stanova u vakufskom neboderu, niz postupaka Gazi Husrev-begova vakufa, koji se vode protiv Općine Stari Grad, kao i drugih fizičkih i pravnih lica koja su na bespravan način otkupila vakufske nekretnine. Također, zanimljiv

sudski postupak je postupak protiv RS-a za porušene džamije u Banjoj Luci. O tom je postupku mnogo pisano i ne bismo ga detaljnije komentirali. Također, zanimljivi sudski postupci vođeni su u Bosanskom Novom, Bijeljini, Mostaru, Bihaću, Cazinu, Tuzli i dr.

2.5. Saradnja s institucijama u svijetu

Vakufska direkcija kontinuirano radi na uspostavljanju saradnje sa sličnim institucijama u svijetu. Za kratak period uspjela je ostvariti značajnu saradnju na polju realiziranja projekata s Generalnim komitetom za vakufe iz Kuvajta i Direkcijom vakufa Republike Turske. U toku su aktivnosti na uspostavljanju saradnje sa sličnim institucijama u drugim zemljama.

3. Problemi s kojima se suočava Vakufska direkcija

Problemi koji se javljaju od samog reosnivanja su:

1. Nedonošenje zakona o restituciji; obećanja političkih stranaka od prvih demokratskih izbora pa do danas o donošenju zakona o restituciji nisu ispunjena, naprotiv, organi vlasti ne pokazuju želju da to pitanje riješe u dogledno vrijeme;
2. Nepostojanje jednog broja vakufnama i samim tim nemogućnost provedbe volje vakifa;
3. Pokušaji uzurpacije preostalih vakufa putem novih regulacionih planova;
4. Nedomaćinski odnos nadležnih institucija spram zaštite vakufa i utroška prihoda, u skladu s vakufnamama;
5. Nedovoljna saradnja nekih medžlisa Islamske zajednice;
6. Nepostojanje pravilnika o trošenju vakufskih sredstava;
7. Nedovoljan broj uposlenika u Vakufskoj direkciji s obzirom na obim poslova;
8. Nedovoljno finansijskih sredstava za realizaciju vakufskih projekata;
9. Veliki procenat neperspektivne vakufske imovine;

10. Preknjižavanje vakufske imovine u imovinu medžlisa;
11. Nedovoljna zastupljenost nastavnih jedinica o vakufima u obrazovnom sistemu Bosne i Hercegovine i Islamske zajednice. Opasnost koja najviše prijete jeste apsolutno pravno nepoznavanje ove oblasti naših imama i alima. Ova se institucija ne izučava ni kao historijska kategorija na pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini, iako kao važan pravni institut zaslužuje da se izučava;
12. Nepoštivanje procedura i pravila upravljanja i raspolaganja vakufskom imovinom.

4. Preporuke

1. Donijeti zakon na državnom nivou koji će regulirati oblast vakufa u skladu s potrebama muslimana i osigurati da Islamska zajednica ima superviziju nad svim vakufima u pogledu njihova funkcioniranja u skladu s vakufnamama, odnosno šerijatskim propisima.
2. Izraditi sve potrebne pravilnike koji će omogućiti savremeno funkcioniranje vakufa i njihovu kontrolu.
3. Angažirati stručnjake koji će izraditi projekte uspostave i razvoja vakufa nudeći raznoliku paletu vakufa u kojoj će svaki pojedinac naći ono što želi.
4. Razviti sistem u kojem će postojati mogućnost uvakufljenja likvidnih sredstava u različite vrste vakufa, putem elektronskog transfera sredstava, popunjavanjem uplatnica i na druge načine lahko dostupne savremenom čovjeku.
5. Kontinuirano organizirati seminare na kojima će se promovirati široka paleta različitih vakufa i načina uvakufljenja.
6. Jednom godišnje organizirati konferenciju ili simpozij o razvoju i funkcioniranju vakufa.
7. Transparentno birati šerijatske odbore i interne kontrolore koji će kontrolirati upravljanje vakufima u skladu s vakufnamama, odnosno onako kako Šerijat nalaže.

8. Omogućiti da upravljanje vakufima bude u skladu s modernim standardima menadžmenta i administracije, kao što je ISO standard.
9. Promovirati vakufe na savremen način i koristiti alternativne vidove promocije i prodaje proizvoda vakufa (tj. uvakufljavanja).
10. Osigurati potpunu transparentnost u radu vakufa, posebno u finansijama.
11. Neophodna je transformacija u pristupu pitanjima vakufa i uvakufljenja. To se područje mora osavremeniti i postati odraz naših potreba i mogućnosti.
12. Insistirati na hitnom donošenju zakona o restituciji.
13. Afirmirati vakuf kao poseban institut u šerijatskom pravu i animirati vjernike na uvakufljenje imovine, koja na taj način postaje trajno dobro.
14. Dati značajnije mjesto vakufu u nastavnim jedinicama obrazovnih institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.
15. Educirati uposlenike Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o pitanjima vakufa.
16. Insistirati na doslovnoj primjeni vakufnama gdje god je to moguće.
17. Formirati posebne fondove za različite vidove uvakufljenja.
18. Insistirati na dosljednoj primjeni pravila koja se odnose na vakufsku imovinu.

5. Perspektive

Nekadaje vakuf bio ekonomska baza aktivnosti Islamske zajednice. Vjerujemo da on to opet može biti. Nakon ispunjenja navedenih zadataka, pred vakufom se otvaraju velika polja djelovanja i on može i treba preuzeti vodeću ulogu u pogledu finansiranja najvažnijih projekata Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Pomoću viška prihoda vakufa te angažiranjem novih vakufa može se osigurati dobra materijalna pretpostavka za razvoj vakufa po savremenim normama.

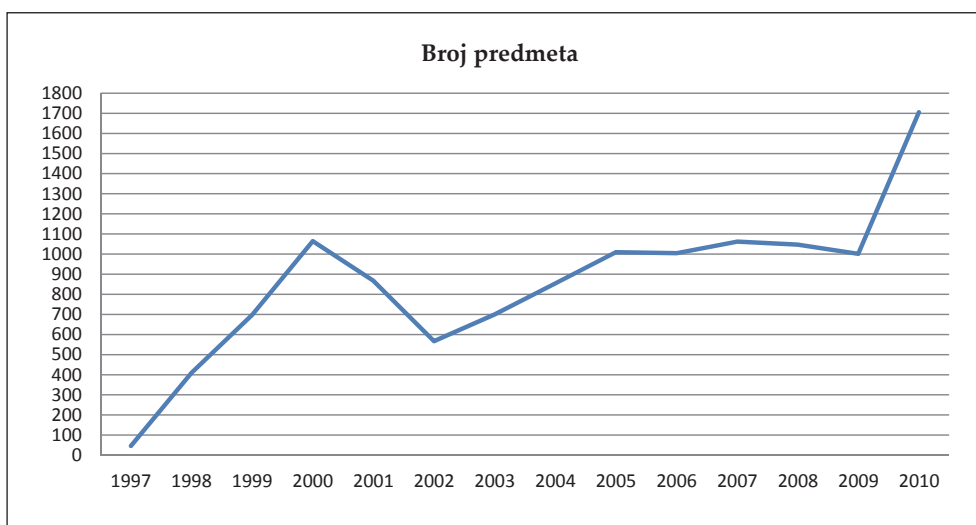
U tom bi smislu sve institucije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u saradnji s Vakufskom direkcijom trebale izraditi kratkoročne i dugoročne planove revitalizacije vakufa, te ustanovljavanja novih vakufa, kako bi se institucije na taj način mogle samofinansirati.

Vakufska direkcija svake godine kontinuirano radi na kratkoročnim planovima razvoja vakufa, a u proceduri je izrada i dugoročnog plana razvoja vakufa u Bosni i Hercegovini.

6. Prilozi

6.1. Grafički prikaz broja obrađenih predmeta u Vakufskoj direkciji

Od reosnivanja Vakufske direkcije kontinuirano je svake godine dolazilo do porasta broja predmeta koje je rješavala. Rast broja predmeta pokazatelj je da su institucije Islamske zajednice prepoznale ulogu i značaj Vakufske direkcije u zaštiti, upravljanju i raspolaganju vakufskom imovinom.

Kao što se vidi na grafičkom prikazu, iz godine u godinu povećavao se broj predmeta koji su dolazili ili ih je inicirala Vakufska direkcija, a ti su se predmeti odnosili na restituciju, zaštitu vakufa, sprečavanje uzurpacije,

obnovu porušenih vakufa, sprečavanje prodaje nacionaliziranih vakufa, unapređenje vakufa te na ostale poslove u vezi s vakufskom imovinom.

6.2. Statistički prikaz uvakufljenja u proteklih 10 godina

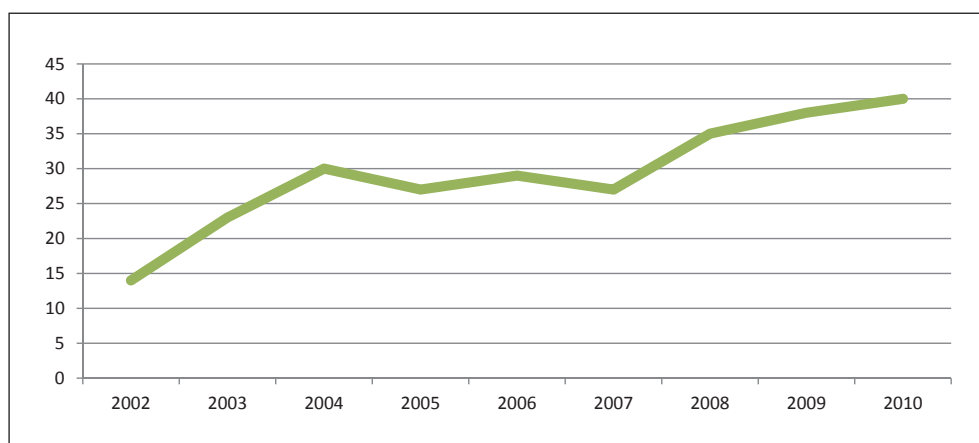
Prema Ustavu Islamske zajednice Vakufska direkcija je ustanova Islamske zajednice koja provodi proceduru uvakufljenja i u tu svrhu izdaje vakufname. U proteklom periodu rada Vakufske direkcije godišnji brojčani prikaz uvakufljenja je sljedeći:

Uvakufjenje nekretnina:

Godina	1999–2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Broj uvakufljenja	8	14	23	30	27	29	27	35	38	40

Ovaj broj uvakufjenja nekretnina realno je i veći zbog toga što pojedini medžlisi Islamske zajednice nisu provodili proceduru uvakufljenja tako da nemamo tih podataka. Te podatke imat ćemo nakon što u bazu podataka unesemo sve vakufske nekretnine.

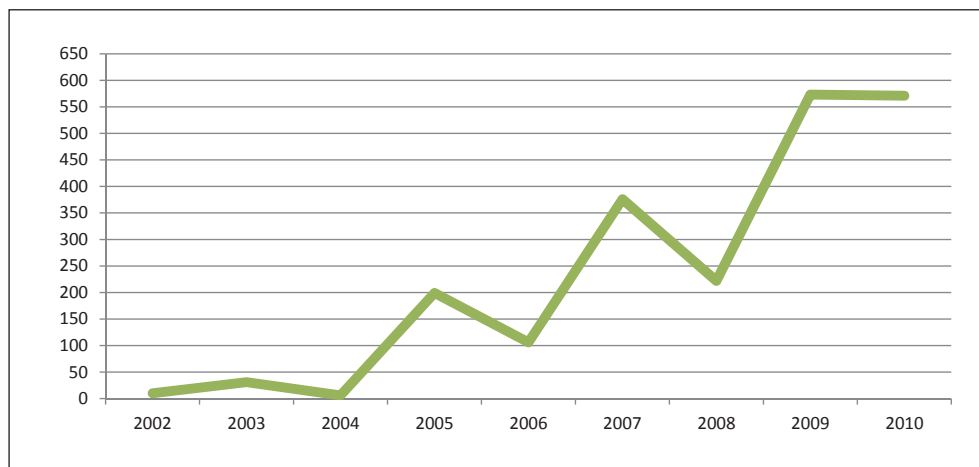
Grafički prikaz uvakufljenja nekretnina:

Novčana uvakufljenja:

Godina	1996–2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Broj uvakufljenja	547	10	31	6	199	106	376	222	573	571

Grafički prikaz novčanih uvakufljenja:

Kao što se vidi iz grafičkog prikaza, postoji kontinuirani rast uvakufljenja iz godine u godinu. Ovo je karakteristično kako za novčana tako i za uvakufljenja nekretnina.

Do sada je ukupno bilo 271 uvakufljenje nekretnina, 2.641 uvakufljenje u novcu i 420 uvakufljenja u certifikatima. Ovdje nisu prikazana uvakufljenja u 2011. godini kojih je bilo značajan broj.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Na naučnom skupu *Vakufi u Bosni i Hercegovini* doneseni su sljedeći zaključci i preporuke:

1. Vakuf je vjerska institucija utemeljena ajetima iz Časnog Kur'ana i hadisima Božijeg poslanika Muhammeda, a. s., proistekla iz ideje da je dobro koje nam je Allah Svevišnji darovao dobro i drugih, i kako je nama udijeljeno tako i mi trebamo udjeljivati, dijeliti s drugima i biti im u pomoći.
2. Vakuf je islamska vjerska institucija, ali je to institucija na opću korist ljudske zajednice bez obzira na religijsku pripadnost građana, potaknuta idejom da se život pojedinca i zajednice u cjelini učini boljim, humanijim i kvalitetnijim.
3. Vakuf je trajno dobro koje ljude uči da jedni druge nasljeđuju iz generacije u generaciju, univerzalnoga je karaktera, pa stoga kasnije generacije trebaju znati za svoje časne pretke koji su svojim vakufima i hajratima nekada prije pomogli da se danas bolje i dostojnije živi. Osim znanja o njima, treba razvijati istu svijest o potrebi uvakufjavanja i danas, tj. treba razvijati svijest o identitetu, pripadnosti, ali i odgovornosti da na isti način, kao i naši časni prethodnici, činimo trajno dobro.
4. Bosna i Hercegovina svoj civilizacijski i kulturni napredak duguje vakifima, mecenama i ljudima koji su svojim hajratima, vakufima

i potporama pomogli njezinu urbanizaciju, ekonomski razvoj, školstvo, učenost, kulturu, socijalni i humanitarni rad.

5. Vakuf je u svojoj historiji na ovim prostorima preživio prije svega kao ideja, a potom i kao institucija, usprkos tome što su državni sistemi koji su se smjenjivali na ovim prostorima često oduzimali i uništavali vakufe i vakufska dobra. Islamska zajednica je i u takvom okruženju nastojala sačuvati i održavati vakufe.
6. Vakufi se danas u savremenom jeziku i iskustvu mogu komparirati s pojmovima i institucijama, kao što su: fondacije, fondovi, udruženja građana, nevladin sektor, civilna inicijativa i sl.

Imajući u vidu rečeno:

- a) očekujemo da državne vlasti što hitnije donesu odgovarajuće zakone kojima će se vratiti oduzeta imovina njezinim izvornim vlasnicima, što je jedan od uvjeta približavanja evropskim standardima života modernog čovjeka;
- b) očekujemo da političari, političke stranke i državne vlasti prepoznaju važnost vakufa kao fondacije koja služi boljitku svih građana;
- c) očekujemo da se u nastavne planove i programe uvrste teme koje će tretirati vakufe kao historijsku kategoriju ali i aktualizirati ideju vakufa i uvakufijavanja u kontekstu izgradnje demokratskog društva kroz ideju građanske odgovornosti i civilne inicijative;
- d) očekujemo od medija da daju više prostora vakufima, fondacijama i civilnoj inicijativi, i da posvete veću pažnju obrazovanju svoga kadra o ideji i instituciji vakufa. Novinare molimo da pišu i izvještavaju i o drugim aspektima vakufa, a ne samo o restituciji, da tako zajedno utječemo da nam društvo bude bolje;
- e) očekujemo od organa i ustanova Islamske zajednice, njezinih službenika i članova da posvete veću pažnju vakufima, da ulože više napora za vraćanje vakufske imovine, da se ona revitalizira i namjenski koristi;
- f) do sada je Islamska zajednica tretirala vakuf više kao vjersku instituciju, ali s obzirom na viši stepen svijesti o vakufu i

izmijenjenim društvenim i ekonomskim okolnostima očekujemo da se u Islamskoj zajednici posveti dužna pažnja i ekonomskom aspektu rada i djelovanja institucije vakufa;

- g) očekujemo od Vakufske direkcije i Islamske zajednice da više ulažu u mladi kadar koji će se baviti vakufima i vakufskom problematikom, obrazovati i odgajati svijest o vakufima, jer su vakufi, prije svega, pokazatelji moralnog odnosa članova Islamske zajednice prema islamu, zajednici i samima sebi;
- h) očekujemo od Islamske zajednice da dā veću potporu radu Vakufske direkcije, da je materijalno i kadrovski ojača, kako bi u narednom periodu uloženo mogla vratiti Islamskoj zajednici i društvu i tako doprinijeti da svi zajedno ispunimo dug prema vakufu i Allahov, dž. š., emenet.

